

İdil Tatarları

I. Edebiyat, dil ve tarih

Edebiyat, sanatın dil yardımıyla yaratılan bir türü, bunun için onu söz sanatı diye de adlandırır. Sanat insanlıkla beraber doğar, insanlığın ayrılmaz bir parçasına döner, çünkü sanat yardımıyla insanların dünyaya, esere bakışı, birbirlerine karşı münasebeti, geçmişe ve bugüne bakışı, geleceği kendisine yarar bir şekilde kurmaya yönelişi, bir içtimaî fikir derecesine yükselir. Zamandaşlar onu birbirlerine ve gelecek nesillere ulaştırırlar. Demek ki şu veya bu halkın gerçek sanatını, bu cümleden de gerçek söz sanatım, yani edebiyatını anlamak için o halkın tarihi ve dil tarihi ile tanışmak gerek. Halk tarihini bilmeden, dilin gelişip sanat yapılacak dereceye ulaşmasını da, halkın sözlü edebiyatını da yazılı edebiyatını da araştırmak ve bütün derinliğiyle anlamak mümkün değil.

İdil Tatarları çok eskiden beri kendi devletini kendi medeniyetini yaratmış bir halk olmakla birlikte, 1552 yılından itibaren doğup yaşadığı yerler Rusya kolonisi yapılır, bu devirden başlayarak Tatar halkı kendisinin daha IX.-X. asırlarda kabul ettiği Müslüman dinini terk edip Hristiyanlaşmaya ve dolayısıyla Ruslaşmaya mecbur edilir. Komünist Partisi'nin üstün çıkıp Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla, milletleri yavaş yavaş yok etme, Ruslaştırma politikası daha da hızlandırılınca, Rus'tan başka milletlerin ve dolayısıyla Tatarların da tarihini bozarak göstermek rağbet kazanır.

En önce de, halkın eski devirler tarihini bozmak ve koloni politikasını tasvip için hizmet etmeye başlar. Rusya'nın resmî tarih bilimi, Hint-Avrupa'nın kolonyal tarih bilimine dayanıp, Rus'tan başka milletleri kendi topraklarında yabancı olarak "ispatlar". Tatarlar da İdil-Ural bölgesine çok sonraları gelmişler, bu topraklar başta Hint-Avrupa halklarının olmuş şeklindeki fikir ortaya çıkar. Buna bağlı olarak, Türk dilinin bir dalı olan Tatar dili de pek gelişmemiş, işlenmemiş, fakir dillerden sayılır.

Ancak içtimaî hayatın bütün sahalarında yenden yapılanma başladığında ve komünistlerin, halkları yok etmeye yönelik politikasına sınır konduğunda, halkları uyandırmak, koruyup geliştirmek üzere harekete geçildi. Ancak bundan sonra edebî eserleri, dil ve tarihi yeniden araştırmaya girişildi.

Önceden yazılmış halk, dil ve edebiyat tarihine dayanırsak, biz bu meseleler hakkında hep cahil kalacağız, halkın büyüklüğünü hiçbir vakit görmeyeceğiz.

Türkiye dışındaki Türklerin (Tatarca telaffuzu ile "törkilerin") bu geniş antolojisinde yer alan Tatar edebiyatı örnekleri eski Sovyetler Birliği'nde yeniden kurma devri başladıktan sonra çıkan ilk hacimli külliyattır. Buna göre de burada İdil Tatarlarının edebiyatı, dili ve tarihi yeni bakışla anlatılmaktadır. Halkı bütün tarihi ve bugünkü yönleriyle göz önüne getirmek, dil ve edebiyat tarihini doğru anlamak için, Tatarların bozulmuş

tarihini doğru bir şekilde göstermeye bu kitapta daha geniş yer verildi. Altın Ordu Tatarları, Rus devletini kendisine tâbi ettiği için, Rus tarihçiliğinde Tatar tarihine dair olumsuz bir münasebet yerleşir ve bu tarih çok bozulur. Eski tarihî eserlerden okumakla Tatarların objektif tarihini bilmek mümkün değildir. Bu sebeple, Tatar-Türk tarihini, onun dil tarihini yeniden aydınlatmak zaruret olarak kabul edilmelidir.

Tatar halkı Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğundan, bu yazılarda Türk tarihinin de eski devirlerine epey açıklık getirildi, yani sadece Tatar tarihi değil, umumî Türk tarihinin eski devirlerine de yeni bir gözle bakıldı. Bu sebeple halk ve dil tarihine çok yer vermenin burada haklılığını düşünüyoruz.

2. "İdil Tatarları" kavim adının anlamı

Etinenin (kavim adı) kabile, halk ve milletin ve aynı şekilde bunların farklı etnik gruplarının adıdır. Mesela Tatar tarihinde kullanılan bolgar, biger, biler suvas, kazan kişisi, kazanlı, tatar, mişer, tripter, kireşin, istek, as, bortas gibi sözler kavim adı olarak kullanılırlar.

"İdil Tatarları" kavim adıyla İdil nehri havzasında yaşayan ve buradan çeşitli yerlere göçüp gitmeye mecbur olan Tatarları adlandırılmaktadır. Tarihî bakımdan buna, Biarm'in ve İdil Bulgar devletlerinden evvelki Orta İdil'de ve Ural'da yaşayan Bigerlerin (Biarlar-Bilerler) ve Suvasların; Bulgar devletinde pek büyük bir sahada teşekkül etmeye başlayan Bulgarların; Altın Ordu'da yaşayan Kıpçakların (Tatarların) vârisleri dahildir.

İdil Tatarlarının bünyesine Sibiryâ Tatarlarını da dahil etmek tarihî bir hakikati teşkil eder. Sibiryâ Tatarlarına Sovyet devrinde cumhuriyet statüsü verilmiş olsaydı, belki onlar ayrı bir tarihî halk olarak teşekkül etmiş olurlardı. Fakat devlet geleneği olmadığından, Altın Ordu devrinden kalan gelenek üzere, onlar İdil Tatarlarına yöneldiler. XX. asırda İdil Tatar edebî dilinde çalışan mektepler açtılar. Burada, elbette, oradaki İdil Tatarları diasporasının (vatanından gitmeye mecbur edilenlerin) epeyce genişlemiş olması da tesir etti.

Edebî dilin temeli ve halk geleneklerinin aynası olan folklor eserleri, İdil ve Sibiryâ Tatarlarında ortak olarak derlenip 13 cilt halinde bastırılıp yayımlandı. Sadece bu hadise bile Sibir ve İdil Tatarlarının tek halk sayılmasının esas gösterge-

lerinden birisi kabul edilmeye lâyık. Fakat çeşitli sahalarda yaşayan Tatarlar arasında millî ve kültürel otonomi prensipleri üzerine münasebetler kuvvetlendirilmese, Sibir Tatarlarının İdil Tatarlarından ayrılması için yol açılması pek muhtemeldir.

XIV. asırda Altın Ordu'dan Litvanya'ya göç ettirilen Tatarlar, bugün dillerini kaybetmiş olsalar da, Tatar kavim adını ve İslam dinini, bazı örf-âdetleri ancak koruyabilmiş olsalar da, kendilerini İdil Tatarlarının bir bölümü olarak sayarlar. Nüfus sayımında da onlar Tatar (yani İdil Tatarı) olarak hesaplanırlar.

Kırım Tatarları, Altın Ordu devrinde İdil Tatarları ile aynı halk olarak teşekkül etseler de Kazan Hanlığı ve Kırım Hanlığı zamanlarında birbirlerinden uzaklaşırlar; sonradan Tataristan Otonom Cumhuriyeti ve Kırım Otonom Cumhuriyeti dairesinde ayrı halklar olarak teşekkül ederler. Kırım Tatarlarını kendi ülkelerinden sürdükten sonra, onları millet olarak ortadan kaldırma işini çabuklaştırmak için nüfus sayımında onlara umumî olarak Tatar dedilerse de, Kırım Tatarları kendilerinin İdil Tatarlarından ayrılmasını talep ettiler, kendi cumhuriyetlerini tekrar kurmak için mücadele başlattılar.

Romanya ve Bulgaristan'a dahil Dobruca topraklarında yaşayan Türkleri de Tatar diye adlandırılırlar ve farkı belirlemek için de Dobruca Tatarları derler. Ruslaştırmadan ve aklıktan korkup çeşitli devirlerde buraya İdil Tatarları ve Kırım Tatarları göçüp yerleşmişlerdir. Buna rağmen Dobruca Tatarları kendilerini İdil Tatarlarına da Kırım Tatarlarına da dahil etmiyorlar, ayrı bir halk veya etkin grup olarak sayılıyorlar.

Görülüyor ki *Tatar* sözü ancak şu veya bu Tatar için kullanıldığında hangi Tatarı kastettiği anlaşılmaktadır. Milletlerarası sahada ise onu belirleyicilerle kullanmak uygundur: *idil Tatarları*, *Kırım Tatarları*, *Dobruca Tatarları*.

Tatar sözü için belirleyicileri etnik ve tarihî gruplarını göstermek üzere de kullanırlar: Kreşin Tatarları, Tatar-Mişerler, Bulgar-Tatarlar, Kazan Tatarları, Aştırhan Tatarları, Sibir Tatarları, Başkurt Tatarları vs.

İdil Tatarları adı yerine "Orta İdil ve Ural boyu Tatarları", "Kazan Tatarları" adlarını kullananlar da var. Fakat bunun ilki, manası bakımından daha dardır ve kavim adı ihtiyaçlarına da cevap vermemektedir. Kazan Tatarı adı da tarihî bakımdan

ancak Kazan Hanlığında yaşayanları veya onların İdil Tatarları manasını eklememek tarihî anlayışa uygun bir kullanım olurdu, çeşitli anlaşmazlıkları azaltırdı.

Bu kitapta İdil Tatarlarından söz ederken Tatar kavim adı tek başına kullanılacak, ancak diğer tarihî ve bugünkü Tatarlardan bahsedilirken Tatar sözüne ayrıca belirleyiciler koyulacaktır.

3. Tatarların nüfusu nedir ve nerelerde yaşarlar?

Yaşadıkları yerlere göre dört türlü Tatar vardır:

1) Tataristan'daki Tatarlar, bunlar ana dilinde eğitim fırsatı bulanlar ve böylece eski Sovyetler Birliği'nde milletleri yok etmeye dayanan ideolojiyi daha derinden almış olanlardır, millet olarak millî şuurlarını daha çok kaybetmişler, bununla beraber devlet ve parti teşkilatlarında yönetici nomenklaturaya daha çok gönderilmişlerdir; 2) Kendilerinin eski topraklarında yaşasalar da Tataristan"a dahil edilmemiş Tatarlar, bunların çoğu kendi dillerinden, parti ve devlet idaresinden uzaklaştırılmış olsalar da, kendi millî şuurlarını korumakta daha güçlü olmuş ve bu şekilde direnç kazanmış Tatarlar, bunlarda şuur çabuk gelişebilir; 3) Kazan Hanlığını Rus devletine kattıktan sonra vatanlarından gitmeye başkalarının vatanlarında yaşamaya mecbur olan Tatarlar, bunlar çoğu zaman birleşip beraber yaşamaktan mahrum olanlardır ve örf-âdetlerinden epey uzaklaşmışlardır, Tatarlığı yad ederek yaşarlar; 4) Eski SSCB'den dışarıda, dış ülkelerde yaşayan Tatarlar. Bu son grup içinde Tatarlığını kaybedenler daha çok, fakat kendi köklerini düşünüp vatan hasreti çekerek yaşayanlar da epey vardır. Ne olursa olsun dış ülkelerdeki Tatarların genç kuşağı yavaş yavaş yerli halklar arasındaki asimile olma çağını yaşıyor, fakat bunların çoğu Litvanya Tatarları gibi Tatar millî hislerini kaybetmiyorlar.

İşte bu dört tür Tatar'ın hepsi bugün 7 milyondan fazla kabul ediliyor, tabii ki bu sayıya başka Türk cumhuriyetlerinde yerli halkın kavim adıyla gösterilen Tatarlar dahil değil. Bunlar bilhassa Özbekistan'da çoktur.

Tatarların nüfus göstergeleri neye dayanıyor şeklindeki bir soruya cevap vermek için 1979 ve 1989 yılı sayımlarına müracaat edelim. Bunlara göre İdil Tatarları eski SSCB'nin 80'den fazla bölgesinde yaşar. Tatarlar SSCB'de 1979'da 6.1850.000'den

fazlaydı, 1989'da 6.645.000'i aştı. On yıl içindeki büyüme % 7.4. Doğrusunu söylemek gerekirse, Sovyetler Birliği devrindeki bu istatistik malumatlarda Tatarların sayısı epey azaltılmış diye düşünülüyor. Başka bilgi olmadığı için biz bu sayıları kullanmaya mecburuz. Resmî istatistikte görüldüğü gibi Tataristan'da bugün Tatarların %26.2'si yaşıyor, on yıl evvel % 26'sı yaşıyordu.

Son sayıma göre Başkurdistan'da Tatarların %17'si yaşıyor, bunlar Başkurlara nazaran 257.000 daha fazla ve sayı bakımından Ruslardan sonra ikinci sıradadırlar. On yıl evvel Başkurdistan'da Tatarların % 14.9'luk kısmı yerleşmişti. Görülüyor ki fark çok, fakat bu artışın asıl kısmı, önceleri Başkurt olarak yazılan Tatarların demokrasiden faydalanıp tekrar Tatar diye yazılmasına bağlı olmalıdır.

Özbekistan'daki Tatarların nüfusunda da bu değişme görülüyor. 1979 sayımına göre orada Tatarların % 10.3'ü yaşıyor, 1989 yılında bu rakam % 7'ye düşmüş gözüküyor. Resmî malumatlara göre Özbekistan'da 1979'da 531.000'den fazla 1989'da ise 468.000'e yakın Tatar hesaplanır. Resmî olmayan malumatları oradaki Tatar İçtimaî Üzegi toplamıştır, onlara göre Özbekistan'da 700.000'den fazla Tatar var. Tatarlar hakkındaki bu sayıların oynaması sadece bazı Tatarların Özbekistan'dan gitmesiyle değil, belki Özbeklerin millî şuurunun gelişmesinin sayıma tesir etmesiyle açıklanmalıdır.

1979'da SSCB'de 5.313.000'den fazla olan Tatar (% 85.9); 1989'da 5.529.000 Tatar (%83.2) Tatarcağı ana dili kabul etmiştir. Yani kendi dilinden vazgeçirilenler on yıl içinde 872.000'den 1.459.000'e ulaşmıştır. Bu zaman içinde umumî Tatar nüfusu %7.4 artmış olsa kendi dilini unutanların sayısı %67 büyümüştür. Bugün milleti geliştirme yolundaki mücadele en mühimi onun dilini korumak, Tatarı Tatar dilli yapmaktır.

4. Tatar kavim adı ve manaları

Pek çok Türk kavim adı gibi Tatar adı da "insan, kişi" manasındaki er~var~ir sözüyle biter. İlk kısmı tat, t > d > y değişmesine esasen yat "yabancı" sözüne dayanır. Tatar "yabancı kişiler, yabancı kabile" manasını bildirir. Yani Tatar adı Türkler tarafından yapılmış ve daha baştan beri bir Türk kabilesini adlandırmak için kullanılmış olmalı.

Tatar adı *ta-ta* veya *da-da* şeklinde ilk defa Çin kaynaklarında M.Ö. V. asırda geçer. Büyük Çin seddinin inşasını Çinliler kuzey komşularından,

yani Tatarlardan korunmak maksadıyla açıklıyorlar. Cengiz Han idaresinde Moğollar yükselmezden evvel Tatarlar pek güçlü kabilelerdir ve başka pek çok kabile de Tatar adını benimser. Cengiz Han'ın Moğol imparatorluğunda aynı Tatar Türkleri üstünlük almış olmalı, çünkü Moğol askerleri hangi ülkeyi alırlarsa orada Türk dili üstün çıkar.

Tatar sözü halk adı olarak Avrupa'da XIII. asır başında Moğol-Tatar hareketine bağlı olarak yazılır. Fransız kralı onlardan korkarak Tatar adını Grek mitolojisindeki ölümlerin yer altı hükümdarlığını, cehennemi ifade eden tartar sözüne bağlar, bundan sonra Batı Avrupa XX. asra kadar "*Tatar*" kavim adını "*tartar*" diye bozarak kullanır.

Bu devirden itibaren Batı Avrupa'da *tartar* adı doğu haklarının umumî adı olarak kullanılır. XVI. asırda Amsterdam'da çıkan hatırratta Slavyanlar, Türkler, Ugro-Finler ve Moğol-Mançurların yaşadığı yerler, bu halkları *tartar* diye adlandırmaktan ötürü Büyük Tartariya diye anılır.

XVII~XVIII. asırlarda Ruslar da doğudaki bütün komşularını Tatar diye adlandırırılar. XIX-XX. asırlarda onlar henüz, Müslüman Türkler için Tatar adını kullanırlar; umumî Türki sözü yerine de Tatarskiy veya Turetsko-Tatarskiy adlarını kullanırlar.

Fakat Türk halkları henüz kendilerine Tatar sözünü ad olarak benimsememişlerdir. XIII-XV. asırlarda Altın Ordu mirzaları tarafından, devlet adı dolayısıyla Tatar adı kullanılmaya başlasa da halk eskiden gelen adlarını unutmaz; *ezeri*, *başkurt*, *balkar*, *biler-biger*, *bulgar*, *istek*, *suvas* vs. adları henüz korunmaktadır, bunların çoğu yeniden ihya edilir. Tatar adı inceden Altın Ordu topraklarında yaşayan Türklere resmî şekilde takılır: *Kazan Tatarı*, *Bulgar-Tatar*, *Astırhan Tatarı*, *Kırım Tatarı*, *Sibir Tatarı*, *Kasıym Tatarı*. Yine de Tatar adı eski kavim adlarını henüz unutturmamıştır; İdil Tatarlarına Mariler bugün de *Suvas*, Udmurtlar ise *biger* derler. *Mişer*, *Macgar*, *Lohır*, *Tarih*, *Tubılı*, *Barabalı* gibi adlar da unutulmamıştır.

Bunlardan şu anlaşılıyor ki, halkın etnik tarihini kavim adının tarihiyle karıştırmamak gerek. Tatarlar için bu bilhassa önemli, çünkü Tatar halkının etnos tarihi ile Tatar kavim adı tarihi birbirinden net olarak ayrılmaktadır.

5. Tatarların etnik kökleri nereden geliyor?

Hiçbir halk herhangi bir kabilenin veya tek bir etnosun üremesi neticesinde meydana gelmiş değildir; belli bir coğrafyada yaşayan benzer, hatta benzemeyen dillerde konuşan kabilelerin veya bunların farklı kısımlarının yakınlaşmasıyla halk teşekkül eder. Tatar halkı, İdil-Ural bölgesinde Türk ve Türkleşmiş Fin-Ogur kabilelerinin şekillenmesi neticesinde meydana gelir. Demek ki onun esasında ana dili veren Türk kabileleri mevcuttur.

Resmî tarih biliminde Türki etnosunun tarihini Türki etnonomisinin tarihiyle karıştırmak normal bir şey haline gelmiştir. Dolayısıyla bu meseleye biraz dokunmadan geçemeyeceğiz.

Törki sözü türkî sıfatının Tatarca ve Başkurtça telaffuzudur, türki sözüye türk kavim adından gelir. Türk sözünün etimolojisi hakkında çok fikir var. Türklerdeki kavim adı (etnonim) kalıbına denk getirerek tahlil edince, o iki kısımdan oluşur diyebiliriz: tü ve erk. Erk sözü erkek'in kısa şeklidir ve erkek ise canlıda cins bildirir ve er~ir sözünün eş anlamlısıdır, yani umumen kişilere manasını verir. Türk'ün ilk kısmı tü ise pek çok anlamı olan bir söz; tuv, (varyantları tuv, tav, tag, dag) sözünden düşünürsek, tü kısmına "dağ, kır, orman" manalarını verir; tü sözü tev olması da mümkün., bunları dikkate alarak türk (tü-erk) adı "dağ insanları" krş. tavr~tagar~tohar) "orman insanları", "çoklu kabile", "birinci kabile", "doğan, çoğalan kabile" manalarını ifade edebilir.

Türk etnonomi başka pek çok kavim adıyla paralel şekilde çok eskiden kullanılmış olmalı: M.Ö. 3-2. binde Küçük Asya'da MÖ. 1. binde Balkan'da yaşayan halkların Grekler tarafından yazılmış Troya ve Trak adları da bu Türk sözüne dayanmış olabilir (Kafesoğlu, 1992, 106) *etrusk* adı esasında da Türk kökü olmalı.

Türk sözü tam bu şekilde başka Türk adlarına nazaran tarihî kaynaklara daha geç girmiştir. Tek defa Orhon-Yenisey kitabelerinde, VI. asra ait vakaları yazarken tesadüf edilir. Bundan ötürü Türkler Doğu Avrupa'ya, Kafkasya'ya ve Anadolu'ya Orhon-Yenisey ve Al tay taraflarından gelmiş diye düşünülmektedir. Türk dili ve kabileleri başta Altay birliğinden ve sonra Moğol-Türk birliğinden işte bu Altay bölgesinde ayrılmış ve buradan diğer yerlere dağılmış diye düşünülüyor.

Bu görüş, çok basit hadiseleri anlamamaktan veya yanlış anlatmaya çalışmaktan ileri gelmektedir. Aslında Türk kavim adı, bu dilde konuşan pek çok kabilenin türlü kavim adlarıyla beraber, pek eskiden beri çeşitli bölgelere dağılmıştır ve bu kavim adının sahipleri türlü yerlerde ve devirlerde hakimiyet kurmuşlar, kendilerine boyun eğen başka kabilelere ve halklara da kendi adlarını takmışlardır. Türk adının umumî bir isim olarak meydana çıkması VI. asırda Pasifik Okyanusu'ndan Adriyatik'e kadar olan yerlerde teşekkül etmiş Türk kağanlığı devrine denk gelir. Yine de halkların kendi kavim adları korunur: Tohar, Tavar, Suvar, Biyer, Son (Hon), Avar, Alan, Hazar, Bulgar, Becenek (Kangar ~ Angar) Kıpçak, Oğuz vs. Hakların kendi adlandırmaları bugün de çeşit çeşittir: Uygur, Kırgız, Kazak, Hakas, Tuva, Saha, Özbek, Azeri, Balkar, Karaçay, Tatar, Başkurt, Çuvaş, Gagavuz vs. Türk kavim adı Osmanlı Türklerinde iyice yerleşir, Türkmen adına karışır. Bugün Türk sözünü kendine kavim adı olarak kullananlar nüfus olarak benzer dilde konuşan diğer bütün Türki halklardan daha kalabalıktır.

Türk adı en başta, yazılı dil meydana geldiğinde, umumî edebiyat dilini adlandırmak için kullanılmaya başlar. Mesela hatta Uygurlar daha IX. asırda kendilerini Uygur diye adlandırmalarına rağmen yazı dilini *Türk dili* diye zikrederler.

Birbirine yakın olan dilleri ilmî olarak araştırmaya başlayınca bunlara umumî bir isim gerekli olur, böyle bir isim olarak başlangıçta Türk sözü teklif edilir. Mesela XI. asırda Mahmud Kaşgarlı "Divanü Lugati't-Türk" adlı çok büyük bir eser yazar. O, burada benzer dillerde konuşan birçok kabileyi kendi adlarıyla zikretse de onların hepsini umumîleştirir Türk diye adlandırır.

Moğol, Tatarlar ve Altın Ordu devrinde Batı Avrupa'da doğu halklarını ve dolayısıyla Türkileri umumen adlandırmak için Tatar (Tartar) sözü yayılır. Ruslar da doğudaki bütün halkları Tatar diye bilirler. Daha sonra, yani XVI-XVII. asırlarda bu Tatar adıyla, bütün Müslüman Türkleri adlandırır. Fakat burada da Tatar umumî etnonomi Türk (Turok, Turetskiy, Tyurkskiy) sözüyle değiştirilir. 1882 yılından itibaren V.V. Radlof kendi eserlerinde Türk halklarına ve dillerine umumî ad olarak Türk sözünü resmîleştirir (Ercilasun, 1994, 323-340. s.). Bundan sonra Türk-Türki sözü bütün Türk halklarına (hatta kendi adı hiç Türk olmayanlara da) umumî bir kavim adı

olarak takılır. Türk kavim adı en eski kabileleri de adlandırmak için kullanılır. En eski devirleri aydınlatan tarihî kaynaklarda başka adlarla zikredilen kabileleri de tarihî kaynaklarda başka adlarla zikredilen kabileleri de, eğer bunlar Türkçe konuşmuşlardır diye düşünülürse, Türk diye adlandırıyoruz.

Böylece, Tatarların en derindeki kökleri çok eski ve âlimlerin şartlı olarak Türk dediği kabilelere dayanır. Bu hatırlatmadan sonra söylemek gerekir ki, "Tatar'ın etnik kökü "Türk"tedir.

Ya "Türk"ün kökü nerede? Bu soruya henüz doğru cevap verilmiş değil.

6. Türklerin kökleri hakkında resmî tarih bilimi

Türk kavminin tarihini Türk sözü tarihiyle karıştırıp, Türklerin Türk sözünün yazılı kaynaklarda geçtiği Altay, Orta Asya topraklarında teşekkül ettiğini ispat etmeye çalışırlar. Yani, Türkler başka yerlere, işte buradan yayılıp gitmişlerdir. Böyle düşünmek Eurocentrizm teorisi mensuplarına çok uygun gelmiştir. Buna göre, Batı Avrupa ve Rus âlimleri tarafından meydana getirilen ve bizde de kabul edilen resmî tarih biliminin tasvip ettiği üzere, Avrupa'da önceleri Türkçe konuşan halklar hiç olmamıştır ve ilk Türkler buraya, ancak IV. asırda Hun (Gun, Son) adıyla gelmişlermiş. İşte buradan "halkların büyük göçü" diye şöhret bulmuş "göç" başlıyor yani. Bu "büyük göç" teorisini âlimler XIX. asırda ancak teşekkül ettirirler. Onlar, Roma İmparatorluğu'nun koloni siyasetine karşı IV-VII. asırlarda mücadele etmiş ve yeni yerler almaya çalışan Cermen kabilelerinin hareketini, Cermen ve Romen kabilelerinin koloni siyasetine karşı savaşan Türk (Hun ve Alan) kabilelerinin savaşçılar hareketini "büyük göç" diye adlandırır. Aslında halk göçmez: Cermen kabileleri de Türk kabileleri de kendi yerinde kalır, savaşçıları ve onlara hizmet edenler galibiyetle beraber ileri doğru gider, yani "göçer". Tarih bilimi için bir aksiyoma dönen bu "büyük göç" teorisinin olağanüstü sübjektifliği şuradan da görünür ki, Roma İmparatorluğu pek çok yeri istila ettiğinde "göç eden" savaşçıları ve onlara hizmet edenler "büyük göç" teşkil etmemiştir, ancak onlara karşı istiklâl mücadelesine girişenler "büyük göç" meydana getirmişlerdir. Büyük şaşırtmaya dönen bu "büyük göç" teorisinin hayatîyetinin bir sırrı da şuradadır: O, Türklerin Avrupa'ya sadece yabancı olarak, daha sonra

geldiklerini ispatlamak için hizmet eder.

Resmî tarih "halkların büyük göçüne" kadar Doğu Avrupa'da, Batı Sibiry'a'da, Kazakistan'da, Orta Asya'da, Küçük Asya'da ve Kafkasya'da Hint-Avrupa halklarından Kimmer, Skif, Sarmat, ve Alan adlarıyla İran-dillilere yaşamışlar, Türklerle Moğollardan ayrılmamış halde sadece Altay dağları civarında bulunmuşlar, demektir. Türk, Moğol, Mançu, Kore ve Japon dillerini bir dil diye düşünüp onu Altay dili adlandırmak da bundan gelmektedir. Güya Türk dili bu Altay birliğinden ancak MÖ. 1. binde ayrılmış ve burada Hun adıyla imparatorluk kurmuş, daha sonra da Türk adı da burada meydana gelmiştir. IV. asırda Hunlar Gunn adıyla Doğu Avrupa'ya, XI. asırda Türkler Kafkasya'ya ve Küçük Asya'ya gelmişlerdir. Pekiyi, bugünkü resmî tarihte aksiyom haline gelen bu fikri nasıl yerleştirmişlerdir? Kadim Asur, Grek, Roma tarihçilerinin yazdığına göre, Doğu Avrupa'da, Batı Sibiry'a'da (hatta Güney Sibiry'a'da da, Türklerin doğduğu düşünülen yerlerde), Kazakistan'da, Orta ve Küçük Asya'da, Kafkasya'da, MÖ. IX-IV. asırlarda Skifler ve Savromatlar; MÖ. III. İle "Mecâlisü'n-Nefâis". IV. asırlarda Sarmatlar yaşamışlardır. Eski tarihçiler bu kavim adlarının umumî olduğunu gösterip Skif-Sarmatlar çok dilde konuşmuşlardır diye açıkça söyleseler de bugünkü resmî tarih Skif-Sarmatları sadece İran dilli (daha dar manada Osetin dilli) diye ispatlamaya çalışıyor. (Sadece Türk âlimlerinin yazdığı tarih biliminde Skif-Sarmatları Türkler diye göstermek var, fakat ispatlama yok. Seferoğlu, Müderrisoğlu, 1986,11-28; Kafesoğlu, 1992, 106; Kurat, 1992, 176. Vs) İşte bu yolla, bu uçsuz bucaksız yerlerde eski devirde başka halklar bulunmamış, sadece Osetinler yaşamış şeklindeki "aksiyom" meydana gelir.

Bu görüşün doğruluğu için, Hint-Avrupa dilcileri, Skif-Sarmatlardan kalan sözleri sadece İran dilleri yardımıyla açıklamak üzere azap çekiyorlar. Bu sözlere etimolojik tahlil vermek için başka dilleri, daha ziyade de Türk dillerini yakın dahi getirmemeye çalışıyorlar. Kendilerinden evvel yapılmış Skif-Türk araştırmalarını da tanımamaya çalışıyorlar.

Linguistlerin Skif-Osetin teorisine Hint-Avrupa tarihçileri gönülden katılmışlardır; çünkü, bu Hint-Avrupa halklarının ana yurdunu pek geniş olarak göstermeye imkan vermiştir. Dil bilginlerinin Skif-Osetin birleştirmelerine tarihçiler yeni deliller

katmakta telaş ediyorlar. Arkeologlar ise dilcilere ve tarihçilere inanıp Skif ve Sarmet devrindeki ve topraklarındaki arkeolojik kültürleri İran dilli Osetinlere bağlamışlardır. En tuhafı da şu ki, Skif-Osetin teorisini daha da sağlamlaştırmak isteyen tarihçiler, dilciler ilave delil olarak arkeoloji malzemesine dayanırlar. Böylece bir fasit daire oluşur. Bundan da ilmî görüş beklemek saflik olurdu.

7. Tatarların kökleri hakkında resmî tarih bilimi

Tatarların kökleri İdil-Ural daha doğrusu İdil-Çulman civarıyla bağlanmıştır. Bu bölgede ise şu aynı Skif-Sarmatlar yaşamış, fakat orman bölgesindeki Fin-Ogurlar ile birlikte... Skif-Sarmat her yerde Osetin diye bilinince burada da Türkler yaşamamış görünüyor. Yani bu bölgedeki Skif-Sarmat devri arkeolojik kültürlerin de, bizim Türk atalarımıza ait olması mümkün değildir anlaşılır. Buna göre onların bazıları Osetin'e, bazıları da Fin-Ogur'a ait diye kabul edilmiştir. (Halikov A.H., 1969,3,373).

İdil-Ural bölgesinde daha evvel İran-Osetinler yaşamış olunca buraya Türkler daha sonra gelmişler diye düşünülmüş ve bizim bu toprakların etnik tarihini anlatırken bir "türkleşme" problemi ortaya çıkmıştır.

Bizim bölgenin "türkleşmesini" yani buraya Türklerin gelmesini çeşitli bilginler farklı devirlere bağlamışlardır,

Bir kısım âlim yukarıda dendiği gibi, Doğu Avrupa'nın Türkleşmeye başlamasını "Mecâlisü'n-Nefâis". IV. asırda gösterirler. Onlara göre Hunlar, sadece Aşağı-İdil'e ve Don boylarına değil, Orta-İdil ve Ural boylarına da girmişlerdir. Yani İdil ve Ural boylarına da girmişlerdir. Yani İdil Ural'daki ilk Türkler, Hunlar olarak ancak IV. asırda ortaya çıkmışlardır. Bu, resmî tarih biliminin ilk görüşü.

İkinci görüşe göre de Hunlar IV. asırda Orta İdil-Çulman boylarına gelememişler ve burada henüz sadece Osetin ve Fin-Ogurlar bulunmuşlardır. İlk Türkler olarak buralarda Kuzey Kafkasya ve Azak Denizi boylarında yaşayıp dağılan Büyük Bulgar devletinden VII. asır sonunda VIII. asır başında Bulgarlar gelmişlerdir. İşte bu Bulgarlar bugünkü Tatarların İdil-Ural'daki ilk kökleri olmuşlardır.

Üçüncü görüş taraftarları ve şöyle derler: Evet, Bulgarlar buraya VII-VIII. asırlar arasında gelmişler fakat onlar Tatarların köklerini değil Çuvaşların köklerini teşkil etmişlerdir, çünkü onların dili Çuvaşlarınkı gibi olmuştur. Normal Türk dilinde konuşan ilk Türkler, yani bugünkü Tatarların ilk kökleri olan Tatarlar XIII. asır başında, ancak Moğol akınlarıyla gelmişlerdir. Son yıllarda "Biz Tatar mı, yoksa Bulgar mıyız?" şeklindeki şaşkıncu soruya "Biz Tatar olmuştuk ve Tatar kalacağız" diye tek yanlı cevap vermeye çalışanlar, "Tatarların kökleri İdil-Ural'da XIII. asırdan eskiye gitmez" diye ispatlamak üzere tekrar bir hissi atak yaptılar, Tatar kavminin tarihini Tatar adının tarihiyle karıştırıp bıraktılar. Onlara göre, bizim Tatar kavim adı işte bu Orta Asya'dan Moğol savaşçıları olarak gelen Tatarlar'dan başlar.

Dördüncü görüşe göre Tatarların dil ve kavim kökü ancak XIV. asırdan başlar. Orta Asya'dan gelen Tatarlar da yerli Bulgarlar da henüz Tatarların esas kökünü teşkil edemez. Yüz yıldan fazla beraber yaşarken bunlar birbirine karışır ve bunun neticesinde Orta Asya'dan gelen Tatarlar yerli Bulgarları Çuvaş dilinden normal Türk diline geçirir ve kendisi de Orta Asya diyalektini unutup Ural İdil Türkçesinde konuşmaya başlar. Bu 1361 yılında olur, tam bu tarihten itibaren Bulgar kabir taşlarında Çuvaşça-Bulgarca yarma geleneği biter, Bulgar Tatarlaşır. Bu görüş taraftarlarına göre, bugünkü Tatarların Tatar şeklindeki kavim adı da bu devirde yerleşir, o devirden itibaren onu Tatar diye adlandırırılar.

Tatarların dil ve kavim kökleri hakkında işte bu dört görüş resmî tarihte epeyce "sağlamlaştırılmış". Fakat daha beşinci görüş de var.

Beşinci görüş, Çulman-Ak İdil boylarında VII-VIII. asırlarda Büyük Macaristan hüküm sürmüştür, görüşüne bağlanmıştır. Burada Büyük Macaristan var olmuş ve bunun içinde veya yanında da Tatarların Türk dedeleri de bulunmuş dersen gene bir başka olurdu. Hikmet şunda ki, öyle demek de mümkün değil, çünkü Tatarcaya da Başkurtçaya da tek bir Macar sözü girmiş değil, yani Macarların civarında Tatar-Başkurt ataları yaşamamışlar ve onlar ancak Macarlar VIII. asırda Orta İdil'den gidince buralara gelmişlerdir. Demek ki bu beşinci görüşe göre, Tatarların Türk ataları İdil-Çulman

boylarına IX. asır başında ancak gelmiş oluyorlar.

Böylece resmî tarih biliminde İdil Tatarlarının etnik kökleri bugüne kadar açık değildir: Onu IV. asırda "gelen" Sinler ile de VII. asırda "gelen" Bulgarlarla da, VIII. asırda Moğollarla "gelen" Tatarlarla da, XIV. asırda bu Tatarların Çuvaş dilli Bulgari Tatarlaştırmasıyla da birleştiriyorlar.

8. Resmî tarih bilimi görüşlerine umumî bir bakış

Resmî tarih biliminde Türk Tatar köklerine ait mevcut beş çeşit görüşün hiç biri de doğru değildir. Şimdi bunları umumî bir bakıştan geçirelim.

Birinci görüşe inanarak, eğer İdil-Ural boylarında IV. asra kadar Türkler bulunmamışlar, Fin-Ogarlarla yan yana İran (Osetin) dilli Skif-Sarmatlar yaşamışlarsa bu bölgede yer adlarının pek çoğu İranca olmalıydı. Fakat bu görülüyor. Zorlanarak bazı değişiklikler yapmasan veya bazı yer adlarının İşlem devrinde Farsça'dan geldiğini dikkate alsan (Bahtiyar, Yahşıbay vs.) eskiden kalan yer adları arasında İran-Fars sözleri yok. Demek ki İdil-Ural'da Skif-Sarmatlar devrinde İranlılar yaşamamışlardır.

İdil-Ural bölgesinde Tatarların ilk kökü olarak Bulgarlar VII. asırda ancak gelmeye başlamışlar, şeklindeki görüş de doğru olamaz, çünkü VI. asırda Pasifik Okyanusu kıyılarından Adriyatik denizine kadarki yerlerde Türk kağanlığının geliştiği devirde, İdil Ural gibi verimli, İdil-Çulman nehirlerinin aktığı güzel topraklarda Türkler yaşamamıştır diye düşünmek insan psikolojisini ve tarihi hiç anlamamak olurdu. Bulgar denen Türk kabilelerinin VI-VII. asırlarda Kara Deniz ve Kafkasya civarında buluşması eski Grek, Roma ve Ermeni yazmalarında kaydedilmiştir. Fakat bu henüz Bulgar kabilelerinin İdil-Ural civarında yaşamadığı manasına gelmez. Kara Deniz, Azak Denizi, Kuzey Kafkasya'da yaşayan Bulgarların İdil havzasına ulaşmaması tuhaf olurdu. İdil nehrinin önceki esas Türk adı da Volga olmalıdır. İdil sözü Türkçe "büyük nehir" demektir (idi "büyük; mukaddes" + il "nehir") Bu sebeple o pek çok büyük nehre isim olarak kullanılmıştır. Bolga sözü ise bolgar (Bulgar) kavim adının da, Volga su adının da temelinde yer almış olmalı. Aslında Volga adlandırmasının Slavca veya Fin-Ogurca tatmin edecek bir etimolojisi yapılmamıştır. Türkçe *bolga*

sözü daha sonra *bolak* şeklinde değişmiş olsa da "nehir, su" manasını korumuştur. Nehir adlarını araştıran Maloletko A.M., bulak sözünün bul~bula (Tatarca bol~bola) şeklinde de nehir adı olarak kullanıldığını söyler, (Maloletko A.M., 1992,60). *Bul* suyu yanındaki başka bir nehir "*bulgı*" (bolgı) dır, çünkü -gı ekinin yer ve zaman bildirmesi Türk dili için pek tabiidir: astagı, tübengi, ösgı, bingingi vs.

Âlimler arasında, "Sözün etimolojisinin doğrusunu ancak Allah bilir" diye bir söz yaygındır. *Bolgi* sözü önce su adını mı bildirmiş, yoksa kabile adı mı olmuştur, bunu söylemek çok zor. Bu bolgı kökü sonradan nehir adına da kişiler manasındaki ar~er sözünü alarak aynı nehir boyunda yaşayan kabile adına da dönmüş olmalıdır. Rusça'da Bolga'nın Volga şeklinde kabul edilmesi pek tabiidir. Öyleyse Bulgarlar pek eskiden İdil (Bolga) boylarında yaşayıp buradan Kafkasya'ya da Azak Denizi'ne de ulaşmışlar, diyebiliriz. Yani bazı âlimlerin İdil-Ural, Türklerin ana yurdudur" şeklindeki bakışları doğru gibi görünüyor (Laypanov K.T, Müziyev İ.M., 1993,16/29).

İdil-Çulman-Ak İdil havzasında VII-VIII asırlarda Büyük Macaristan ülkesi var olmuş, Macarlar gittikten sonra buralara Tatar-Başkurtların Türk ataları gelmiş, şeklindeki görüş ise doğruluktan çok uzak kalmaktadır. Eğer bu yerlerde 200 yıl boyunca Macarlar yaşamışsa pek çok Macar yer adı bırakmış olmalıydılar; fakat bunlar yok, demek ki İdil havzasındaki Büyük Macaristan aslen olmamıştır, onu bazı âlimler uydurmuşlardır.

Malum olduğu gibi, İdil-Ural'daki Büyük Macaristan hakkındaki fikir daha baştan kafa karıştırmaktan meydana gelmiştir. IX-X. asırlarda Arap-Fars seyyahları İdil boylarında Madjer (Moçar, Maşar, Macar) halklarının yaşadığını yazarlar. Bu tarihçilerin hepsi bir ağızdan bu Macarların Türk dilinde konuştuklarını haber ederler. Yani Arap-Fars seyyahları Mişerlerden bahsetmişlerdir.

Fakat Mişer-Tatar tarihini araştıran âlimlerin bulunmadığı zamanda XIX. asırda Macar âlimleri bu Macgar hakkındaki yazmalara rastlarlar ve Macarların adını araştırmaya başlarlar. Onlara göre, IX-X. asırdaki Arap-Fars yazmalarındaki Madjgarları Macarlar (Vengrler) diye anlamaya gayret ederler, yani Arap-Fars tarihçileri Macgarları Türk dilinde konuşmuşlar, diyerek "hata etmişler"dir. Böylece, Türk dilinde konuşan Mişerleri (Madjgarlar) Macar-Vengr ile karıştırmaktan başlayan âlimler İdil boyunda Büyük Macaristan varmış

şeklindeki yanlış fikre ulaşmışlardır. Arkeologlar büyük gayretle İdil-Çulman-Ak İdil boylarında Macar kabileleri aramaya başlarlar ve "bulurlar"; burada Macaristan'daki mezarlara benzeyen mezarlar varsa muhakkak buralarda Macarlar yaşamışlardır (Erdey İ., 1961, 307-320; Halikova E.A., 1976, 158-178). Fakat bu mezarların Macaristan'daki çeşitli Türklerin mezarlarıyla aynı olması ihtimali, nedenle onların aklına bile gelmez.

Bu görüşün taraftarları *başkurt* (badjgar sözü de aynı mişer gibi macar şeklinden gelmiştir, Başkurt da Mişer de İdil-Ural'da halen Macarların Türkleşmesiyle teşekkül etmiştir, demek istiyorlar. Onlara göre Başkurt da Mişer de önceleri Macarca konuşmuşlar ve İdil-Ural'a daha sonra gelen Türkler kendi dillerini vermişlerdir. Bu masalın doğru olmadığını daha 1906 yılında G.Ehmerov ispat etmiş ve daha sonra da iyice B.A. Serebrennikov tarafından çürütülmüşken, bazı Macar, Başkurt ve Tatar âlimleri arasında bu fikir tekrar tekrar ele alınmaktadır. Bu masalın, gerçeğe uygun olmadığı çok kolay ispat edilir: Başkurt ve Mişer önce Vengr (Macar) olup da ona daha sonra gelen Bulgarlar Türk dilini vermişlerse onların dili tam Tatarların orta ağzı (Kazan) gibi olurdu; Mişer de Başkurt da aynı diyalekte konuşurdu.

Böylece İdil-Ural bölgesinde Büyük Macaristan varmış şeklindeki düşünce daha baştan anlaşılmalığa dayanmıştır, gerçeğe uygun gelmemektedir. Yani burada Büyük Macaristan hiç olmamıştır. Tatarların Türk ataları İdil-Ural'a ancak Macarlardan sonra gelmişlerdir fikri de bir yanılmazdır.

Şimdi de İdil-Ural'da Tatarların Türk kökleri XIII. asırda Moğollarla gelen Orta Asya Tatarlarından başlar, diye açıklama gayretine değinelim. Bu görüş esasen halkın tarihini kavim adının tarihiyle karıştırmaya dayanır. Tatar kavim adı Orta Asya'dan geldiğine göre, halk da buradan gelmiş olmalıdır, yani. Eğer Tatarların kökü Orta Asya'dan gelen Tatarlara dayansaydı onlar da Türk dilinin Orta Asya bölgesindeki şekliyle konuşurlardı ve antropolojik bakımdan da Mongoloid olurlardı. Ama böyle değil. Yani İdil Tatarlarının kökleri yerlidir, Orta Asya'dan değil. Ondan sonra İdil Tatarlarının daha ziyade Bulgar, Kazan kişisi, Müslüman adlarıyla anılıp Tatar adını XIX. ve XX. asırlar arasında kabul ettiklerini de tarih iyi bilmektedir.

Nihayet, Tatarların kavmi kökü, XIV. asırda Çuvaş dilli Bulgarların Orta Asya'dan gelen

Tatarlarla karışmasından başlar görüşü de gerçeği bozarak göstermekten ibarettir. Bugün Rus veya diğer yabancı âlimlerle birlikte Çuvaş tarihçileri, Bulgarları eskiden beri Çuvaş dilli olmuş sayarlar, Bulgari Çuvaştan ayırmazlar.. Onlara göre Bulgar yavaş yavaş Çuvaş kavim adını kabul etmiştir ve bir kısmı da Moğolla gelen Tatarlara katılıp Tatarlaşmıştır güya. Aslında Bulgar Çuvaş olsa Bulgarların bütün özellikleri Çuvaşlarda korunmuş olmalıydı; ama, Çuvaşlarda bunlar yok; Tatarda ise korunmuştur (bkz. Zekiyev M.Z.,1977, 116-150; Zekiyev M.Z. - Kuzmin - Yumanidi Y.F. 1993). Yani Çuvaş dilli Bulgarlar XIV. asırda Tatarlaşmış, Tatarların Türk kökü de buradan geliyor demek gerçeklikten pek uzaktır.

9. Bir halkın tarihini başka bir halkın tarihine karıştırarak yazmak mümkün değildir.

Fakat bu, başka halkların tarihinden faydalanmamalıyız demek değildir, faydalanmalıyız, fakat tarihi doğru yazayım dersen araştırma esnasında kendi halkın da tarihî olarak merkezde durmalıdır. Bu, tarihi daha ziyade de eski tarihi ortaya koymanın esas metodudur.

Ben epey zamandır Tatar ve genellikle de Türklerin eski tarihleriyle meşgulüm ve bu problemlere dil malzemesi dolayısıyla giriyorum; çünkü birincisi, en eski devirden, şu veya bu kavmin sadece dil izleri korunmuştur; ikincisi de dilden başka malzeme, mesela arkeolojik buluntular burada yaşayan halkın etnik bünyesini belirleyemezler, bunun için dil malzemesinin bulunması mecburidir. Tatar Türklerinin en eski devirleri hakkında fikir yürütürken, sözler ve seslerle çalışmak durumu vardır. Bizim eski devirlere bizzat girip bakmayan ve buna da niyeti olmayan bazı tarihçiler, benim tarihî konulardaki söz-ses operasyonlarımı görürler ve bu daha ziyade dil hakkındadır, yani saf tarih hakkında değil demeye getirirler. Benim Doğu Avrupa'da MÖ VIII. asırda yaşamış Türkçe konuşan Akatsirler, Gelonlar, İrkler, Argippeylere hakkındaki tahlillerimi, İdil-Ural'daki ilk Türk devleti olan Biarm hakkındaki fikirlerimi, dilci fikri bu, tarihçi "fikri değil diye şüphe altında bırakmaya gayret ediyorlar ve tarihte böyle dil malzemesiyle çalışmak olur mu diyerek de şaşırıyorlar. Bizim tarihçilerin böyle şaşırımları eski tarihin neden alındığını bilmemekten kaynaklan-

maktadır.

Onlar, halkların eski tarihini ancak tarihçiler yazmıştır sanıyorlar. Elbette hayır. Tuhaf olanı da şudur ki, Hint-Avrupa halklarının eski tarihi hakkında ilk fikirleri Hint-Avrupa linguistleri veya linguo-tarihçileri söylemiştir, bu kadarla da kalmaz, Türk ve diğer halkların eski tarihini de aynı Hint-Avrupa dil tarihçileri yazmaya başlamıştır: Hint-Avrupalıları büyüterek göstermek için, onların Türkleri ve diğerlerini aşağılaması gerekli olmuştur; bunlar Avrasya'nın pek çok kısmını eski Hint-Avrupa halklarının toprakları olarak ispat etmek için çok beklememişlerdir. İşte bu yolla çalışan Hint-Avrupa dil tarihçilerine, Hint-Avrupa arkeologları, etnografları ve kaynak tarihçileri de istekle katılmış, yardım etmişler ve dil delillerini ilave etmeye başlamışlardır. Böylece Hint-Avrupa halkları tarihini yüceltip diğerlerini de iskelet halinde bırakmak âdet olmuştur.

Bizim Türk tarihçileri de kendi eserlerini bu Hint-Avrupa tarihçilerinin fikrini anlamaya çalışıp onların fikirlerine yeni deliller bulma gayretiyle yazmışlardır. Onlar da Hint-Avrupa tarihçilerinin önünde, eski devirleri ilk araştıran dil tarihçilerinin bulunduğunu görmemişlerdir. Bunun için Tatar ve bazı Türk tarihçilerine eski tarihi dil delilleri yardımıyla yazmak tuhaf gelmektedir.

Türk ve diğer halkların eski tarihini, sadece Hint-Avrupa tarihçilerine dayanarak yazma gayreti, bu Hint-Avrupa halklarının tarihine kendi malzemenin pay çıkarmaktan ibaret bir şeydir.

Bizim eski tarih, eğer objektif olsun diyorsak, tamamen başka usullerle yazılmalıdır. Birincisi, Türk dili tarihi âlimleri veya dil operasyonlarını yapabilecek tarihçileri en eski Hint, Çin, Asur, Grek ve Roma kaynaklarını Hint-Avrupa dil tarihçileriyle münakaşaya girerek Türk dilleri gözlüğünden tahlil etmelidir. İkincisi, Türk tarihçileri, Türk dilcilerinin malzemesiyle teçhizatlanarak Hint-Avrupa tarihçileri ile tartışa tartışa Türklerin kendi tarihini ortaya çıkarmaya mecburlardır. Böyle yapılmazsa bizim tarih Hint-Avrupa halkları tarihinin ancak eteği olarak kalacaktır. Türk tarihçisi de Hint-Avrupa tarihçilerinin kendi fikri ise hiç olmayacaktır. Bunu elle tutulur bir misalle anlatayım.

Bizim İdil-Ural bölgesinde, eski kayıtlara göre, Kimmer (Gimmer) Skif, Sarmat adlı umumî isimlerle adlandırılan halklar yaşamıştır. Bunların dil izleri çeşitli şekilde korunmuştur. Bunu Hint-Avrupa dilcileri veya dille çalışacak kapasitedeki

tarihçileri araştırıp bu eski halkların Hint-Avrupalı olduğu neticesine ulaşmışlardır. Tarihçiler linguistlerin bu fikrine yeni arkeolojik, mitolojik, etnografik belgeler katmaya gayret etmişlerdir. Bizim Türk-Tatar tarihçileri işte bu tarihçilere uymuşlar ve buna göre İdil-Ural bölgesinden Türk Tatarların eski tarihi tamamen atılmıştır. Gerçeği ortaya koymak için bizim şimdi Hint-Avrupa linguistleriyle tartışmaya girerek Kimmer, Skif ve Sarmatların dil izlerini Türk dili yardımı ile tekrar gözden geçirmemiz gerekir. Bundan sonra Türk Tatar tarihçileri de Türk linguistlerinin neticelerine dayanmalı ve onlarla dayanışma halinde çalışmalıdır. Tabî ki Türk linguistlerinin malzemesi ve neticeleri ikna edeci olursa. Bu linguistik-tarihî araştırmalarını ben işte bu yeni metotla yapmaya çalıştım. Bu konkret tarihî-linguistik araştırmalar diğer Tatar tarihçilerinin de dikkatini çekerse çok sevinirdim. Eğer onlar Tatar tarihini çıkarma yolunda, Hint-Avrupa dilcilerinin verdiği malzemeye ve neticelere dayanarak devam edeceğiz derlerse, bu da onların işi. Bilimde türlü metotların mücadelesi de tabii bir haldir.

10. Tatarların İdil-Ural'daki etnik kökleri nerelere gider?

Bu soruya doğru bir cevabı ancak dil bilimi güvenli olarak verebilir. Buna güvenilir kaynaklar: Yer adları (toponomika) Skif-Sarmat dil izleri, Türk dilinin İdil-Ural'daki yerli özellikleri. Bu bölgenin yer adlarında Türk ve Fin-Ogur dil izleri göze çarpmaktadır. İran dili de Macar dili de orada iz bırakmamıştır, yani bu iki dilde konuşanlar burada yaşamamışlardır.

Malum olduğu üzere, İdil-Ural bölgesindeki özellikle Türk dili yani Tatar, Başkurt ve Çuvaşların dilleri, başka bölgelerdeki Türk dilinden sözlük, ses ve gramer özellikleriyle epey fark eder. Araştırmaların gösterdiği gibi, İdil-Ural Türklerinin dilindeki bu özellikler Türk ve Fin-Ogur dillerinin uzun zaman birbirine tesir etmesi neticesinde meydana gelmiştir. Bunu İdil-Uraldaki Fin-Ogur (Mari, Udmurt ve kısmen Mordva) dillerinin özellikleri de ispat etmektedir. Onların da dilleri diğer bölgelerdeki Fin-Ogur dillerinden epey farklı özellikler taşır. Bunlar da yerli Türk ve Fin-Ogur dillerinin karşılıklı tesir etmesi neticesinde meydana gelmişlerdir. İşte buna göre âlimler İdil-Ural bölgesinde birkaç bin yıl boyu Türk ve Fin-Ogur

dilleri berabere yaşamışlardır, neticesine varırlar ve bunu da İdil-Çulman dil birliği (Volgo-Kamskii yazıkovoy soyuz) diye adlandırarak iki taraftan da (Türk ve Fin-Ogur) sözlük, ses ve gramer özelliklerini belirlemeye başlamışlardır (Serebrennikov B.A., 1972; Zekiyev M.Z., 1987, 176-180; Zekiyev M.Z., 1990,192-197).

İki farklı sisteme ait dillerin birbirlerine tesir etmeleri için birkaç bin yıl gerekir. Eğer bunlar karşılıklı olarak pek çabuk, yani birkaç yüz yıl içinde tesir edebilecek kadar yakınlaşırlar, çoğunlukla bir dil galip çıkar, diğer dilin sahipleri bu galip dili benimserler. İdil-Ural'daki Türk ve Fin-Ogur dilleri arasında birbirini asimile edecek derecede sıkı münasebet olmamış ve bunlar esasen yan yana yaşayıp birbirlerine sözler vermişler, ses sistemine de gramer şekillerine de yavaş yavaş ve birkaç bin yıl boyunca tesir etmişlerdir. Çünkü dili konuşanlar barış içinde, yani birinin diğerini ezip yok etme maksadı olmadan yakınlaşıp yaşamayı bilmişlerdir. Buna göre İdil-Ural'daki Türklerin dili Fin-Ogur tesiriyle Fin-Ogur dilleri de Türkçe'nin tesiriyle epey değişmiş, kendine has özelliklere sahip olmuştur. İşte bunun için İdil-Ural'daki Fin-Ogur ve Türk dillerinin birliği burada binlerce yıl evvel şekillenmiştir, demek mümkün olmaktadır. Yani tarih biliminin ulaşacağı eski devirde Tatar, Başkurt, Çuvaş, Mari, Udmurt ve kısmen de Modvaların ataları burada yaşamışlardır ve herhangi bir yerden gelmemişlerdir.

"Gelmek"ten bahsedince şunu da belirtelim ki, bugün şu veya bu halkın tarihî hakkında kim konuşursa sözüne "bizim atalarımız filan yerden gelmiş" diye başlamayı seviyor. Tabii ki en önce insanlar bir yerde şekillenip başka yerlere yavaş yavaş göçmüşler, bu gelişmeyle de bir kökten çıkan insanlığın türlü ırkları, çeşitli dil grupları meydana gelmiştir. İnsanların belli bir yere alışıp yaşamak ve çoğalmaktaki sınırlarını düşününce, onların durmadan göçüp durmaları için hayatta ihtiyaç olmamış, sadece yerleşme ihtiyacı olmuştur. Buna göre halklar, gayri tabii bir hal çıkmazsa, göçmemişlerdir. Yani her hangi bir halk şuradan gelmiş, buradan gelmiş diye açıklama gayreti bizzat gayri tabii bir şeydir.

Fakat herhangi bir halkı kendi toprağında yabancı gibi gösterme gayreti, koloni siyaseti için pek gerekli olmuştur. "Herhangi bir halkın vatanını işgal et, o, zaten kendi yeri değil, buraya o da başka bir yerden gelmiştir!" İşte her halk bir yerden

gelmiştir şeklindeki muhaceret teorisi tam bu koloni ve işgal devrinde güçlendiriliyor. İşte bu hastalık bizim tarihçilere de yapışmıştır ve bunun aslını düşünmeden, iki sözde bir, bizim atalarımız Baykal ötesinden, Altay'dan, Orta Asya'dan veya Kafkasya ile Azak Denizi taraflarından gelmişler diye tekrar etmeyi seviyorlar. Bu bizim kasıtlı resmî tarihin icat ettiği manasız bir görüştür.

Atalarımız şuradan gelmiş, buradan göçmüş diye konuşma âdetinin bir ters manası daha var. Resmî tarihte halkları iki türe ayırırlar, yerleşik ve göçebe hayat yaşayanlar diye. Yerleşik hayattakiler, daha eski, daha kültürlü halklar, bunlar şehirler kurmuşlar, insanlık medeniyetine büyük katkıları olmuş, devlet kurup bunun etrafında başkalarını da birleştirerek sadece kendilerini değil başkalarını da mutlu etmişlerdir.

Göçebeler ise daha sonra şekillenmiş genç halklardır, hep göçüp durmuşlar, kendi kendilerini çalışarak doyuramamışlar, yerleşik hayattaki komşularına her zaman hücum edip zenginliklerini talan etmişler, göç edip durdukları için şehirler de kuramamışlar, insanlık medeniyetinde bir payları da olmamış, devlet kurma kabiliyetleri de yokmuş, ancak medeni halkların kurup verdiği devletlerin bünyesinde yaşamaları mümkün olmuş. Dolayısıyla onlara boyun eğdirmek, topraklarını koloniye çevirmek, bu göçebelere mutluluk getirmiş, medeniyeti getirmiştir. Bu kadar da değil, göçebeler, kendilerini doyuramayıp komşularına hücum ederek yerleşikleri rahatsız ettiği için, yerleşikler buraları bu vahşi göçebelere "azad etmek" gibi "mukaddes" bir şey yapmışlar, diye anlatılır. Bunu anlamayan ve resmî tarihi anlamaya çalışan genç tarihçilerimiz, radyo-televizyona da çıkarak, Tatarların ataları dışardan gelmiştir, göçebe ve vahşidirler, komşularına hücum ederek hep rahatsız etmişlerdir, diyorlar ve bunları yazıyorlar. Bu yanı sıra dayanarak tarihî romanlar da yazıldı bizde. Dolayısıyla bu hataları düzeltmek çok zor ve uzun zaman alacak.

Bu paragrafa bir netice vererek şunu söylemek mümkün: Tatar, Başkurt, Çuvaş, Mari, Udmurt ve Mordva dilleri Milattan çok önce, İdil-Ural bölgesinde teşekkül etmişler, onları ayırarak şuradan gelmiş, buradan göçmüş filan diyemeyiz; çünkü, onların hepsi de uzun zaman beraber yaşamışlardır, İdil-Ural'a da beraber gelmiş olmalıdırlar. Ancak, bu haldeyken onların dil birliği korunabilirdi.

Türk, Fin-Ogur dil birliği teorisi şunu anlatmaktadır: Tatar, Başkurt, Çuvaş, Meri, Udmurt ve Mordva dilleri Milattan çok evvel buralarda yaşamışlar, göç edip gelmemişler, yani göçebe değillerdir. Göçebelik de şu veya bu kavmin belirtisi değil, belki herhangi bir kavmin tabii-coğrafi şartlarla yaşayabilmesi demektir. Hayvan yetiştirmek için türlü yerlere göç eden halkların da yaylağı var kışlağı var, yani doğup büyüdüğü kendi yeri var, hayvanla nereye giderse gitsin orada dolaşır gelir. Yani vatanını terk edip göçme, hele hele "büyük göç" teorisi, tarihçiler tarafından uydurulmuş ve politika için çok gerekli bir uydurmadır. Sadece göçebe olarak göz önüne getirilen Türk kabileleri ve halkları Doğu Avrupa, Orta ve Küçük Asya'ya her yüz-yüzelli yılda bir gelip birbirlerinin yerine geçmemişlerdir, sadece halkların kavim adları değişmiştir. Tarihin kulaçlarının yettiği kadar bir eski devirde İdil-Ural'daki Türk'ler, Fin-Ogurlar, değerleriyle birlikte Kimmer, Skif, Sarmat kavim adları altında malum olmuşlardır.

11. Skif-Sarmatlar hakkında tarih bilimi

Resmî tarih biliminde bu kavim adlarıyla anılan halklar İran (tam ifade edersek, Osetin) dilli olmuşlar, fikri üstün gelse de farklı görüşlerini de olduğunu belirtmeliyiz.

XVII. asrın ikinci yarısında eski Yunan kaynaklarıyla Rus âlimleri de ilgilenmeye başlar. "Tarihin atası" denen Herodot'un yazdıklarını önce Almanca'dan Rusça'ya çevirenler ve daha sonra doğrudan Yunanca'dan tercüme edenler görülür. Herodot'un kayıtlarıyla Andrey Lızlov ilgilenir. O Rus ve batılı tarih kaynaklarını okumakla beraber, doğuyu da yakından bilir, Türk dünyasını iyi tanır, çünkü S.Starovolskiy tarafından 1649'da Krovov'da Lehçe olarak çıkmış "Dvor tsesarya turetskogo" adlı kitabı Rusça'ya tercüme etmiştir. Dünya tarihini de iyi bilen Andrey Lızlov 1692'de "Skifskaya istoriya" adlı eserini tamamlar, bu kitap önce el yazması şeklinde çoğaltılır, daha sonra meşhur Rus yazarı N.İ. Novikov tarafından 1776'da kısmen ve 1787'de tamamen kitap hâlinde basılır.

A.Lızlov, bu kitabında Skifleri araştırarak Tatar-Türklere dayandırır. Eserin ilk bölümünde Tatar-Türklere doğrudan doğruya Skiflerden çıkmış olarak değerlendirir. Diğer bölümlerde ise Skif sözünü az kullanır, onları Tatar-Türki (Tatarı-Türki) diye adlandırır (Lızlov, A, 1787). Daha sonra

resmî tarih bilimi ehilleri bunu da kendilerine uydururlar. Herodot'un tarihini hususî olarak araştırmış A.A.Neyhardt şöyle demek istiyor: A.Lızlov, kitabının son kısımlarında Skifleri Türk-Tatar diye adlandırdığında onun "Skifskaya istoriya = Skif Tarihi" adlı kitabı Skifler hakkında değil Türk-Tatarlar hakkında bir kitap olmuştur (Neyhardt A.A., 1982). Skifleri Osetinlerle birleştiren A.Lızlov bugün "Lızlov diye biri" şeklinde aşağılayarak anıyorlar. Yine de objektif ve gerçek âlim olan tarihçiler, mesela S.A. Semenov-Zuser ona saygıyla bakıp "Skifskaya istoriya" kitabını Skifler hakkında yazılmış büyük eserlerden biri sayıyor (Semenov-Zuser S.A. 1947,11).

XVIII. asır başında Skif-Sarmatlar başkalarının da dikkatini çekmeye başlar. Slav tarihiyle ilgilenen I. Petro G.V. Leibnitz'den Slav tarihiyle meşgul olmasını rica eder. I. Petro'nun arzusunu iyi anlayan yazar 1708 yılında gönderilmiş mektubunda şöyle der: "Sarmatların Slavlar olduğunu düşünüyorum; Slav sözünden önce onlar Sarmat diye adlandırılmış." (Leibnitz G.V., 1873,211)

Daha sonra Skif-Sarmat problemine Almanya'dan Petersburg Akademisine çağrılan Gotlib Zigfrid Bayer de girer. O, tarihi kendine göre anlatır: Skifler Asya'dan gelmiş bir halktır, Slavlar ise yerli, o sebeple Skifler Slav olamaz, onlar Fin,Liv veya Est olmalıdır (Neyhardt A.A., 1982,12).

XVIII. asır ortalarında Skif-Sarmatları araştırma işine Rus tarihçisi Tatişçev de dahil olur. O, Skif sözüyle pek çok halkı adlandırmışlardır, der: Slavları, Sarmatları, Türkleri, Moğolları hatta Almanları, Farsları ve Çinlileri... X. asırda halklar hakkında daha geniş bilgi alınmaya başlayınca, Skif adını daha az kullanırlar, fakat önce yaşamış halklar da ortadan kalkmaz, yaşamaya devam ederler. Bu halkları umumî olarak adlandırmak için XIII. asırda Skif sözü yerine Tatar adı meşhur olur (Tatişçev V.N., 1962,232-233.)

M.V.Lomonosov, Skiflerden Finler, Sarmatlar-dan ise Slavlar teşekkül etmiş diye kabul eder (Neyhardt A.A., 1982,17-18).

XVIII. asır sonunda meşhur tarihçi N.M. Karamzin en doğru fikre ulaşır: Herodot zamanında bütün Avrasya halkları Skif diye adlandırılmıştır, der (Karamzin N.M., 1818,5-12).

XIX. asırda, Herodot'un yazdıklarını arkeolojik malzeme de doğrular. Tarih bilimine başka Grek kaynakları da dahil edilir. Umumî olarak eski tarihi objektif olarak araştırmak şartlar doğar.

Önce Kazan ve Vilen üniversitelerinde çalışan daha sonra da akademik profesör olan E.İ. Eyhvald, Herodot'un eserlerini araştırıp 1838'de Slav, Fin, Türk ve Moğol halklarının tarihini yazar. O daha doğru ve tam fikir yürütür. Ona göre Skifler bir halk değildir, evvelen Skif topraklarında hangi halklar yaşamışsa, bugün de onlar yerlerinde yaşamaya devam ederler (Eyhvald E.İ., 1838, XXVII).

Alman tarihçisi B.G. Nibur, Skiflerin Moğol olduğunu söyler, fakat Moğol adına Türkleri de dahil eder (Nibur B.G. 1847).

1837'de K.Tseyis, Skif tarihi araştırmalarında yeni bir yol açar. Münih'de çıkan eserinde ilk olarak Skiflerin İran dilli olduğunu bildirir. Bu fikrini de, Skiflerle İranlılar arasındaki din benzerliğiyle ispat etmeye çalışır (Dovatur A.İ., 1982,47).

Fakat diğer bir Alman tarihçisi K.Noymann 1855'te KTseyss'in fikrine karşı çıkarak, din ve dil delillerine dayanarak Skifleri Türk, Sarmatları ise Slav sayar (age. 50).

P.İ. Şafarik de buna esasen katılır. O Skifleri Moğol kabul eder, fakat Moğollara Türkleri de dahil eder, Skifler İran-Farsî ve Budinlerle Nevrler de Slavdır, der (Şafarik P.İ. 1948; Dovatur A.İ. 1982, 1982,48).

1860'lı yıllarda K.Müllenhoff, Skif-Osetin teorisini temellendirir, Skif-Sarmat'lardan kalan sözleri, sadece İran diline dayanarak açıklar; Türk, Moğol ve Slav dillerine bakmaz ve neticede de Skifler Osetin'dir, onlar Skif devrinde daha kuzeyde yaşamışlardır, der (Dovatur A.İ., 1982,53).

K.Müllenhoff'dan sonra Skif-İran-Osetin teorisine pek çok kimse meşgul olmaya başlar, destekçileri artar; çünkü bu teori Hint-Avrupa halklarının ana yurdunu geniş olarak göstermeye yardım eder. Bu teorinin destekçileri artık anlaşmış bir haldedir ve farklı düşünenlere de pek saldırgan şekilde karşı çıkarlar. Delilleri esaslı olmadığı için başkalarına "diplomasız, kabiliyetsiz âlim" diyerek sopa gösterirler. Aslında bu sadece Skif-İran teorisi taraftarlarının ilmî bakımdan güçsüzlüğünü gösterir.

Skif-İran-Osetin teorisi taraftarlarının bu "halkaretimiz" haline rağmen Skif-Türk, Skif-Slav, Skif-Fin-Ogur, Skif-Moğol paralelliklerini bulanların sayısı da hiç azalmadan gelişmektedir; çünkü tarihî malzeme buna büyük bir imkan vermektedir. Derinden araştırınca sadece Skif-İran-Osetin teorisi için malzemenin kalmadığı söylenebilir.

12. Skif-İran teorisi neye dayanmaktadır?

Eğer Skif-İran teorisi doğru ise, gerçeğe denk geliyorsa, her bakımdan, mitolojik, linguistik, etnolojik, arkeolojik ve tarihî kaynaklarla ispatlanmış olmalıydı. Bu, meselelerin hiçbir şüphe bırakmadan tartışmasız şekilde takdimidir. Aslında ise iş nasıldır?

Ömrü boyunca Skif tarihiyle meşgul olan L.A. Yelnitskiy arkeolojik, etnolojik ve tarihî malzemeye dayanarak şu sonuca varır: Skiflerin etnolojik özellikleri, yani onların yaşama şekilleri ve kültürleri bilhassa Türk-Moğol halklarında korunmaktadır, bir miktar da Slav ve Fin-Ogurlarda bu sezilmektedir (Yelnitskiy L.A., 1977, 243). Arkeolojik malzeme ve daha ziyade de süslenme ve inanma materyallerini yırtıcı hayvan suretinde yapmak (zveriniy stil) sadece Türklere has bir şeydir. Dinî-mitolojik bakımdan ise, şunu bile söylemek yeterlidir ki, Skiflerle Farslar arasında daima savaş ve mücadele olmaktadır. Herodot da işte bu savaşlardan bahsetmektedir. Farsların İran dilli, eğer Skifler de İran dilli olsaydı tapındıkları tanrılar da aynı olmalıydı. Malum olduğu gibi tapınmaları aynı olanlar normalde öyle uzun uzun savaşmazlar. Ondan sonra Skiflerine Herodot tarafından yazılan tanrı adları Türkçeye izah edilir.

İşte bunların hepsini tahlil eden meşhur Skiflog L.A. Yelnitskiy Skiflerde İran unsurlarının pek az olduğundan bahseder: "Kimmer ve Skiflerin sadece bir kabilesinin İran dilli olması muhtemeldir" (Yelnitskiy L.A., 1977,241).

Yani Skif-İran teorisi etnolojik, arkeolojik ve dinî-mitolojik delillere dayanmaz, işte onun için, bu teori taraftarları Skiflerden kalan sözleri İran dili yardımıyla açıklama yolu ile Skif (buna Kimmer, Sarmat ve Alanları da katarlar) dilini İran (daha net olarak Osetin) dili gibidir, diye ispatlamaya çalışırlar.

Skif ile İran'ı dil bakımından birleştirmek İskiflerin türlü kaynaklarda (yer adları ve eski yazmalar) korunmuş sözlerinden İran kökünü "bulmak" ile başlar. Yukarıda dendiği gibi bu işi K. Tseyss ve K.Müllenhoff başlatır, V.S. Miller ve M.Fasmer devam eder. Bundan sonra Skif-İran teorisi sözlerinin arasında Türkçeleri de olabilir diye, tabii ki, akıllarına da getirmezler ve getiremezler de, çünkü onlar Türk diliyle ilgilenmiş kişiler değildir.

Sovyetlerde Skif sözlerinin etimolojisiyle

Osetin âlimi V.İ. Abayev meşgul olur. Osetinlerin çevresindeki Türkler, Balkar-Karaçaylar kendi vatanlarından sürülünce, V.İ. Abayev bu işine daha da serbestçe devam eder, Kafkas halkları için ortak olan ve daha ziyade de Karaçay-Balkarlarda daha çok yazılmış Nart destanını da sadece Osetinlere ait olarak araştırır. Skiflerin bünyesinde pek çok halk mevcut olmuş şeklindeki doğru geleneği bozarak Osetin dilini Skif dili yfpar: "Skif Sözleri Sözlüğü" adlı bir kitap yazıp orada 353 Skif sözünü türlü fonetik "düzenlilikler" ile bozup İran-Osetin sözü diye "ispat eder" (Abayev V.İ., 1949,151-195)

Abayev bu araştırmalarına şu "büyük" değeri verir: "Ben tartışmasız İran'a ait olan unsurları tahlil ettim ve inanıyorum ki bu iş Skif malzemesini sorumsuz ve ayak üstü speküle etme faaliyetine bir set çeker" (age, 148). Bilimde taranmış bir usuldür bu: Âlim eğer kendi görüşünün doğruluğunu delillendiremezse, muhtemel muhaliflerine böyle hakaretamiz bir tavırla yumruk gösterir. Gerçekten de Abayev'in etimolojilerinde tek bir sistem de, akla uygun bir etimoloji de yok. Abayev'in Skif-İran etimolojisinin temelinde yatan şeylerle biz de tanışalım.

V.İ. Abayev ve onun selefleri Skif-İran etimolojisini Skiflerin atası olan Targitay ve oğulları Lipoksay, Arpoksay ve Kolaksay adlarıyla başlatırlar ve bu adları İran sözü diye "ispatlarlar."

Skif-İran taraftarlarının fikrine göre *targitay* iki kısma ayrılır: *darga* ve *tava*. Eski İran dilinde *darga* "uzun veya keskin" anlamında, *tava* ise "güç, kuvvet" anlamındadır. Yani onlara göre *targitay* "uzun güçlü" veya "ok kuvvet"tir (Abayev V.İ, 1949, 163; Miller V.S. 1887,127).

Targitay sözü Türkçe iki kökten ibarettir. İlk kısmı TARGI (tarig) "ekinci", ikincisi de *tay* (soy) "soy, nesil"; öyleyse *targitay* "ekinci soyu" manasındadır. son kısmı belki -tı/-lı ekidir; öyle ise *targıtı~targıl* sözü "ekin saçma yeri olan" veya "yerli" manasını verir. *Targitay*'ın Türk sözü olması yine sununla da açıklanıyor ki, daha geç devir Grek yazmalarında Türkçe isim olarak bundan bahsedilir. Mesela Türklüğü tartışma götürmeyen Avarların Targiti adlı kişileri tarihte geçmiştir. VII. asırda yaşayan Feolfilakt Simokatta: "Targittig Avar kabilesinin meşhur adamı" diye yazar (Simokatta F., 1957, 35). 568 yılında Menandr Vizantiets şöyle der: Avarların başkanı Bayan, Targitiy'i hükümdara ricacı olarak gönderir (Vizantiyskie istoriki, 1861, 392). Avarlar yine bu Targitay'ı 565'te Bizans'a elçi

gönderir (age, 418). Daha II. asırda Polien şöyle yazar: "Azak Denizi kıyısındaki Skiflerde, Targitao adlı meşhur bir kadın vardır (Latışev V-V. 1893, 567). Yani bu Skifler de Avarlar gibi Türk'tür.

Lipoksay, Targitay'ın büyük oğludur. Bu adın etimolojisini Abayev, Fasmer'den alarak şöyle açıklar: Lipoksay sözündeki son kısım "*ksaya~hysay*" kökündendir, İrancı "parlamak" manasını Osetince "tan, şafak" ve "prens" anlamını verir. *Lipo* kısmı pek açık değildir, *lipoksay* belki horaksais'ten bozulmuştur, öyle ise Eski Farsça *hwar-hşaita* "güneş" olur; bugünkü Farsça horşid (Abayev V.İ., 1949,1989).

Türkçe'de ise Lipoksay şöyle açıklanır: *Soy* "nesil" vâris, ırk, menşe" anlamlarında kullanılır, AK "ak, mukaddes, zengin"; *aksay* "ak nesil, mukaddes nesil, zengin nesli". Türklerde halen de *Aksay*, *Paksoy*, *Koksoy* gibi adlar pek çoktur. *Lipoksayın* ilk kısmı *lipo* ~ *lip* ~ *lep* Türkçe "sınır" manasındadır. Yani *Lipoksay* adını şehzadeye önceden düşünerek vermişlerdir; o, kendi ülkesi ve sınırları olan mukaddes bir nesil olarak yetişmelidir.

Arpoksay, Targitay'ın ortanca oğlu. Bu adın ilk kısmı Abayev daha baştan bozarak seslerin yerini değiştirir *apra* diye araştırır; çünkü İrancı *ap* "su", *ra* ise Osetince *arf* "tan" kısaltmış "derin" manasındadır; yani Abayev'e göre *apra* "su derinliği", *hsaya* "sahip", *apraksaya* "su sahibi" (Abayev V.İ., 1949, 189). İşte size Arpoksay! Pekiyi niye *apraksaya* sözünü *arpoksay* diye değiştirmişlerdir? Buna Abayev cevap vermiyor. Sözü değiştirmek, önceki sözün manasının kaybolması ve yeni sözün başka bir mana bildirmesine bağlıdır. *Ap* sözünün İrancı "su" manasını vermesi ise herhalde durmamıştır, ne sebeple o *ar* şekline dönsün? Abayev bu sefer olmayacak bir iş yapmıştır.

Arpaksoy Türkçe'de şöyle izah edilebilir: Aksoy manasını artık biliyoruz, bu "ak, mukaddes nesil" anlamında bir söz. İlk kısmı *arpa* "yiyecek, tane" manasını verir; *arpalık* "yer mülkiyeti"dir; yani Arpoksay "yeri, yiyeceği olan mukaddes nesil". Targitay'ın bu çocuğuna da isim yek yerinde verilmiştir; en mühimi de aynı sistemde...

Kolaksay, Targitay'ın küçük oğlu. Fasmer ile Abayev'e göre bu sözün ikinci kısmı belki aynı *hsart* "şöhret; tan; prens" sözündendir, ilk kısmı açık değildir; belki Eski Farsça *hwar-hşaita* "güneş" sözündendir. İrancılar bu sözü değiştire değiştire Skolohşaya şekline ulaştırırlar ve bu *skol* (Skiflerle kendilerini adlandırması *skolot*) halklarının

hükümdarı manasını verir derler. Bunun için *kola* sözünü *skola* ile birleştirirler. Yine bozma işi!

Türkçe *kolaksay*'m ilk kısmı *kola* "kale, baş şehir" yani "ülkenin merkezi" aksay "ak, mukaddes nesil", Koleksay "ülke merkezinin sahibi olan mukaddes nesil". Herodot'un yaradığına göre Kolaksay gerçekten de ülkenin sahibi olmuştur.

Bu adlar sistemini gözden geçirelim: İrancı *Targitay* "usun, ulu kuvvetli" *Lipoksay* "güneş" "güneşin parlaması" *Arpoksay* "su sahibi" *Kolaksay* "güneşin parlaması" veya *skolohşaya* "skolotları-İskitlerin hükümdarı". Türkçe Targitay "ikinci ak nesil" Kolaksay "ülkesi olan ak nesil". İrancı etimolojide sistem yok, Türkçe ise sistemli.

13. Skif Kavim adları ne haber verirler?

Halkın kendini adlandırması onun etnik yapısı hakkında pek güvenilir malumat verir.

Malum olduğu üzere Skifler hakkında ilk haberlere MÖ. VII. asırda yazılmış Asur belgelerinde rastlıyoruz. Skifler ülkesi burada İşkuza, hükümdarları da İspakay ve Partatua diye anılır (Pogrebova M.N., 1981,44-48).

İşkuza sözünü İrancı açıklayamamışlardır. Türkçe ise birkaç izahı var: 1. *işki* "içki, içteki" + *uz* "Türklerin pek eski bir kavim adı" işkuz "iç uzlar"; 2. İşki~eski~skide (Skif:Skit) sözünün ilk kısmı; eski bu şekilde Türk kavim adı olarak kullanılmıştır; *işkuz* "eski uzlar"dır; 3. *işkuza* iş ve oğuz kısımlarından ibarettir, iş~as şeklindeki Türk kavim adının varyantı, oğuz~ak uz (mukaddes, iyi uzlar) şeklindedir. Hangi varyant kabul edilse de *işguza* Türkçe bir sözdür.

Hükümdar adı İspakay, Fasmer ve Abayev tarafından İrancı AT sözüne yaklaştırılır. Fakat onun ilk kısmı İşkuza kavim adına denk gelir. Öyle ise *İspakay* *İşbaga'dan* gelişmiş olmalı denebilir. İşk, As kavim adının değişmiş varyantı olup "eş, denk" manasında olmalıdır. İşbaga "kendi eşlerini yetiştirir" anlamındadır.

Partatua İrancı açıklanamaz, Türkçe *parti tua* ~ *bardı tua* ~ *barlı tua* anlamı "varlık, zenginlik doğuran" şeklindedir.

Skiflerin meydana gelmesi hakkındaki Herodot'un anlattığı ikinci efsaneyi inceleyelim (ilki Targitay'ın nesli hakkında idi). Herakl, Gerion'un öküzleri peşinden insansız bir ülkeye gelir. Burası soğuktur ve hava pek kötüdür. Herakl domuz

derilerine sarılıp uyuyunca, binip geldiği atları kaybolur. Uyanınca atlarını arar ve bir çukura ulaşır, burada yarısı kız, yarısı yılan olan bir canlıya rastlar. Bu yılan kız, atlar bende, fakat benle sevişmezsen onları sana vermem der. Sonra bunların üç oğlu olur, anaları çocukların birisine Agadir, İkincisine *Gelon*, üçüncüsüne *Skif* adını verir. Babaları Herakl'ın nasihatine göre, yılan kız oğulları arasında yarış yaptırır. Onlar babalarının yayını çeker ve kayışını sıkıya mecbur olurlar. Bu işi en küçük oğulları Skif başarır, bu sebeple Skif ülkede hükümdar olur, diğer bütün Skif "hükümdarları da bu Skif in neslinden gelir (Herodot, IV. Bölüm, 7., 8., 10. Pasajlar.

Türk dilinde *c* ve *y* sesleri birbiriyle kolay yer değiştirebilir ve onlar Grekçe'de *g* ile yazılırlar. Buradan yola çıkarak Herakl ismi de Türkçe *Cirakl* ~ *Yirakl* sözündendir diye düşünmek mümkün. *Yirakl* "dr akılı" her zaman yener, kahraman olur. Grek mitolojisinde de Herakl tanınmış bir kahraman olarak sayılır.

Herakl'in birinci oğlu *Agadiros*, söylediğim gibi -*os*- Grek'teki isim eki, dili dişler arasına koyarak söylenen *d* (Agadir eski Rusça'ya *t* işareti şeklinde verildi, daha sonra onu Ruslar *f* ile göstermeye başlamışlar. Agafinos (krş. *Teodor* - *Feodor*, Adına - *Afina* vb.). *Agadir* sözünde sondaki "insanlar" anlamını verir, birinci kısmı *agad* ~ *agats* ~ *ağaç* "ağaç, orman" manasında kullanılır. Agadir "ağaç insanları", "orman insanları" şeklindeki söz, bunların totemlerinin ağaç veya orman olduğunu gösterir. Agadir'den agadir isimli halk teşekkül etmiş. *Agadir* kavim adı sonlara doğru *ağaç-ir* ~ *agaç-iri* ~ *agatsir* şekillerinde karşımıza çıkar, onun başka söyleniş şekilleri *mişer* (mişer "orman insanları") dır. Bu yüzden Agadirleri Mişerlerin en eski atalarıdır, diye düşünmek mümkün. Bunun bu şekilde olduğu sadece kavim adı manası ile değil, Agadir, akatir ve mişerler'in eski yerlerinin aynı olması ile de ispatlanır.

Herakl'in ikinci oğlu *Gelon*. Grekçe *g* söylenişinde, Türkçe'de ya *y*, ya da *c* ye denk gelir; demek ki, Türkçe bu isim *Cilan* veya *Yılan* 'dır. Bu çok normaldir. Çünkü o Yılan-Kız'dan doğmuştur. Helon'dan Helen adında halk ortaya çıkar.

Herakl'in küçük oğlu - *Skide* (Rusça *Skif*, Batı Avrupa *Skit*), Türkçe Skide (*Skid-Skit*) iki kısımdan oluşur; *Eski* ~ *Skin* *iski* kökü ile ve -*de* (-*di*, *4t*) ekinden. Bu ek sahiplik (iyelik) bildirir (*ot-lı* ~ *ot-tı*, *tal-h* ~ *tal-di*). Kavim adının birinci bölüm *ışka* (*bıçak*,

keski) sözüyle de, *iski* sözüyle de eski adında ilk kavim adıyla da birleştirilebilir (Zakiyev M.Z. 1986, 35, 37, 38; Smirnova *Ol*, 1981, 249-255). *Eski* sözü Türklerde kendi manasıyla da kavim adı olarak da kullanılmıştır (Rononov A.N., 1958,74).

Şurası önemli: *Agadir*, *Helon* ve *Skif* isimleri de, kavim adları da İranca etimolojisiyle verilmiyorlar, onların tamamı sadece Türkçe ile açıklanabilir.

Skiflerin kendi adlandırmaları *skolot* idi, diye yazar Herodot. Bu sözün de "İranca etimolojisini yapamamışlar. Türkçe skolot aynı İske~ışkı sözüne dayanır. *Iskı-lı-tı* şeklinde ayırırsak, yine aynı *ışkı* köküyle -*lı* iyelik ekinden oluşur, -*lı* eki köke eklenince, Türkler ışıklı sözüne -*ti* diye bir iyelik daha eklemişler diye düşünülebilir. *Iskıltı-Skolot*, iskililerle karışmış halktır.

Skifleri İranlılar *sak* ~ *saka* diye adlandırmışlar. Skif-İran taraftarları bu sözü Farsça diye düşünüp, İranca-Osetince *sag* sözünden yapılmış demek istiyorlar. *Sag*, Osetince "budak" manasını verir. Geyiğin boynuzuna da *sag* demişler, demek ki, bu kavim adı geyik toteminden yapılmış, Osetince "budaklı boynuz" manasına gelir (Abayev A.İ., 1949, 178). Fakat hiçbir eski müellif *sak* sözünü *geyik* ve budaklı boynuz ile bağlamamakta. Stefon Vizantiyskiy şöyle bildirir: *sak* kavim adıdır, Skifler savaş aletini böyle adlandırmışlar; bundan dolayı onları *sak* diye adlandırmışlardır (Latışev V.V. 1873 ti, vıp.I. 265). *Sak* sözü *saklanma* (muhafaza) sözünden doğan bir silah adıdır. Yani *sak*~*saka* isimli Skifler Türk dilli olmuşlar, bu adlandırma İranlılar tarafından da alınmış ve kullanılmış, fakat Farsça değildir. *Sak-saga* sözünün Türkçe olduğunu aşağıdakiler bir kez daha ispatlar. Türkçe *sak*, Rusça "*ostorojny, ohrana, zaşçita*"; Türkçe "*ihtiyatlı, koruma, savunma, himaye*" manalarını verir; *sagdak* (*sak-lık*) - Türkçe "savaş aleti için kap", *sagay* -Altay-Yenisey taflarındaki Hakaslar kavim adı, saza- Yakutlar kavim adı vb. Yani, *sak-saka* Türkçe konuşan Skiflerin kendi terimleri İran diline de girmiştir.

Tuna'daki bir çeşit Skifler *sagadar* diye adlandırılır. Abayev onu İranca *saka-dar* diye ayırır ve "çayırları var" manasına gelir, der (Abayev V.İ., 1949,179). Türkçe bu kavim adı *Sakalar* şeklindedir.

Skiflerin arasında Herodot *savromat-sauramat* adında halkları da gösterir. Daha sonra o, türlü yazmalarda *sarmat* olarak yer alır. *Sarmat*, Abayev'e göre "kara elli" manasındaki İran sözüdür (Abayev V.İ., 1949,184). Halkları kara elli, sarı elli, ak ellilere ayırmayı tarih bilmez, bu yüzden Abayev'in bu

etimolojisi şüphelidir. Türkçe *sarma* sözü "buzağı derisinden dikilmiş küçük kap" (Mullagulov M.G., 1979, 142), sarmanın ikisini bağ ile toplayıp, onları eğere asıp kullanırlar, içinde kıymız vardır, *-ti* ise iyelik ekidir: *sarmalı~sarmatı* bu küçük kap ile kıymız, süt taşıyanlardır. Herodot'a, onun bu *savmak'a*. bağlanan halk etimolojisini söyleyip, *sarma* sözünü *savmak* fiiliyle anlatmış olmalı, bu yüzden, o *sarmat* sözünü *savramat* diye vermiştir.

Herodot'un başka pek çok kavim adları da Türkçe açıklanabilir. Melanhlen Türkçe'den Grekçe'ye tercüme olarak verilen kavim adı olmalı, çünkü onun manası olan "kara giysili"dir, Türklerde *Karakalpıklar* var. *Taver ~ tavr ~ tagar ~ dager ~ tohar* kavim adları 'dağ (belki orman) insanları' diye açıklanır. Argippey- Türkçe *irat* sözünün Grekçe'ye geçerkenki tercümesi olmalı: *îr-at* "erkek insanlar", "bekçiler" *ir* - "erkek", *at* - Grekçe *gippiy*. *tirk* adlı biri kavim adının anlamı "iyi" "güzel", "zengin", "bey", "erk" "insanlar", bunlar "zengin", kuvvetli insanlar" dır; daha sonra Türklerde bu manada *biar ~ biler ~ bigler* kullanılır. Skifler arasında başka Türkçe kavim adları da gösterilebilir.

14. Eski kaynaklarda anlam yapısı verilmiş skif sözleri ne anlatır?

Eski kaynaklarda birçok Skif sözünün anlam yapısı verilmiş, hatta onlara etimolojik analiz de yapılmıştır. Onları İran diliyle açıklayıp da bakınca, İran-Osetinciler şu sonuca ulaşmışlar: Eskiler, özellikle de Herodot, dili bilmemiş, İranca etimolojik analiz yapamamış, demişler; ama, başka diller yardımıyla da onları araştırmamışlardır. Biz şimdi bunları Türkçe yardımıyla açıklamaya çalışalım. Eğer böyle açıklayabilsek, o sözler Türkçe olarak çıkar, yani Skifler arasında Türkler esas yerlerin birisini almış demektir.

Söze eklerden başlayalım. V.S. Miller, Skif'i Osetin diye ispatlamaya çalışıp, Skiflerden kalan yirmi sözde Osetinki diye *-ta* ekini sayar (Miller V.S. 1886, 281-282). Miller'in gösterdiği bu 20 sözü araştırırsak, onlar arasında Türkçe'deki *-lı/-tı* ekini ve *-ta (-tar/lar)* şeklindeki ve Balkarda varlığını sürdüren çokluk ekini ve, *-tay* karşılaştırma ekini de belirlemek mümkün olurdu.

Kelimelerin etimolojisine geçelim. Herodot, Skifler Amazon kadınlarını "*eorpata*" diyerek adlandırdırlar, der; bu sözü Grekçe-Hellence açıklarsak onun, manası "erkek öldüren"dir, der (Herodot

IV.110). Herodot bu Skif sözüne Türkçe etimoloji vermiş olur: *eor* "erkek" ve *pata ~ vata ~ wata* "öldürür, yok eder".

Herodot Skifçe *enorey* sözü "ana erkek" manasını verir, der (IV 67). Eski Grek tabibi Hippokrat (M.Ö. V. asır) şöyle yazar: Skiflerde erkeklik organı alınan erkekler çoktur" onlar kadınların işini yapar, kadın gibi konuşurlar, böyle erkekler "*enarey*" diye isimlendirilirler (Latşev V.V. 1893, 63). Abayev bu sözü İranca açıklar: *a* "değil" *nar* "erkek", *a-nar-ya* "erkek değil, yarım erkek" (Abayev V.J., 1969,174). Türkçe *enarey ana ir ~ ine ir* sözüne denk gelir ve Herodot etimolojisini tamamen tekrarlar.

Herodot Skifler arasında *arimaspi* adında insanların olduğunu söyler ve bu sözün manasını "tek gözlü insanlar" diye tercüme eder, etimolojisini şöyle verir: Skiflerde *arima* - "bir" ve *spu* "göz" manasını verir (IV. 27). Malum olduğu gibi, tek gözlü insanlar tabiatta yoktur. Onlar iki gözü beraber durmuşçasına kısık gözlü olmalı. Bu şekilde, *asimaspi* Türkçe iki kısımdan oluşur: *Arım* "yarım" ve *sepi* "göz", "kısık göz" karşılaştır: *cipi küz ~ sipiküz*).

Herodot Marmara Denizi yanında *Kizik* adlı şehrin olduğunu yazar, o şehrin şölen ve bayram yeri olduğunu haber verir. O dönemde *Kizik* şehri, doğrudan doğruya Skiflere tabi olmasa da o, Skifler tarafından kurulmuş ve *Skif* ismini kullanır olmalıdır. Skif in hükümdar neslinden olan *Anaharsis* adında bir bilgin bu şehirde cümbüş yaptığı için öldürülür. Bu şehir daha sonra Türkiye'de *Tamaşahk* ismi ile bilinir.. Yani, *Kizik* ismi Türkçe *kızık* sözüne tekabül eder. Daha Skif döneminde Marmara Denizi kenarında Türkler yaşamışlardır.

Herodot, argippiy adlı halklar hakkında söylerken, onların ağaçta yetişen yemişle beslendiklerinden de bahseder. Bu ağaç *pontik* diye adlandırılır. Onun gelişen yemişini kendirden dokuma yardımıyla süzerler, ondan *ashi* denen siyap mayı çıkar. Bu mâyi onlar yalarlar ve süt ile karıştırıp içerler. Koyusundan (belki dibinde kalanındandır) yemek için çörek pişirirler (IV. 23). Bazı tarihçiler argippiyleri Başkırtlar ile birleştirirler. Böyle olursa, bu sözün yukarıda söylendiği gibi, *irat* isminden yarım bir tercüme ile yapıldığı tabiidir: *ar* "erkek" *gippiy* "at": *irat*. Onların yemeklik isimlerine gelinceyse, **bunlar** da Türkçe etimolojiye kolay çevrilirler.

Pontik ~ buntek ~ bunluk sözünde *bun* Eski Türkçe "yemek, çorba" manasındadır, *-tluk* Türkçe

maksat anlamındaki ektir. *Pontik ~ buntek ~ bunlik* "yemek pişirmek için gerekli ağaç" şeklindeki manayı anlatır. *Ashi ~ ashi ~ asgi ~ askı* da yine aynı "yemek için, yemek için gerekli" manasını verir. Ashinin koyusundan çörek yaparlar haberi de doğrudur, sıkılan suyun koyusundan yapılan Türklerdeki kak âdeti pek tabiidir.

Skiflerdeki *Kavzaz* sözüne de eski yazmalarla açıklama imkanı var. M.S. I. asırda yaşamış Pliny Sekund yazmasına bakıldığında, Skifler Kafkas dağlarını *Kruoukas* diye adlandırır, onlara göre bu "kar gibi beyaz" manasına gelir (Latışev V.V., 1896, t.1, Şubat . 2, 185) *Kroukas* sözünde gerçekten de Türkçe *kırav* bölümü var, bu gerçekten de yerdeki ince "beyaz kar"dır. Bu yüzden Herodot'a Skifler *kırav* sözünü "beyaz kar" diye tercüme etmişler, Kafkas dağlarının üstünün beyaz karla örtülü olduğunu dikkate almışlardır. *Krovkas* sözünün ikinci bölümü *kas~kes* Türkçe "*kaya*" sözünün sinonimidir. *Kes* de *Kıya* da kesme manasını verir ve "kesilmiş sarp dağ" kayayı anlatır. Altay dilinde kayaya da *kas-kak* derler, çoğu Türklerde *kad-kaz* "sarp dağı" anlatır. *Kroukas* teriminin sinonimi - (*karkaz ~ kinkaz*" aynı şekilde Türkçe "beyaz kayalar" sözüdür: *kıv* "ak, akçıl", *kas* "kaya" (krş. *Kıv-çak ~ kıv-sak*" ak Saklar" vs.)

Herodot'un yazdığına göre, Skif ülkesinde *Pantikapi* nehri ve Doğu Kırım'da M.Ö. VI. asırda kurulan *Pantikapey* şehri vardır. Onun anlamını V.İ. Abayev, İnanca "balık yolu" diye açıklar. *Panti* "yol" . kora "balık" (Abayev V.İ., 1949,175). Her ırmak, her su - balık yoludur, bu yüzden sadece *Pantikapey*'e balık yolu demezler. Dolayısıyla İnanca analiz inandırıcı değildir. *Pantikapiy* sözüne, onun Kara Denize dökülen nehrin adı olmasından ve Azov denizinden Karadeniz'e (yani Pont'a) giriş yolundaki şehir olmasından yola çıkarak, buradaki Skiflerin Türk olmasına da dayanıp, Türkçe analiz yapsak, onu *pont-kapag* yani *pont* (Kara deniz) *kapı* - *pont kapısı* diye açıklamak mümkün olur. *Pantikapiy* yıkılınca onun yerine kurulan Kerç şehrinin ismi de Türkçe aynı anlamı hatıra getirir. *Kirç ~ kiriş*, yani Azov'dan Pont'a (varsa denize) giriş yeri.

Eski tarihçiler doğrudan doğruya manasını vermeseler de, Skiflerde kalan sözler arasında ortaya çıkan pek çok Türkçe sözlere rastlanır. Mesela, mitoloji alanını ele alalım.

Greklerin *Gestiya* dedikleri barış tanrısını Skifler *Tabiti* diye adlandırır. *Tabiti~tabıtu* Türkçe *tabıçı~tabuçu*'ya tekabül ediyor olmalı, çünkü bu her

halde yerini bulan Allah olur.

Grekçe Zeus'un Baş Tanrı, diğer bütün tanrıların insanların hükümdarı, atası, babası; Skifçe o *Papey* diye söylenmiş, *Tmkçe-babay*.

Grekçe Geya - yer tanrısı, ondan hava, gök, yer, denizler oluşmuş. Skifçe o *Api*, Türkçe *ebi* olurdf.

Türklüğü sadece hemen üstten belli olanlar değil, Greklerin ve diğerlerinin telaffuzunda Türklüğü biraz bozulan, gizli sözlere de Türkçe yardımıyla yeniden etimoloji yapmak gerekecek. Ondan sonra Türkçe etimolojinin sonucunu İnanca etimolojisi ile karşılaştırıp, doğrusunu açıklamak mümkün olacak. Misal için *Ababa* sözünü alalım. Bu, Roma imparatoru Maksimin'in annesinin adıdır, o doğumu itibarıyla Alanlardan. Alanları hiç şüphesiz İnanca dilli kabul eden Abayev ve diğerleri onu şu şekilde analiz etmektedirler. *Ababa ~ hababa'daki Hi* kısmı İnanca "güzel, saf manasındadır, *vab* "dokuma". Demek ki, Abayev'e göre *Ababa* İnanca *Hivaba*'dan dönüşmüş, bozulmuş. *Hivaba* "iyi dokuyucu" şeklindeki sözdür.

İnanca etimolojisi ile karşılaştırmak için, onun Türkçe analizini verelim: *Ababa* - Türkçe *ab-aba* diye ayrılır, *ab~eb~ev* "av" ya da "ev" anlamını verir, *aba* ise "anne, bacı, abla ve baba" manalarında kullanılır. *Ababa* "ev anası" veya "av anası"dır. Alanların Türk olması bizim için şüpheli değil, bu sözün etimolojisi de bunu ispatlar. Alanlar Skif-Sarmatların bir grubudur, yani, Skif-Sarmatlar arasında Türkler asıl grubu teşkil etmişler. Tatar'ın da Türk kökleri ancak V-VI. asırda yükselen Aşina neslinden olan Altay-Yenisey Türklerinden değil, işte bu İdil-Ural sahasında çok eskiden yaşamış Grekler ve Romalılar tarafından *Kimmer*, *Skif*, *Sarmal*, *Alan* diye umumî kavim adlarıyla bilinen halklardan gelir.

"Skifler arasında Türkler asıl halk olmuştur" sözünü ispatlamak için bize yukarıda verilen dil olguları kâfidir. Fakat Skif-İnanca taraftarları Skif dili olmuş diye Abayev gibi "Skif Dili" yaparak tarih başvurularını faş etmek için, malumdur ki, bizim verdiğimiz söz analizleri kafi değildir. Bunun için Abayev'in "Skif Sözlüğü"ndeki sözün etimolojisini Türk, Slav, Moğol, Fin-Ugor, hatta German dilleri yardımıyla yeniden araştırıp ortaya çıkarmak, çeşitli diller yardımındaki analizden çıkan neticeleri kendi aralarında karşılaştırmak gerekir. Ancak bundan sonra doğrusu ortaya çıkar. Başlangıçtan şu söylenebilir ki: Skifler arasında bugün de başlıca aynı bölgelerde yaşayan halkların eski ataları olduğu ortaya çıkar.

15. Türklerin eskiliği meselesi

Resmî Tarih ilminde Türkler nisbeten daha yeni halklar sayılır. Yani, onlar umumî Altay dilinin Türk-Moğol birliğinden ancak 8-6 bin yıl önce ayrılıp ortaya çıkmışlar. Bütün dünya tarihinde ilk Türkler olarak, ancak Orta Asya Hunları ve o da M.Ö. IV-III. asırlar devrinde hesaplanırlar. O zamana kadar umumiyetle Türkler'in olmadığı ve yaşamadığı şeklinde bir fikir vardır. Bu tahriflerden en başta ve Türkoloji ilmi suçludur; çünkü bu ilim henüz Türk âlimlerin elinde değildir. Hatta Hunlar hakkındaki bilgiler de Türklerden olmayan alimler ortaya çıkarmışlar (Gumilev L.N. 1960). Bu yüzden de, Hunların ancak Moğol olduğuna dair fikirler de sıkça görünür (Suhbaator G., 1976).

Gerçek Türklerin teşekkül edip tarih sahnesine çıkmasında âlimler Milad'ın başlarına bağlarlar, V-VI asırlarda Türkler Büyük Türk Kağanlığı içinde güçlenir ve sonlara doğru yok olmaya yüz tutmuşlardır, demektedirler bazı âlimler (Gumilev L.N. 1967). Yani Türkler, genç bir halk olduğu için medeniyete de hizmet vermemişler, yerleşik düzene geçememişler, çoğunlukla göçerek yaşamışlar, demektedirler. Fakat hakikat daha başka türüdür.

Daha XIX. asırda, Batı Avrupa ve Amerika âlimleri şuna itibar etmişler; Amerika yerlilerinden Maya grubu dillerindeki bir çok sözlük birimleri kendi yapıları ve anlamları ile Türk sözlük birimlerini akla getirmektedir. XX. asırda Maya ve Türk dilleri arasındaki bu benzerlikler pek çok sözlerde ve şekillerde görünürler. Malum olduğu üzere, Amerika kıtasına ilk insanlar bundan 20-30 bin yıl önceleri Türk dili varmış ve bu dil daha Amerika kıtasının Asya'da bulunduğu dönemlerde bile, onların diline çok tesir etmiş. İyice araştırılınca ortaya çıkacaktır, belki bu müstakbel yerliler, Asya'da yaşarken, Türklere de çok tesir etmişlerdir.

Türk dilinin pek derin izleri bundan 6 bin yıl önceleri Dicle ve Fırat ırmakları arasında yaşamış Sümerlerde de korunmuş (Süleyman O. 1975, 192-291; Zekiyev M.Z., 1977, 36; Tuna, 1990, 57). Türk izlerinin Amerika yerlileri, Sümer ve Elam dillerinde saklanması fikrini, Türkolojide ilk olarak Zeki Velidi Togan daha 1920'li yıllarda söylemiştir (VelidiZ., 1981,10-17).

Asur ve eski Doğu kaynaklarının bildirdiğine göre Udlar (Kudlar) M.Ö. III. binli yıllarda görülür ve onlar biraz daha sonra Hazar Denizi civarlarında yaşayan Udlara (Udin, Budinlere) dayanır

(Yelnitskiy A.L, 1974, 4). Bizim gördüğümüze göre, bu Ud kabileleri aynı Türk Uz (Ud) halklarının eski yazmalardaki yansımasıdır. Türkçe z-d seslerinin değişmesi tabii bir hadisedir.

Hint ve Kıtay yazmalarında söylendiğine göre, M.Ö. II. binli yıllarda Doğu Asya'da Dai, Se (Ti), Unu gibi kabileler yaşar. Daha sonra onlar Kimmerler ve Skifler arasında korunurlar. Bazıları, örneğin Say, Day, Gun, Un adlı olanları Batı Avrupa'da Kuzey İtalya'ya kadar olan yerlerde de çeşitli kaynaklarda kaydedilirler (Yelnitskiy, A., 1977, 4). So (Sa~Say), Day, Gun (Un), kabilelerinin Türk olduklarına şüphe yoktur. Demek ki bu haberlere göre de Türkler M.Ö. binlerce yıl önce bütün Avrasya'ya dağılmışlardır.

Ondan sonra İtalya'ya yerleşinceye kadar onun yerlerinde - Apenin yarım adasının kuzey-batısında M.Ö. I. Binli yıllarda yaşamış Etrüsklerin Türkî dilli oldukları hakkında da esashi bilgiler korunmuş. Bu Etrüskler Roma'ya kadar kendi medeniyetlerini teşkil etmişlerdir. İtalya'da çok uzun zaman Türkiye elçisi olarak çalışan ve orada topladığı malzemelerine dayanan Adile Ayda (Sadri Maksudî'nin kızı) Etrüsklerin Türk dilli olduklarına dair mahsus bir kitap yazar (Adile Ayda, 1992, 390). Etrüsk yazıları peke çok bulunmuş olsa da, onu batı dilleri yardımıyla okuyamamışlar, onun Türklerle yakın olması gerekliliğini söylemişler (Nemirovskiy A.L, 1983, 13; Lapıtov F. 1994, 153-157). Fakat Türkologlar bu konuya yönelmekten çekinmişlerdir.

Böylece, Türkler, daha Türk kavim adı yayılmadan evvel başka isimlerde 20-30 bin yıl önceleri teşekkül etmişlerdir. Türk kavim adı ise V-VI. asırlarda tarihe geçer, umumî kavim adı olarak daha sonra kullanılmaya başlanır.

16. Eski tarihçiler ve Skiflerin Türklüğü hakkında

Bilindiği üzere, eski tarihçiler ve Skiflere daha yakın yıllarda yaşamış âlimler Skif-Sarmatları çoğunlukla Türklere benzetirler, aynı tarihçiler İranlıları iyi tanısalar da, İran dillerini Skif-Sarmatlara benzetmezler. Bu, Skif-Sarmat'ın İran dilli olmadığını, daha çok Türk dilli olduğunu söyleyen güvenilir bir delildir. Skif-İran teorisi taraftarları bu delile itibar etmemeye çalışırlar, eskiler Skifleri Türkler ile yanlışlıkla karıştırmışlardır diye işin içinden çıkmaya çalışırlar.

Biz, şimdi, Skif kabilelerinin Türklüğü şüphe

doğurmayan kabileleri ile kıyaslanması üzerinde durulmuştur.

Filostorgiy (IV. asır) Hunlara eski bir Skif kabilesi olan Nevrel ile aynıdır, der (Latışev V.V. 1900, t.1,vip. 3.741).

Feofan Vizanteyts (V. asır) Hurdan doğrudan doğruya Skifler olarak görür (Feofan Vizantiyets, 1884, 81). Aynı tarihçi Türklere önce Massagitlerdirler, der: "Tanaid'in doğusunda Türklər yaşar, eskiden onları Massagit diye adlandırmışlar. İranlılar onları Kermihion diye isimlendirirler" (Vizantiyskiye istoriki, 1861, 492). Feofan bir Skif kabilesi olan Massagitleri bilmiş de İran'ı bilmemiş, bunun için Massagitleri İran ile değil, Türk ile "karıştırmış" derdin, az önceki parçadan da apaçık görünür ki, o İran'ı da iyi tanımıştır.

V. asrın II. Yarısında Tosim Hunları hükümdar Skifler olmalı, diye bildirir (Latışev V.V. 1890. Tl.f.3.800). VI. asırda Minanda Vizantiyets şöyle yazar: "Eskiden Sak diye adlandırılan Türklər Yustin'e barış elçisi gönderilir" (Vizantiyskiye İstoriki, 1861, 376) ve dil hakkında mahsus haber verir: "Skif dili Varvar Türk dilidir" der (age. 376). Türklerin Skif olduğunu o birkaç yerde tekrarlar (aynı eser, 417).

IV. asırda yaşamış Prokopiy Kesariyskiy Skiflerin Amazon kadınlarına Hunlar ve Sabirler ile aynıdır, der (Pr. Kesariyskiy, 1950, 381). Aynı müellif Skiflere kadar yaşayan Kimmirleri de Türk-Hunlar, Bulgar kabileleri ile Jutrigurlar ve Kutrigurlar ile kıyaslar. Bir yerde o şöyle yazar: "Bu 'sazlık' Kara Deniz ile birleşir. Orada yaşayan halklar önce Kimmerler'dir, bugün ise Utrigurlar diye adlandırılır" (aynı eser, 384-385). Feofilkat Simokatta (VII. asır) doğu, Skifleri şimdi Hazar diye isimlendirirler, şeklinde yazar (Çiçurov, İ.S., 1980, 68).

Eskiden gelen bu görüşler, yani Avrasya'da halkın değişmemesi, belki onların kavim adlarının değişmesi hakkındaki fikirler Rus yazmalarında da bilinir. Mesela, "Povest vremennih let" (XII. asır) eserinde Skifler, Hogarlar, Bulgarlar, tek bir halk olarak kabul edilirler. "Slavlar, Tuna boyunda yaşarken, onların yanına Skiflerden, yani Hazarlardan, Bulgarlar gelip yerleşti" (Povest vremennih let, gl. "Pritça ob obrah").

Yukarıda söylendiği gibi, ilk Rus tarih âlimleri, örneğin A. Lizlov, V.N. Tatişçev Skif-Sarmatları Türk olarak sayarlar. Böyle bir görüş ilk Batı tarihçilerinde de var. Örneğin, XIX. asırdaki İngiliz

tarihçisi V.Mitford kendisinin "Grek Tarihi" adındaki eserinde Grekler Skif diye bilinen halkları şimdi Tatarlar diye adlandırır, şeklinde bir fikir söyler (Mitford V. 1838,419). Malumdur ki, Mitford, *Tatar* sözünü bu çağdaki geniş manasmda kullanır.

XIX. asır ortasında Rus tarih ve coğrafya ilminde Skifleri Türklər diye anlamak âdet olmuştur. R. Latama 1854 senesinde Rus Coğrafya Cemiyeti Bülteni'nde şöyle yazar: Skiflerin Türk olması ispata muhtaç değildir" (Latama R., 1854,45).

Böylece, daha halisane Skif-Türk teorisi de oluşturulur fakat buna da doğru denemez, bu da Skif-İran teorisi gibi sınırı aşar. Çünkü Skif-Sarmat yerleri denen sahada bugün kimler yaşar, önceleri de asıl sahada bunlar yaşamış: Slavlar da, Fin-Ugorlar da, Moğollar da sonraları uzaydan gelmemişler, eskiden beri burda yaşamışlar. Fakat Skif, Sarmatlar arasında Türklər pek çok sahalara yayılmış, çok kabileli halklar olmuşlardır. Ancak bunlar arasında İranlıların olması temelde şüphe doğurur. Skif-İran teorisi taraftarları Skiflerin arasında İranlıları (Osetinleri) bulmak için çok uğraşırlar; ne kadar tahriflere, korkutmalara, hor görmelere gitmezler ki. Ancak, maalesef eski tarihçiler, İranlıları ve Skifleri iyi bildiklerine göre, onları yanlışlıkla "karıştırmamışlar", Skif ile Türkü bilerek karıştırmışlardır.

17. Avrasya'da hangi eski halklar Türk idiler?

Resmi tarih ilminin öğrettiğine göre, Avrupa'ya ilk Türk IV. asırda gelmiştir, fakat onlar M.Ö. IV. asırlarda Asya'da Hun ismi ile bilinirler. Miladın başlarında Kuzey Hunlarının ataları So kabileleri yaşamışlar (Aristov, Nv, 1896,278).

Hakikatte ise Türklər Milattan binlerce yıl önce Avrasya'da çok geniş sahalara yayılmış kabilelerdir. Bu yüzden onların eski Hint, Kıtay, Grek, Latin kaynaklarına girmemesi mümkün değil, malum olduğu üzere başka kavim adları ile girmişler. Yukarıda söylendiği gibi, Milattan 3 bin yıl kadar önce Asya'dan Batı Avrupa'ya kadar olan yerlerde *Udlar*, M.Ö. 1-2 bininci yıllarda *Dai*, *So*, *Unu* kabileleri yaşamışlar. Skif zamanında ondan sonra bunlar *Uz-Guz*, *As*, *Sön (Hön)* ve başka çok değişik isimlerle bilinirler. Bunların bazılarını açıklama getirelim.

Tohar kabileleri M.Ö. 2-3 binli yıllarda **Batı** Avrupa'da tarihî yazmalara kaydedilir, binli

yıllarda ise Orta Asya bölgesinden halk olarak bilinir. Fakat bu Toharlar önce Avrupa'da ondan sonra Asya'da yaşamış demek değildir. Bu, sadece tarihi kaynaklara tesadüfi olarak girip kalmak olurdu. Onlar, malumdur ki, M.Ö. 3 bin yıl önce de, bin yıl önce de şimdi de burada var olmuşlardır. Grek tarihçisi Ptolimey M.S. II. asırda Tagar (Tohar) isminde halkların Batı Avrupa'da Dakiya yanında yaşayanlar olarak gösterir (Latışev, V.V. 1893, I, Nisan 1,232).

Toharlar için bugünkü resmî belgelerde İran dilli diye yazarlar. Niçin? Çünkü Alman âlimleri eski *Tohar* adındaki halkları İran dilini zorla takarlar. Bu "zorlama" şu şekildedir. XIX. asır sonunda XX. asır başlarında Sin-hian çöllerinde eski yazmalar bulunur ve onun Batı İran dillerinin birinde yazılmış olduğunu açıklarlar. Yine bu devirde başka bir Alman Türkologu eski Sanskritçe'den tercüme edilmiş Uygurca bir metin bulur ve orada şu yazılıdır: Bu metin Sanskritçe'den Uygurca'ya doğrudan doğruya değil, ancak *Tohri* adındaki bir dil yardımıyla tercüme edilmiştir. İşte bu habere dayanarak diğer Alman âlimleri orada bulunan İranca yazılar için "Tohri" dilinde yazılmıştır, şeklinde fikir söylemeyi gerekli görürler; ancak, esas Tahirler Sin-hian'dan uzakta, Baktriya'da yaşarlar. Burada ufacak dahi bir bağlantı ve mantık olmasa da Alman âlimleri Tohri'leri İran dilli diye ispatlama gereğini duyarlar. Pek çok âlim bu manipülasyona şaşırıp kalsalar da, Alman müellifleri Tohar'a İran dilini yapıştırmaya devam ederler (Krauze V. 41, 44). Burada mantık daha en başında kaybolur. Sanskrit metnini Uygurca'ya tercüme ederken Tohar dilinden faydalanmışlar. Demek ki, o Uygur diline yakındır. O halde niçin ona eski İran yazmasını yamamalıydı Yani bu tahrifat mühim bir maksatla yapılmış.

Toharların çeşitli kaynaklardan alınmış tarihine gelecek olursak, onlar eskiden Orta Asya'daki Sak-Massagitler (Türk dilliler) ile sıkı ilişkiindedirler. Kaşgarlı Mahmut da *Tagar ~ Toharların* Türk olduklarını söyler. Sovyet devrindeki araştırmacılar da Tohar'ın izinin Özbek ve Kazaklara ait yer ve kavim adlarında gizlendiğini ispat eder (Tolstova L.S. 1978, 10). Bütün kaynaklar Toharların Özbeklerin oluşmasında aktif rol aldığı şeklinde bilgi verirler. Bundan sonra Toharlar yok olurlar, "Türkleşirler"; yani güya Türk dilinin benimsenmesi kolaydır. Bunlar masaldır. Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar olan yerlerde yaşayan sözde İran dilli olan

Toharların böyle ansızın Türkleşip yok olması mümkün değildir. Onlar hiç şüphesiz daha baştan Türktürler ve onların kavim adları da Türkçe'dir: *Toh-tag-dag* "dağ" veya "orman" *er-ar* "insanlar".

Taharlar ~ Tagarlar daha MÖ. devrelerde Tevrat'a Türkler olarak girmişlerdir. Tevrat'ta şöyle zikredilmiştir: Yafes'in oğlu Gomer'den üç çocuk olur: Askenaz, Rifat ve Togarma (10. bölüm). O çağdan bugüne kadar Yahudiler Türklere *Togar ~ Togarma* derler. Bu örnek Türklerin Avrupa taraflarında daha MÖ'de de yaşadığını açık bir şekilde gösterir.

Tavr da *Tagar~Tohar* kavim adının başka bir ağızdaki şeklidir bu, Taver sözünün değiştirilmiş bir varyantıdır. Tavruları biz Kimmerler ve Skifler arasında görürüz, onlar Kafkas ve Kırım dağlarında yaşarlar. Kırım'ın ikinci ismi *Tavriya* da buradan gelir. Bunlar şimdiki Kırım Tatarlarının ilk şekillerini teşkil eder. Tavriya esas Skifya'yı teşkil eder, burası, Tuna boğazında, Kerç boğazına kadar uyanır (Herodot IV, 99).

Tavrular Skif konfederasyonuna dahildir. Skifler, Farsi-İran halklarının Dara liderliğindeki baskınlarına karşı koymak için, çeşitli Skif halklarının hükümdarlarını toplamak durumundadır. Buraya, *Tavr, Ağadır, Nevr, Androfaq, Melanhler, Gelon, Budin* ve *Savromat*'ların hükümdarları gelir (IV. 102). Şayet bunlar İran dilli olsalardı İran-Farslara karşı mücedele etmezler ve İran-Farslıların kendileri de bunlara karşı saldırmazlardı. Az önce saydığımız halkların kavim adları Türkçe'dir ve onların kendileri de Türktür, diyebiliriz.

Sogdı~Sugdak (Sogdaklar) resmî tarihte İran dilli diye kabul edilmiştir, çünkü onlara İran dilini zorla takmışlar. Orta Asya'daki arkeolojik kazılar zamanında İran dilinde yazılmış dinî metinler bulunur, onları da, Skif civarında rastlanan halklar olduğu için, Sogdaklara yapay bir şekilde yamarlar (Bartold V.V.,1964, 461). Tıpkı, Tohurlar gibi, Sogdaklar da Özbeklere dönüşmüş, yani İran dilini bırakıp kendi istekleri ile Türk diline geçmişlerdir. Bu da bir masaldır. Sogdaklar hiç şüphesiz, ta baştan Türk dillidirler ve onların kavim adları da Türkçe'dir; *sag* "sağ, salim", *sog* (sağmak", *sug* "su", -*dak/hk* "sıfat eki", *sogdak* "sağ-salimler" "sağıcılar" veya "su, ırmak insanları".

Çin kaynaklarında Sogdaklar Aorslara (Avarlar) bağlanırken; ancak korslar başka türlü Alantordır. V.V. Bartol'd, Aors ve Alanlar'ın İran dilli olduklarına inanıp, Sogdakları da İran dilli diye

bildirir (Bartol'd V.V., 1963, 550). V.V. Bartol'd, da İran dilli Sogdaklar Türk'e dönüşürler, der. Ne var ki sadece halk dili değişmez. Sogdaklar, artık belli ki başından beri Türktürler.

Kuşan ~ Koşanlar M.S. I-II. asırlarda Orta Asya'da, Afganistan'da Pakistan'da, Kuzey Hindistan'da ve Şinhian'da çok büyük Kuşan imparatorluğunu kurarlar. Resmî tarih bunları da İran dilli diye kabul eder, daha sonra tamamen Türkleşmiş halk olarak gösterir. Fakat tarihi yazmalarda Kusanlar Ak Hunlar diye isimlendirilen Eftalitler'le birleştirilir (Pr. Kısapiyskiy, 1876, G.Distunis anlatması, 60) Kusanlar Tatarların atalarının bünyesinde de vardır (*Kazan* yer adı da *Kazan ~ Koşan* kabilesi isminden geliyor olmalı). Onlar Çulman civarında Koşan-Kaşan şehrini kurmuşlar. Koşan, Orta Asya'ya göre *Kuşan'dır*. Demek ki, Orta Asya'daki ve Çulman'daki Kuşan kabileleri aynı köktendir.

Skif-Türk halklarına gelelim. En eski *Agadirler* (*akatsir-agaçer*)'den bahsedelim. Rusça'ya *agafirs* diye alınmış, çünkü orada Grek'in *-os* ekini de eklemişler, dişler arasına dili sıkıştırarak söylenen *d'yi f* diye almışlar. *Agodir* tipik bir Türk kavim adıdır. *Agad ~ akats ~ ağaç* "ağaç", *ir ~ er* "insanlar", *ağadır* "ağaç manzarası" veya "totemi ağaç olan" yani "ağaçtan türeyen diye düşünülmüş" halklardır. Bunlar daha sonra *Mişer* (mişe-er) olarak kalıplaşır.

Agadir ~ Akatsirler ile ilişki kurarak, yakın münasebetle, bazen ise aynı hükümdarlıkta *Traklar* yaşarlar. *Trak* Rusça'ya *frakiyets* olarak alınmıştır. Buradan da aynı "peltek" djnin/ile verilmesi vardır. Hint-Avrupa alimlerine has iş burada da yapılmadan kalmaz: Traklara Hint-Avrupa dillerinin birisi takılır ve böylece Trak Hint-Avrupa halkı olarak resmi tarihe girer. Bu yüzden Trakları araştırmayı Türkologlar da bir kenara bırakmışlardır.

Melanhlen, yukarıda söylendiği gibi, "kara paltolu" sözü, onu *Karakalpak* kavim adını Yunanca'ya tercüme olarak yapmış olmalıdır.

Gelon, tavr, budin (*ud~uz~guz*) halkları hakkında yukarıda bahsedildi. Resmî tarih Peçeneklerin Avrupa'ya ancak Hunlardan sonra geldiklerini yazar. Fakat onlar Herodot'un M.Ö. V. asırda yazılmış "Tarih"inde de görünürler. "Altı postayı Farslar angareyon diye adlandırır, der Herodot (IV. 98). Angareyon Peçenekleri ifade eden *hangar~kangar* kavim adının mahsus bir söylenişidir. Farslarda atlı pasta işini Kangarlar yapmış, bundan dolayı bu isimle atlı pastayı da adlandırmaya

başlamışlardır.

Böylece, biz Skif-Sarmatlardaki esas kabilelerinTürk dilli olduklarına güvenilir deliller getirdik. Yine de buna dair başka bir mesele daha var, bu da Alan-Aslar meselesidir. Skif-Sarmatı İran dillidir diye iddia edenler kendi sözlerinin doğruluğunu "Alan-As'ın İran-Osetin dilli olması" ile de ispat etmek isterler: Bundan dolayı Türk tarihinde "Alan-As kimdir?" şeklindeki soruya cevap vermek çok önemli bir yer tutar.

18. Alan-Aslara Osetin diyen fikir neye dayanır?

Alan ve As kabileleri çok eskiden birbirine karışıp yaşamış olsalar gerek, çünkü bizim zamanımıza kadar gelip ulaşan tarihî bilgiler, Alan ve Asları beraber verirler. Grek ve Roma kaynakları Alanları M.Ö. I. asırda Sarmatlardan ayrılmış ve Hazar'ın kuzeyinde Don boylarında, Kafkasya'da yaşamış bir kabile olarak gösterirler. Âlimlerin söylediğine göre, onlar M.S. I. asırda Karadeniz civarına yayılırlar, Kırım'a, Kafkas ardına, Küçük Asya'ya, Midiya'ya hücum ederler. Kafkas'ta onların Alaniya adında devleti kurulur. VIII-IX. asırlarda bu ülke Hazar Kağanlığına girer. X. asırda Alanlar Hazar ve Bizans ilişkilerinde önemli bir rol oynar. Bu çağda onlar Hıristiyanlığı kabul ederler. Alanların tarihî yola Hunlar, Hazarlar, Kıpçaklar yolu ile beraber örülür.

Rus resmî tarihinde Alan'ı tartışmasız Osetin diye inandırmaya çalışırlar. V.A. Kuzmetsov Büyük Sovyet Ansiklopedisinde (3. Basım) şöyle yazar: "Alanlar kendi terimleriyle İran, Bizans kaynaklarında *-Alan*, Gruzince *-Os*, Rusça *Yas*, çok sayıdaki İran dilli kabilelerdir. Müellif bu fikrine büyük bir yalan ile başlar: Alanlar kendilerini hiçbir zaman İran diye adlandırmamışlardır, İran ancak Osetin'in kendi adlandırmasıdır.

İrancılar, Alan'ı Osetin diye tanımaya birinci delil olarak, eskilerin Alan'ı Sarmat'a bağlamalarını gösterirler. Onlara göre, Skif-Sarmat, Osetin olunca, Alan'ın da Osetin olması lazım. Fakat şunu biliyoruz ki, Skif de Sarmat da esasen Türk idi.

Tarih bilminde, Alan'ın Oset'in olduğunu idida etmek üzere, ilave olarak aşağıdaki delilleri gösterirler. Kuzey Kafkasya'da Dev Zelançuk ırmağı kenarında bir taşызma bulunur. Onda Grek harfleri ile şöyle bir metin yazılmıştır Transliterasyonda (aktarıncı) şöyle okunur: "1-ş H-ş oati nkola ossa kisi

foik b(a) skark fourt paka Tarpokatay fourtan palana palanı fourtla kan ete erde. Ot il".

Bu metni XIX. asır sonunda Vs. F. Miller, Osetince "okur" ve Rusça'ya şu şekilde tercüme eder: İsus Hristos Svyatay(?) Nikolay Sohira sını X... ra sını Bakatar Bakataya sını Anban Anbalana sını yunoşi Panyatnik (?) Yunoşi İrı(?). Bu Osetince okuma ve tercümeden Vs. Miller çok tatmin olur. Sadece bir şüphe bildirir "Anbalan ismi Osetinlerde vardır diye söylemesek de o hakikaten Osetince gibi durur." (Miller Vs.R, 1893,115). Abayev metni biraz değişik aktarır: "İsus Hristos Svyatoy(?) Nikolay Pahira sını H.r. HL.ra sını Bakatar, Bakatara sını Anbalan, Anbalana sını Log-ih pamyatnik" (Abayev V.İ., 1947,262).

Bu tetkiklerde şurası dikkate değer, Zelençuk yazmalarını Osetince okumak için V.S. Miller daha başından onlara 8 harf ilave eder. Bu ilavelerin dışında orada genel olarak Osetince bir söz bulunmaz (Kafayev A.C., 1963, 13). Bundan sonra Alan-Osetin bakışı tarafında olanlar hiç çekinmeden, bilerek türlü tahriflere, harf ilavesine, onların yerlerini değiştirme yoluna giderler (Miziyev İ.M., 1986, 111-116). Böyle değiştirip "Osetince" okumalardan sonra da metin manasız sözler olup kalır. Zelençuk ırmağı boyunda evvel de, şimdi de Karaçay-Balkar dillerinin yaşadığını düşünür olursak, bu metinde Türk sözleri ortaya çıkar: *yurt* "yurt", *yabgu* "baş kişi", *yiyip* "yığıp", *ti* "diyor", *zil* "yıl", *itince* "davranıyor, istiyor", *byülyünip* "bölünüp" vb. (Laypanov K.T., Miziyev İ.M. 1993,101-102).

Eski Tatar-Türk tarihi üzerine faydalı çalışmalar yapan amatör tarihçi Ferid Fettahov (Kırgızistan'da yaşıyor), Türkçe Y ile başlayan sözlere Grekçe'de / eklenip, Rusça'da v ilave edilerek söyleme eğiliminden (*ut* - fatia, fotos, *il* - file, *asık* - farragi, *yanu* - fanos, *yanar* - fonur; *uğrı-un* - var, *yitiz* - vityez, *yılga* - volga vb.) çıkar. Zelençuk mezar kitabesinde *yurt'u fourt* diye, *yoldu* "foik" diye yazmışlar şeklinde bir sonuca varır ve metni Türkçe şöyle okur: *Lisus Hristos Datı Nikola. Össe! Kişi yok baskank yurt bak(k)a. Taşbagatay yurt(t)an (b)alanı balam yurtlu kan yete yerdi. Ot al.* Yani, Hıristiyan Alan'ın ölen oğlu Nikola'dır, büyüse (ölmese)! Yurt (ülke) bakmak için başka insan yok, ancak Torbagatay yurdundan Alan çocuğunu yurtlu han yapmaya mecburlardı. At yılı. (Fattahov F.Ş., 1990, 43-55; Fattahov F.Ş., 1992). Böylece, Karaçayların yaşadığı yerden bulunan taşyazmayı en önce

Karacaya okuyup bakmak gerekli idi. Ancak Vs. Miller en önce "Burada Karaçaylar yaşamamış, onlar daha sonra gelmiş" diye bir yalandan kalkarlar.. Zelençuk taş yazması Alan'a, yani Karaçay'a aittir ve alan dili Osetince'dir, diye bir fikri doğrulamaz.

Vatikan Kütüphanesinde Bizans yazarı İoann Tsits'in (1110-1180) bıraktığı Alan cümlesi vardır. Alan Osetindir, diye; onu da Osetince okuyup incelemişlere, onu da Alan'ı Osetin diye tanımının güvenilir bir delili diye ispatlamaya çalışırlar, metne kimbilir daha neler koyup onu da nasıl da değiştirmemişlerdir ki!

Alfabemize aktarılan asıl metin şöyle olur: *tapaggas mesfli hoina kor din (...) farnetsn kinzi mesfli kaiter fonal (-) oige.* Bunu Osetince okuyup, V.İ. Abayev şöyle tercüme eder: "Hayırlı gün, efendim, sahibim, sen nereden gelip çıktın: Ayıp değil mi sana, benim sahibem? (Abayev V.İ., 1949, 275). Bunun muhtevası çok iltifatlıdır. Efendiye böyle kaba şekilde hitap edilmez. Bundan dolayı metnin Osetince okunuşu esaslı bir şüphe uyandırır. Âlimler onda Türk sözlerini açık bir şekilde görürler: *hos* "hoş" (hoş, güzel) *hotn* "hatun (kadın)", *kordin* "kürden (gördün)", *kaytanf* "kaytarıp (geri dönüp)", *oyungnge* -Balkarca deyim- "nasıl böyle oldu" manasını bildirir. (Laypanov K.T. Miziyev İ.M. 1993,102-103). Ferit Fettahov onun Türkçe tam okunuşunu ve tercümesini verir: "Tabagaç-mes eli kanı kördün? (...). Yürnetsin kince mes ele. Kayter oni (...) öyge". Tercümesi şöyledir: "Tabagaçı, bakır eli nerede gördün? Göndersin küçük bakır eli. Getir onu eve" (Fettahov F., 1992). Böylece, İoann Tsits'in metni de Alan'ın Osetin olduğunu iddia etmeye temel olamaz.

Alanların Osetin olduklarını "reddedilemeyecek" derecede ispatlayan en sağlam temel telil olarak Macar âlimi Yu. Nemet'in 1959 yılında Berlin'de çıkardığı Kitabı sayılır. Almanca yazılan bu kitabı V.İ. Abayev, Rusça'ya tercüme edip Spisok slov na yazıke asov, vengerskih Alan, ismi ile 1960 yılında Ordjonikidze'de çıkarır.

Bu kitabın bütün mantığı Alan-Asları ta baştan Osetin diye inanmaya dayanır. 1957 yılında devlet arşivinde tesadüfen bulunan bir el yazmayı Yu. Nemet'e gösterirler. Macarca olmadığı için, Yu. Nemet o yazmadan Macaristan'da eskiden çokça bulunan Kuman ve Alan sözlerini aramaya başlar. Alan'ın Osetin olması gerektiğini düşündüğünden, orada Osetin sözleri bulur ve bu şekilde bu el yazması yaklaşık okunur. Bu yüzden onu yeniden

objektif olarak okumak gereklidir.

Aynı zamanda orada Osetin sözlerinin de bulunması büyük ihtimal; çünkü bu yazma arşive Batiani adında Kafkas ailesinden olan bir kişiden girmiş. Bütün hikmet de bunda. Bu yazmanın Alan'a ait olduğu hakkında bu yazmada tek bir söz bile yoktur. Alan'ı Osetin'le peşinen birleştirerek, Yu. Nemet onu Alan-As dili yazması diye adlandırır ve tarihi tahrif edip buna dair k itap çıkarır.

Lakin Gy. Nemeth'in kendisi Macar Alanları hakkında bilgi verirken, Alan'ın Kumanlara yakınlığını gizleyemez. O, şöyle yazar: "1. Macaristan'daki Yaslar (Alanlar) XIX. asra kadar Kunlar (Kumanlar - Türkler - M.Z.) ile aynı idarî bölgede, umumî yazs-kunok adıyla, birlikte yaşarlar" Nemet Yu., 1960, 4). Kumanlar ve Alanlar ikisi helak olsa, aynı yerde, aynı kavim adı altında yaşamazlardı. Bu çok açık bir şey.

Gy. Nemeth yine şöyle devam eder: "Kumanlar Avrupa'ya Moğol akınlarından kaçıp, 1239'da gelmişler. Buradan şunu çıkarmak mümkün: Alanlar bu devirde Kumanlar arasındadırlar. Bu düşüncüyü Kuman ve Alanların Kuzey Rusya'da, Kafkasya'da ve Moldova'da beraber yaşamaları da doğrular" (aynı eser, 4). Göz önüne şunları getiriyoruz: Bu yerlerdeki Alanlar Türk dillidirler, bunun için Kumanlar ile beraber bir halk olup yaşamışlar. Kumanlardan olan Ballarlar da kendilerini *Alan* diye adlandırırlar, ancak Osetinler onları *As* diye adlandırırlar. İdil Bulgarları arasında da As kabileleri önemli bir yer tutmuştur. Andrey Bogolyubskiy'in Bulgar'dan aldığı hanımına "Knyajna Yasskaya" diye hürmet gösterirler. Macar âlimi Erney, Suyatoslar yenildikten sonra Bulgar'dan 969 yılında Macaristan'a kaçan Müslüman Bulgarları da *Yas* diye isimlendirirler, diyor. (Şpilevskiy S.M., 1877, 105). Demek ki, Macaristan'daki As-Alanlar Türk'tür.

Yu. Nemet'in Alan'ı Osetin diye yazdığı eserden tekrar bir parça alalım: Macaristan'da Eszler-Oszlar (Aslar-As) ismini taşıyan yedi yer var. Bu isimlerde *Yas* kavim adı gizlenmiş derler: Az-Alan'ın Türkçe adıdır ve -lar Türkçe çokluk ekidir. Belki Kumanlar Yasları böyle isimlendirmişlerdir. Fakat söylemek lazım, Eszlar Somagy yerleşmesinde (Balatan gölünden daha kuzeyde) daha 1229 yılında belirlidir, yani daha Kumanlar gelmeden *Azalar* şeklinde karşımıza çıkar (age., 4) Demek ki, Alanlar kendilerini Aslar diye adlandırırlar. Şayet Alan, Osetin olsaydı, onun kendi

isminde Türkçe ek olmaz, Osetince ek olurdu.

Alanın Kuman ile kardeş olduğunu gösteren başka bir delil daha: Kumanların yaşadığı her yerde *Yas* da vardır" (Nemet Yu. aynı eser, 5). Kuman Türk, Alan ise Osetin olsa, onlar birbirinden ayrılmaz derecede bir birlik oluşturamazlardı.

Şurası bizi şaşırtır: Yu. Nemet Kuman ve Alan'ın çeşitli yakınlıklarını söyler, söyler de "Kumanlar ve Yaslar ayrı köktendir. Kumanlar büyük Türk halkı, Yaslar ise İran kaynaklı halktır, onlar Alan'ın Osetin'e yakın bir kolu" diye sonuç çıkarır (age. 6)

Söylediğim gibi, Yu. Nemet'in araştırdığı bu el yazması Batiani isimli kişiden girmiş, Kafkaz sülalesinden, daha doğru bir ifadeyle, Osetinler'den gelmiyor mu: Elyazma Alan'ın değil, bunun Kafkas'ın olması mümkün. Fakat bu el yazmayı İ.M. Miziyev de araştırmış, orada çok Türk sözü bulmuş (Miziyev İ.M., 1986,117-118).

Söylenenler açıkça gösteriyor ki, Macaristan'da bulunmuş olan el yazması Alan'ın Osetin olmasını azıcık bile olsun ispatlayamaz.

19. Alanları devrin tarihçileri nasıl tanımlamışlardır?

Bu, çok önemli bir meseledir, çünkü bugünkü tarihçilerin kaynakları araştırıp tanımaya çalışmaları bir şey, o çağdaki tarihçilerin tanımları tamamıyla başka bir şeydir.

Skif-Sarmatların yaşadığı geniş sahadaki yazmalar dikkatlice gözden geçirildiğinde, bir *sistem göze* çarpar: Kendi çağındaki tarihçiler bu geniş yerlerde daha önce yaşayanları daha sonra yaşayanlar ile (isimleri ayrı olsa da) sık sık birleştirirler. Mesela, M.Ö. XV. asırlarda Asur kaynaklarında, Kimmerler, Skifler ile birleştirilir. Bizim devrin tarihçileri bunu görürler, fakat eskiler halkları "karıştırıyor" diye bir netice çıkarmakta acele ederler (Pgrebova M.N. 1981, 48). İşte bu şekilde sık sık Skif-Sarmat ile, Sarmat Alan ile, Skif-Sarmat-Alanlar, Hön (Sön) ile, Alan-Hunlar Türkler ile birleştirilir.

Alanların Türk olması hakkındaki birkaç birleştirmeyi hatırlayalım.

IV. asırdaki Roma tarihçisi Ammian Martsellin Alanları özellikle araştırmış ve onlar hakkında pek çok malumat bırakmıştır. O şöyle yazar: "Alanlar her yönden Hunlara benzemiş" (Ammian Martsellin, 1908 Nisan, 3, 242) Jasif Flaviy'in İndey

savaşı" yazmasının eski Rusça'ya tercüme eden kişi Alan'a hiç tereddüt etmeden As der ve onun dili Peçenek dili ile kardeştir, diye yazar (Meşçerskiy N.A., 1958, 454. Vs. Miller tercümeyi Alan As'ı Peçenek-Türk ile Alan'ı As ile karıştırmakla suçlar (Miller Vs. 1887, 40). Bu suçlama, Miller'e Alan'ı Osetin ile birleştirmeye hiç imkan vermez. Tercümeçi, Miller'den farklı olarak, Alan'ı da Peçenekler'i de bizzat görüp bilmiştir, bundan dolayı Alan dilini Peçenek diline bağlamış, üstelik Peçenek'i de Skif diye de tanımış, çünkü o asıl nüshadaki Skif sözünü Peçenek ile değiştirmiştir.

Şunu da unutmamak gerekir: Eski yazmalarda Alanlar *aors* (avar-os ~ avar), Hun, Hazar, Sabir, Bulgar ile sık sık birleştirilirler.

Alanlar İdil-Ural bölgesi yer adlarında da derin izler bırakır. Alan ismi bu bölgede yaşamış halkların mitolojisine de girer. Mesela, Udmurt mitlerinde *Alan-Gasar* adlı kahramanı Nogay-Tatarlar'a bağlarlar, onları *Kuruk* diye de adlandırır. *Kuruk* tavim adı *Kuirkten* yapılmış olsa, o "ak sahip insanlar" manasını verir: *ku* "ak", *ii~iyi~iye* "sahip, iye", *erk* "erkekler, insanlar" (Potanin G.N., 1884, 192). Udmurtlar Tatarları bu gün de aynı manadaki biger kavim adı ile adlandırır. Udmurt mitlerinde, demek ki, Alan'ı bugünkü Tatarların ilk atalarıyla birleştirme âdeti vardır.

Eskilerin, Skif-Alan-Hun-Hazar Türklerini birleştirmesini bugünkü resmî tarih biliminde "yanlışlıkla karıştırma" diye bakarlar. Eskiler bu halkları kendi gözleri ile görmüşler veya onlara yakın zamanda yaşamışlar, yani, daha iyi bilmişler, bundan dolayı karıştırmamışlar ve onları birbirleriyle doğru birleştirmişlerdir. Sadece bugünkü tarihçiler bilgisizce, eskileri tanımadan, tarihi kendilerine göre yazmak istiyorlar.

Alan-Osetin'i bağlama taraftarlarıysa eskilerin kendi çağmdaki halkları birleştirmesini kendilerine gerektikçe kabul eder. Mesela, Skif-Sarmat-Alan benzerliğine doğru derler, çünkü böyle bir kabul, onlar için Alan'ı, Osetin olarak ispatlamak için gereklidir. Yoksa, elbette Skif-Sarmat-Alan-Hun birleştirmesini'tanıamazlar; çünkü o, bu benzer halkları Osetirt olarak değil, Türk olarak kabul etme imkanını verir. Eskilerin bu benzetmelerinden, ancak düzenli olarak faydalanırsan doğru bilgi almak mümkündür.

Resmî tarih biliminin Türkler hakkındaki yine bir masalı var: Asya'dan Doğu Avrupa'ya bir Türk halkı gelir ve bir zaman sonra yok olur, onun yok

olduğunu görürler ve Asya'dan yenileri gelir, yeni gelenler ölüp bitince, tekrar yenileri gelir, güya. İşte böylece Asya'dan Doğu Avrupa'ya Kimmerler gelir, bir zaman sonra onların yerine Skifler gelir, Skifler yok olunca Sarmatlar gelir. Sarmatların içerisinde Alanlar çoğalır, onların yanına IV. asırda Hunlar (yani ilk Türkler) gelir, Hunlar biter, Türkler gelir; Türkler biter, Avarlar gelir, Avarlar'dan sonra Hazar, Peçenek, Kıpçak, Tatar-Moğol gelir. Bu hep bir tarafa gelip durmak gerçek olsa, Asya'da insan kalmazdı (belki orada insan kuluçkası vardır!!) Avrupa'ya ise insan sığmazdı.

Niçin peki? Gerçek görüşlü tarihçiler Doğu Avrupa halklarının selefleri ile haleflerini birbirleriyle birleştirmişlerdir (karıştırmamışlar!). Bunun bir tek cevabı var: Halk bu şekilde kendini korumuştur (yok olup, yenisi gelmemiş), devletin başına gelen kabileler değiştiği için, sadece yerli halkın umumî kavim adı değişip durmuştur.

Bu yüzden şunu güvenle söyleyebiliriz ki; Avrasya'nın Skif-Sarmat yerleri diye bilinen geniş sahasında eskiden hangi halklar yaşadıysa, bugün de temelde aynıları yaşıyor. Onlar: Türkler, Moğollar, Slavlar, Fin-Ugurlar; belki biraz Osetinler de vardır, varsa da bu Kafkasya civarlarında, diğer Kafkaslılarla yan yana.

Skif-Sarmat-Alanlar'ın Türk olması hakkındaki güvenli kaynaklar günümüze kadar korunmuş. Mesela, Balkar-Karaçaylar eski çağda da, şimdi de kendilerini Alan diye adlandırır, onları Alan diye eskiden beraber yaşadığı komşuları Mengreller adlandırır, Osetinler ise bugün de Balkar demez, As derler (Habiçev M.A., 1977, 75). Bu, Alan'ın Türk olduğunu ispatlayan öyle güçlü bir delil ki, bunu hiç kenara bırakıp geçemezsin. Fakat çok istersen bütün delilleri bozmak mümkündür. İşte V.S. Miller bu delili nasıl çarpıtıyor? Kafasına, önce "Balkarlar göçmen, Osetinler yerli" diye yerleştiriyor ve şöyle fikir yürütüyor: Ancak, sonradan bu yerlere gelerek Osetinleri kendi yerlerinden kovan Balkarları, Osetinler eski As (Yas) adı ile adlandırır (Asiag: Balkar, Asi: onların ülkesi). Fakat hiç şüphesiz, bu yelrele çok sonra gelen Balkarlar değil, ancak Osetinler Rus yıllıklarındaki Yaslardır; halk yok olsa da *Yas* ismi bu yerde yaşamaya devam eder. Osetin Çeçen'i - *tsetsenag*, İnguş'u *makal*, Nogay'ı *Nogayag* diye adlandırır." (Milyer, Vs. 1886, 7.) Bu bölümü okuyunca bir soru ortaya çıkar: Niçin Osetin Çeçen'i de, İnguş'u da, Nogay'ı da doğru adlandırır, sadece

Balkar'ı adlandırırken yanlış yapar? Bunu Miller kendisine göre şöyle anlatır: "Eskiden Osetinler yaşadığı zaman, bu yerler As diye adlandırılmış, Balkarlar gelince de bu yerlere As denmeye devam edilmiş, bunun için Balkar'ı da buradan göçüp gitmiş olan Osetinler *As* diye adlandırılır. Bu, malumdur ki, hakikatle bağdaşmaz. Peki, niçin Osetin "kendini memleketinden kovandı" şu düşman Balkar'ı kendi ismi ile *As* diye isimlendirdin?! Bu, Miller'in okuyucuyu yalana inandırmaya çalışması mı, yoksa kendisinin de temele bir mantıksızlığa düşmesi mi?

V. Miller'in çapraşık fikirlerini insanın anlayacağı şekilde anlatsan, şöyle bir şey ortaya çıkar: Osetinler başta kendilerini ve kendi ülkelerini *As* (asiog) diye adlandırır. Fakat onların yerlerine Balkarlar girmişler, Osetinleri yok etmişler, ya da başka yere sürmüşler. Osetinler bunu bilmemişler, bundan dolayı kendi yerlerine gelip yerleşen Balkarlar'ı benimseyip ("Azat edici" yaparak belki) kendi isimleri ile isimlendirmeye başlamışlar, fakat nedense kendileri için İran kavim adını kabul etmişler. Böyle bir durum nasıl olabilir? Osetinler kendisinin *As* adlarını unutup uykuya dalmışlar ve uykuda iken, onları Balkarlar başka yere göçürüp koymuşlar, uykudan kalkınca onlara sen *As* değil İran'ın demişler, Osetinler buna inanmışlar ve kendilerine İran demeye başlamışlar; daha sonra kendilerinin Balkarların elinde kalan yerlerini tanıyıp, o yerlere *As* dendiğini hatırlayıp, Balkarlara da *As* diye isim vermişler. İşte Millerin okuyucuların aklını karıştırıyım diye uydurduğu masal, mantığı nereye götürür. Miller'e, bu aldatma kendisinin "*As-Alan Osetin'dir*" şeklindeki düşüncesine başkalarını da inandırmak için gereklidir.

V. Miller Kafkasya'da önce yalnız Osetinler'in yaşadığı fikrini ispatlamak için, oradaki Osetin yer adlarını ele alır; fakat Osetin yer adlarından daha çok olan Türk yer adlarını görmezlikten gelir. Buradan Türkler Kafkas'a daha sonra gelmiş, ama Alan-*As* burada daha önce yaşamış; yani, Alan-*As*'ın Türk olması mümkün değil, diye sonuca ulaşır. Bunu ispatlamak için "ilmî" bir masal söyler.

Böylece, Alan-Aslar bütün umumî bilgilere göre Türk'türler, onların bir kısmı Balkar-Karaçaylar olarak, bugün de Kafkasya'da yaşamaya devam ederler. Alan-Aslar başka Türkleri oluşturmada da aktif rol oynarlar.

20. Alan-*As*'ın Türklüğü hakkında başka deliller

Bilindiği üzere, *alan* sözü kaynaklarda M.Ö. I. asırlarda görünür, ancak onun *as* şekli çok eskiden bellidir. Mesela, Asur ve eski doğu kaynaklarında *ud* (*uz~az~as*) adında halklar M.Ö. III. binli yıllarda yaşamış diye kaydedilirler (Yelnitskiy L.A., 1977,4). *Ud~uz~as~aş* adındaki kabileler çok eskiden Türk dilli olmuşlar. Türklerde aşına (*as-ine*) soyunun olması, *as~uz'un* oğuz (*ak-uz*) olup Türk'ü anlatması da bu kavim adlarının Türk'e ait olduğunu doğrular.

Eski Rus yazmalarında da aslar Türkler olarak yer alırlar. "Aslar çoğu zaman Türk, Kırgızlar ile yan yana gösterilirler ve Türk-Turges (*Türk - Türk-as*) kabilelerinin bir kolu, sayılırlar (Bartold V.V., 1968, 204) ve Çu ırmağı boyundaki Kırgızların bir bölümü olarak gösterilirler (Bartold V.V., 1963,492). X-XL asra doğru tarihçiler, bu cümleden Kaşgarlı Mahmut *azkişi* kabileleri hakkında yazar. Bunları Alan ve Kasa (*ku-as* "ak as") kabileleri ile beraber Türklere dahil ederler (Bartold V.V., 1973, 107). Ünlü âlim El-Birunî de *As* ve Alanların dilini Harezmi ve Peçenek diline benzetir. (Klyastorniy S.G., 1964, 174-175). Burada bir açıklama yapmak gerekir. İranist tarihçiler Tohar ve Sogdlara yaptığı gibi Harezmlilere de İran dilini yapıştırmışlar. Gerçekte, Harezmliler de Türk idiler, Türklüğü-Hunluğu ispatlanmış Massagit birliğine girmişlerdir. El-Birunî'de bu yüzden Harezmi dili Peçenek diline benzetilir, ancak Peçenek dili Alan-*As* dili gibidir, diye Yahudi İosif Flaviy'in eserini eski Rusça'ya tercüme eden der.

Şimdi Rus yıllıklarına müracaat edelim. 965 senesinde Sayatoslar Hazar'a hücum eder, orada Yasları ve Kosogları yener. Aynı haberi, İbn-Havkal da yazar, Suvyataslar'm bu hücumu İdil boyundaki Hazarlara, Bulgar, Bortaslar'a yapılmış, der (Şpilevskiy S.M., 1877, 103). Bulgar'ın ikinci isminin *as* olduğunu söylemiştik, bu haberde de Bulgar ve Burtas (Borta-*as*) Aslar diye verilmiş.

Kusknezi Bogolyubskiy'in bir hanımı Bulgar'dandır (Şpilevskiy S.M., 1877,115). Onu V.N. Tatişçev, Ruslar'ın ona "knyajna Yasskaya" Yas prensesi) dediğini yazar; A. Bogolyubskiy'i de 1175 yılında bu prensesin küçük kardeşi Köçek öldürür (Tatişçev, V.N., 1962, 375). Köçek, Türkçe addır, demek ki, *as* da Türktür.

As sözünün pek çok Türk kavim adları grubunda karşımıza çıkması da, onun Türklere ait olduğunu gösterir. V.V. Bartold'un eserlerini basmaya hazırlayan V.Romadin, VII. asırdaki "Bedâi et-Terârih" yazmasında Kırgızların As diye adlandırılmasına dayanarak, "Kırgız kavim adını *Kırık-as* kuruluşundan yapılmış diye sonuç çıkarır (Bartold V.V., 1963, 485). *As* kökü *burtas* (*burta* "orman", *as*), Kaşgarlı Mahmut'un sözlerindeki Yazgır (*Yaşgur*), Yasır (Türkmen kabilesi Kononov A.N., 1958,92) *yazık* (Sarmat kabilesi), *Oğuz* (ak-uz), *Tavlas* (tavlı-as), *suas* (su-as) kavim adlarında açıkça korunmuş. Bulgarların bir bölümünü *suas* diye isimlendirmişler, Mariler Tatarları bugün de *suas* olarak bilir. Tatar'ın önceki kendi adlandırması da bir ara *suas'tır* (Çernişev E.İ., 1963, 135; Zekiyev M.Z., 1986, 50-54). Bu sayılan kavim adlarında *as* kökü başka Türkçe kökler ile kullanılır. Demek ki, *as* Türkçe bir addir.

Önceki *biar- biger ~ biler*'den oluşan Perm Tatarları, XVIII. asırda bile kendilerine Ostyak demişlerdir (Ramazanova, D.B., 1983,145). Ostyak - *aslık-as-tık* adındaki sözdür. Ostyaklar Başkurtları oluşturmada da rol oynamışlar. XVIII-XIX. asırlar arasında yaşayan Tatar tarihçisi Yalçigol kendisini Bolgarlık İstek (Bolgar Oslığı) diye adlandırmış.

Böylece, *as* kavim adı kendisinin çok çeşitli fonetik şekilleri ile *er-ir* adlandırmasına paralel şekilde Türkleri adlandırmak için kullanılmıştır. Bu yüzden *as* kavim adı *Asiya~ Azıya* terimini yaparken de kullanılmış (Mifi Naradov Mira, 1980,120).

Niçin *as* ile *alan* aynı halkları ifade etmiştir, sorusu halen cevapsız kalıyor. Fakat şurası tartışmasız, hakikaten de *alan* ile *as* hep birleştirmişlerdir.

Alan kavim adının etimolojisi hakkında çeşitli görüşler var. Onlar üzerinde durmadan, bu mesele hakkında bir versiyon daha ekleyelim. Alanlar Kafkas Albaniyasında yaşamışlar, ancak Albanlar M.Ö. I. asırdan M.Ö. VIII. asırlara kadar çoğu kaynaklarda yer alırlar. Kafkas Albaniyası Kura ırmağının kuzeyinde Hazar Denizi civarlarında yer alır, o Azerbaycan Şirvan'ına denk gelir. *Alban'm* kavim adının *Alvan'dan* bozulup yapıldığını düşünürsek, mesele sağlam bir şekilde açıklanır. *Alvan* sözünün tabii şekilde *alwan~olan* (w çabuk düşmüştür) ve *alban~alvan* diye varyantları vardır. Bundan dolayı Alanlar aynı *Alvan~Alanlar* idi diye doğrulamak için esas vardır.

Skif-Sarmat dönemlerinde aynı yerlerde Azerbaycan'ın Türk ataları Aluvanlar yaşamışlar. Araştırmacıların düşündüğüne göre, Azerbaycanlılarda "Alvank (Alcın-nıkı : Alvan'ınki) biz fikri, M.Ö. I. asırdan M.S. VIII. asra kadar olan zamanlarda bütün Kafkas Albaniyasında yayılmıştır. Ancak Albaniyanın bir bölümü olan Artsahta "biz - alvank" şeklindeki düşünce IX-XIX. asırlar arasında da iyice sezilir (Mademova Forida, 1989,109).

Yakut dilinde *alban* "zeki, akıllı, güzel" manalarında kullanılır. *Alban'ı Alan'ın* varyantı saysak, Alan tarihçisi Ammian Martsellin'in şu sözlerinde doğruluk olduğu anlaşılır: "Hemen hemen bütün Alanlar uzun boylu, güzel eyüzlü, ak-sarı saçlı, bakışı acımasız olmas ada korkunç..." (Ammian M., 1908,241).

Böylece, hangi taraftan yaklaşılsa yaklaşılsın, Alan-As'lar Osetin değil, fakat Türk'türler. Malumdur ki, eskiden beri yan yana yaşamak Osetin ve Alanlar (Balkarlar) arasında çok benzerlikler meydana getirmiş; fakat onlarda dil farklılığı azalmamıştır.

21. Alan'ın Hun, Hazar ve Kıpçak ile sıkı bağlantısı da bunların dil-kavim yakınlığını gösterir. İyice araştırılıp ve objektif olarak analiz edilirse Alanların pek çok Türk halkı ile sıkı, dostane ilişkilerde bulunduğu anlaşılır. Onlar Sarmat'tan ayrılmışlar, Sarmat'tan olan Roksolan (*Uraksı Alan*) ile ayrılmamışlar, Sirak (*sart-ak* yani *kipçak*) ile Aors (*auar ~ avar -as-* Yunanca ek) yazık (*yas-ak*) kabileleri ile birlikte hareket etmişler.

Şimdi Alan-Hun ilişkileri üzerine daha fazla duralım. Resmî tarih biliminde Hunlar hakkında şu şekilde görüş yerleşmiştir: Hâsılı Hunlar ilk olarak II. asırlarda Orta Asya'dan Ural boylarına göçüp gelirler, sonra IV. asrın 70'li yıllarında Doğu Avrupa'ya girerler ve oradaki bütün diğerlerini hareketlendirir ve neticede halkların büyük göçü başlamış olur. Avrupa'da o zamana kadar hiçbir Türk halkı olmamış, yani bu Hunlar da ilk Türkleri oluştururlar.

Hunlar Avrupa'ya geçince en önce Alanlara boyun eğdirirler. Balambir komutasında Don'u da geçirlere, Karadeniz'in kuzeyine geçen Gotlar'ı, Ostrogotlar'ı tarumar ederler. Vizigotlar'ı Trakya'ya kovarlar. Kafkasya civarını geçerken, Hunlar Suriyeyi'yi ve Kapadokya'yı yağmalarlar. Şimdiki Macarların yerleştiği Nannoniye'yi yurt tutup,

Roma İmparatorluğuna saldırıp dururlar. 451 yılında Atilla komutasında Galliya'ya (bugünkü Fransa'ya), Kuzey İtalya'ya girerler; fakat Katalavn kırlarında Romalılar, Vizigotlar ve Fransızlar tarafından darmadağm edilirler. Atilla ölünce (453 yılında) Hunlar arasında kargaşa çıkar ve onları Cermen kabileleri Pannoniya'da yenerler. Bundan sonra Hun birliği dağılır, onlar Karadeniz boylarına giderler, orada halk olarak yok olurlar; fakat Hun ismi Karadeniz boyundaki başka göçerleri ifade etmek için çok uzun zaman kullanılır. Gerçekle bağdaşması hiç mümkün olmayan bu bilgileri, resmi tarihten alıp Büyük Sovyet ansiklopedisinde L.N. Gumilev genelleştirerek sunar (Gumilyev L.N. Gunni).

Daha gerçekçi, daha sağlam bir şekilde düşünülürse, kimbilir nereden gelip giren bu göçebe Hunlar, böyle çabucak İdil'i geçip, çok güçlü kabul edilen Ajlan'a boyun eğdirip, kuvvetli Cermen kabilelerini tarumar edip, daha da ileri giderek, Suriyelileri, Anadolu lularını (Kapadokya'da) yağmalayıp, Pannanina'yı da alıp, Galiya'ya, Kuzey İtalya'ya girebilir miydi? Elbette ki, hayır. Ondan sonra L.N. Gumilev gerçek Hun'un yok olduğunu, Hun diye göçebelere denmeye başlandığını nasıl belirliyor ki? Hun diye Türk'ten başkalarının adlandırıldığını tarih bilmez.

Bir soru daha ortaya çıkıyor: Niçin Roma İmparatorluğunu genişletirken, Roma askerlerinin türlü yerlere girmesi büyük göç olmaz da, Roma imparatorluğu sınırlarından merkeze girip, onu dağıtmaya gelen askerlerin harekete büyük göç diye söylenir? Bu, belki, resmî tarih ilminin imparatorluk tarafını tutmaya çalıştığı içindir. Belki de, Roma İmparatorluğunu parçalamaya ezilmiş halkların bağımsızlık hareketidir dememek ve başka imparatorluklarda ezilip yaşayanlara örnek göstermek içindir?

Nihayet, daha genel bir sorudan da bahsedelim. Neden Türkler önce Hun adıyla ancak IV. asırda, Asya'dan Avrupa'ya gelmeyi düşünmüşler ve onların Avrupa'da yok olmalarını "bekleyen" Avarlar Asya'dan Avrupa'ya aceleyle gelmişler, ondan sonra birer birer Türkler, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar Asya'da çoğalıp Avrupa'ya gelip yok olmuşlar? Gerçek tarih, malumdur ki, böyle olamaz. Türkler Avrupa'da önceden nasıl yaşamışlarsa, öyle yaşamaya devam etmişler, sadece onların umumî isimleri sürekli değişip durmuştur.

Hangi kabile üstün gelirse, onun ismi umumî kavim adı olarak yerleşip kalmıştır.

Gerçekten de çok sayıdaki Skif-Sarmat kabileleri arasında Hunlar (Rusça *hunn* veya *gunn*, Tatarca - *sön* diğer Türklerde, mesela Başkurt'ta - *hön*) daha evvel göze çarpmamışlar, M.S. I. asırlarda onlar kendi mevcudiyetlerini ciddi derecede hissettirmeye başlarlar, diğer Türk kabilelerinden daha üstün olmaya başlarlar. Yunan kaynaklarına girerler; fakat orada Hunları Asya'da gelmiş diye hiç kimse düşünmez ve de yazmaz.

Yunan tarihçisi Dionisiy (I-II. asırlar arasında yaşamış) şöyle yazar: Hazar Denizi'nin kuzeybatısında Skifler, Hunlar, Kaspiyeler (Hazarlılar), Albanlar, Kauslar... yaşar (Latışev V.V., 1873, 186). Yukarıda söylendiği gibi, Skifler esasen Türk'türler; *Un* Htm'dur; çünkü *h* sesi çoğu defa düşer; *kaspi* - "kas, kaya bakımından zengin" manasında Türk sözü, demek ki Türkleri isimlendirmiş. *Alban-Alvan- Alan* kavim adı da Türkçe; *Kadus* da *Kad-Kaz~Kas* "kaya", us "uz" şeklinde bölümlerden oluşur ve Türkleri adlandırır. Görülüyor ki, Kafkas'ta ve Avrupa'da çok önceden Türk kabileler çok var olmuş. Hunlar da varmış, bundan dolayı Dionisiy onların bir yerden geldiğini falan söylemiyor.

Ptolemey (II. asır) şöyle yazar: Avrupa'daki Sarmatiya'da Agafirslerden (agadir ~ agats-ir ~ ağaç er - M.Z.) daha aşağıda Savarlar (Türkler -M.Z.), Vastirler ve Roksalanlar (uraksı alan - M.Z.) arasında Hunlar yaşar" (Latışev V.V., 1893, 231-232).

IV. asırda (Asya'dan Avrupa'ya, güya Hunların girdiği çağda) yaşamış Filostorgiy, Hunlar hakkında yazdığı zaman, onların Asya'dan geldiklerini de zikretmez. D,"Bu Hunlar, muhtemelen, eskilerin Nevr diye adlandırdığı halktır; onlar Tanaid sularının aktığı Ripey dağları dolaylarında yaşamışlar", diye yazar (Latışev V.V., 1893, 741). V. asrın II. Yarısında yaşam; Zosim, Hunları, hükümdar Skifleri alarak düşündüğünü bildirir (aynı eser, 800), Skif'in ise Türk olduğu bilinen bir şeydir (Karafkin, P.L, 1978, 39-40).

Böylece, Skif-Sarmatlar arasında Hunlar kendi varlıklarını ancak M.S. I. asırda bildirirler; ama onlar hakkında ilk bilgiler M.Ö. III. binli yıllarda olmuş hadiselerle beraber Asur kaynaklarında kaydedilir.

IV. asırda Hunlar gerçek hakimiyeti ele geçirirler, Alanlar'a da boyun eğdirirler, onlarla dostça ilişkilerde, Roma İmparatorluğunun sömürgeci politikasına karşı ayaklanırlar. Önce Kapadokya'da

Doğu Roma askerlerini yenerler, ondan sonra bu imparatorluğun batısında yeni sömürücülere, yani Gotlar'a karşı çıkarlar. Tabii ki bunlar da Alanlar da halkının tamamı ile batıya göçmez, halk kendi yerinde kalır, ordu ve orduyu eğitenler göçer, hücum eder, yani "büyük göç" olmaz.

IV. asır sonlarında Hunlar, Alanlar ile birleşerek, Kara Deniz boylarını ele geçirmek için gelen Gotlara karşı hücumla geçerler. Ammian Martsellin bu çağda Hun ve Alan'ı aynı halk olarak görür (Vinogradov V.B., 1974,113).

Atilla ölünce (453) Hun birliği yavaş yavaş dağılır, Hun kabilelerinin yerlerini diğer Türk kabileleri, Alanlar, Hazarlar alır; fakat Hun (sön) kabileleri yok olmaz, başkalarının arasında yaşamaya devam ederler, yavaş yavaş başka kavim adı kabul ederler.

Hun-Alan hareketi, Galya'ya girince, tarihte daha çok Alan hareketi olarak kaydedilir. Alanlar 409 senesinde Galya'yı tarumar edip, İspanya'ya gelip girerler, orada Luzitaniya'nın (Portekiz'in) ve Kartaca'nın orta kısmını işgal ederler. 416 senesinde Vandallar İspanya'ya girip, Alanlar'ı yenmeyi başarırlar. 429 senesinde onlar Alanlar ile beraber, Afrika'ya çıkarlar, oradaki Rum askerlerini darma dağın ederler. Afrika'da Vandal-Alan devletini kurarlar, oradan gelip Roma İmparatorluğunu parçalarlar. Fakat Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkas'ta, İdil boylarında kayan Hunlar ve Alanlar birlikte dostça yaşamaya devam ederler.

Hunların imparatorluğu yıkılınca, Türkler arasındaki diğer kabileler üstün olmaya çalışırlar. Bu yüzden Bizans kaynaklarında Türklerin diğer kavim adları sıkça dile getirilir: *Akatsir, Barsil, Saragur, Savir, Avar, Utrigur, Kutrigur, Bolgar, Hazar* vb. Barsiller içinde Alanlar gösteriler, bazılarında Barsilya Alan ülkesi idi, diye kabul edilir (Çiçurov İ.S., 1980,117). 679-680'li yıllarda Feofan şöyle yazar: "Berzilya içinden, yani birinci Sarmatiya'dan, büyük Hazar halkı çıkmış ve Karadeniz boylarında haki-miyet kurmaya başlamış" (Çiçurov İ.S., 1980, 61). Demek ki, Alan ile Hazar aynı olmuş.

Tipki Hunların yerinde Alanların kaldığı gibi, V. asırlarda Hazarlar Alanları kendilerine tabi etmeye başlarlar (Vinogradov, V.B., 1974,118). VIII. asırda Arap hücumu zamanlarında Alanlar Hazar tarafındadırlar. "X. asırda durum değişir. Artık şimdi Hazarlar kendileri Alan'ı en güçlü devlet olarak tanırlar" (Vinogradov V.B., 1974,118-119).

X. asırdaki kaynaklar Kuzey Kafkasya'da Kıpçakların (Polovtsi) yüksekliğini haber verirler. Kıpçaklar da Alan ile beraber dostça yaşarlar (Djnanaşvili M., 1897,36). Bu bölgede Kıpçaklar da, Alanlar da Hristiyanlığı kabul ederler.

1222 yılında Alan-Kıpçak askerleri Moğol hücumlarına karşı çıkarlar. Birleşen kuvvetleri yenmek zor olur diye, Moğol-Tatarlar hile yoluna başvururlar. "Cengiz Han'ın askerî komutanı... Kıpçaklara güzel hediyeler gönderir ve şöyle sözler ekler: "Kıpçaklar Moğol ile aynı kabileden olarak, Moğol'a karşı gelmesi, yabancı soydan olan Alan ile dost olması gerekmez" (Karamzin N.M., 1988,142). Bu haberi ulaştırırken, Moğol-Tatarlar'ın eline geçer. Kıpçakların bir grubu olan Bulgar (Aslar) devleti de 1236 senesinde, Kuzey Kafkasya'daki Alan-As birliği de 1238 yılında Cengizlilere itaat ederler.

Böylece, Alanlar anlı şanlı uzun yollarını kendilerinin Türk kardeşleri olan Hun, Hazar, Kıpçaklar ile birlikte geçerler. XIII. asırda onların Türk kabileleri arasındaki hakimiyetleri biter. Fakat bu onların fiziki olarak yok olduğunu anlatmaz, onlar Türk kabileleri arasında yaşayarak yavaş yavaş başka kavim adları kabul ederler.

Avrasya'nın çoğu bölgelerine dağılan Alanların Osetin olması ve Osetin olarak, çok küçük halk olarak kalması hiç mümkün değildir.

Resmî tarihin bu fikri halkın yavaş yavaş gelişmesi veya asimile edilmesi sürecine de ters gelir. Eğer çok geniş bölgede iki bin yıl boyunca Osetinler yaşamış olsa, onlar "bir yerlerden Hunlar gelip çıkınca" aniden yok olmazlar veya Türk'e dönüşmezler idi. Kısacak bir zamanda bu tarihî sürecin olması mümkün değildir, bu birincisi. İkinci olarak, bu söylenen bölgelerde sırf Osetinler olup, Türkler ise (Sönler) ancak IV. asırda gelmiş olsa, bu civarlarda önceden yaşamış olsalar, daha VI. asırda Pasifik Okyanusu'ndan Adriyatik denizine kadar Büyük Türk Kağanlığını kuramazlardı.

Şayet Alanlar ve onların selefleri Skif-Sarmatlar Osetin olsalar, hemen hemen bütün Avrasya'da Osetin yer adları kalırdı, ama yoktur. Hatta İran-Fars yer adları da parmakla sayılacak kadardır, ancak Türkçe yer adları dolup taşıyor.

Nihayet, Avrasya'nın böyle geniş yerlerinde umumî Skif, Sarmat, Alan isimleri altında sadece İran dilli Osetinler yaşamış olsalar, şöyle bir soru ortaya çıkar: Bu yerlerde daha sonra Slav, Türk, Ugur-Fin kabileleri nereden gelip yerleşmişler?

Yoksa uzaydan mı gelmişler?

Böylece, hatta işte böyle umumî görüşler boyunca da, açıkça görünüyor ki; Skif, Sarmat, Alanları İran dilli Osetinlerdir diye iddia etmeye çalışmak tarihi bilerek bozmak, gerçekten fantaziye, uydurmaya meyletmekle birdir. Aslında bütün bilgilere göre Skif-Sarmat-Alanlar temelde Türk dillidirler.

Tatarların kökünü Türk diye gösterip, biz buraya kadar Türk'ün Avrasya'daki öz köklerini açıklamaya çalıştık. Şimdi tekrar Tatar'ın İdil-Ural'daki köküne dönelim.

22. İdil-Ural'da Tatarların etnolingüistik kökleri ve devamlı gelişmesi

İdil Ural'daki Tatarlar çok eskiden Türktür ve onların tesirinde yavaş yavaş Türkleşmiş Fin-Ugur kabilesinin sosyal ve lingüistik yönden beraber oluşmasından vücuda gelmişlerdir. İşte bu kabileler Tatar'ın etnolingüistik köklerini teşkil ederler. Bunlar arasında, elbette, Türk kökleri asıl rolü oynarlar; çünkü onlar Fin-Ugur kabilelerinin de kendileriyle ilişkide olan gruplarını yavaş yavaş Türkleştirmişler. Bu süreç, elbette, sadece tek yönlü olmamış. Fin-Ugurlar da Türk kabilelerinin kendileri ile ilişkili olan gruplarını Fin-Ugurlaştırılmışlar. Mesela, Türk Boseimenler Udmurtlaşmışlar. İşte bu karşılıklı iki taraflı tesir etme sürecinde İdil-Ural'daki Türk dili Fin-Ugur etkisinde diğer bölgelerde Türk dilinden daha farklı olarak devam etmiş, yine aynı şekilde buradaki Fudili de başka yerlerde yaşayan Fin-Ugur dilinden daha farklı olarak şekillenmiştir. Yukarıda anlatıldığı üzere, bu dil birliği burada daha Milattan önceki devirlerde oluşmuştur. Böyle olmasaydı, bu diller yavaş yavaş, bozulmadan, birbirlerini yok etmeden, birbirlerine tesir edip gelişemezlerdi.

Çeşitli devirlerde çeşitli Türk kabileleri üstünlük kazanmışlar, kabile isimleri kendi içlerinde korunsun da, işte bu üstünlüğü sağlayan kabilenin ismi yabancılarla tanışma sürecinde bu bölge için umumî kavim adı vazifesini görmüştür. Bundan dolayı Tatar halkı çeşitli dönemlerde çeşitli kavim adı ile adlandırılmış. Onun *ışkili ~ iskiti, sön, as, Suas, Bigerni, Biar ~ Biler, Bolgar, Kıpçak*, hatta *mösilman* (Müslüman) diye adlandırılmış dönemleri de var. Bu yüzden, bizim tarihimizde yegane ismimiz *Tatar'dır* diye ispatlamaya çalışmak, tarihi gerçek-

lerle bağdaşmaz. Biz, Tatar mı Bulgar mı, Kıpçak mı, Biger miyiz diye onları günümüze döndürüp tartışıp durmak, tarihi süreci anlamamaktır. Halkımızın bugünkü adı *Tatar*, atasının adı *Balgar*, soyu Kıpçak'tır. Şayet İdil-Ural Tatarını Kırım Tatarından ayırmak gerekirse, onu *Bulgar-Tatar* diye, atasının ismiyle adlandırmak mümkündür.

Şimdi artık, Tatarın etnolingüistik köklerini tam olarak göstermeye geçelim.

Tatar'ın İdil-Ural'daki en eski kökü *ışkili (iskidi ~ skid ~ skif)* kabilelerine dayanır. Biz biliyoruz ki, bu *ışkili* kabileleri kendi kavim adlarını kaybetmeden, Bulgarların bir unsuru olarak yaşarlar. Bu çağlardan sonra onlar ayrı kabile olarak kaydedilmez, Bulgarlar'a karışıp giderler. Fakat M.Ö. VIII. asırlarda pek çok sahaya yayılmış olan bu *ışkili-iskidiler* Türkler arasında en güçlü kabileler olurlar, pek çok Türk kabilesi adını yabancı illerle iş yürütmeye başlarlar, bundan dolayı Yunanlar bütün doğu halklarını *skide* diye adlandırır (Batı Avrupa'da SSSR halklarının tamamının da *Rus* olarak adlandırılması gibi). Demek ki bizim bu *ışkili* adındaki köklerimiz M.Ö. en eski çağlara kadar gider. Daha bu devirlerde Herodot'un adlandırdığı *iirkler* bizde daha sonra *biger-biar ~ biler* şeklinde yer alır, Udmurtlar Tatarları şimdi de *biger* diye adlandırır. *iirk* ve *biger* sözleri aynı anlam ile birleşir: *iyi-biy-bek* "sahip, zengin" *erk-er* "insanlar". *iyierk-iirk* de, *biar-biker-biler* de "sahip, zengin"dir.

iirkler, Argippeyer yanında yaşarlar, *argippey*, yukarıda zikredildiği gibi, Türkçe *irat* "erkek insanlar" at sözü Yunanca'ya tercüme olarak *gippey* şeklinde verilmiş. Tatar-Başkurt'ta erkeklere *irat* denmesi işte bu eski çağlardan gelir.

Ud kabileleri M.Ö. III. binli yıllarda bütün Avrasya'ya dağılmıştır. Onlar türlü lehçelerde türlü türlü adlandırılır. *Ud-uz-as-yas* vb. Bulgarlara başka türlü As derler, Bulgarlarla yan yana Suvas kabileleri vardır, Mariyer Tatarları bugün de *suvas-syuas* diye adlandırır. *Suvas* ile *Sugdak* kavim adı da kardeşler. Bizim köklerimizde onlar da var. (Bu, Çuvaşlar ile karıştırmak değildir. Çünkü Mariler Çuvaşları *şuas* diye değil, ancak *Suvaslanari* diye söyler.) Resm Tatarları ve Başkurtların bir bölümü kendilerini *ostık-ostyak-oslık* diye adlandırır. Demek ki *as* kökü çok geniş idi. Aslar ile bağlantısı olan kabilelere Burtaslar da dahildir.

Aslara bir de *Alan* demişler. *Alan* yer adları ve Alan-Hazar şeklinde mitolojik suretler İdil-Ural

bölgesinde geniş bir dağılım gösterir. Demek ki, Alan-Aslar, onların selefleri *Alvan-Albanlar* da Tatar ataları arasında olmuşlardır demenin de dayanağı vardır. Tatarcada, çok çeşitli Oğuz unsurları korunmuş, onlar işte bu Alan-Aslar ile gelmiştir demek mümkündür.

Oğuz unsurları *Torklar* vasıtasıyla yayılmışlar; çünkü Tatar köklerinde sadece Oğuz dilli Alan-Aslar değil, Oğuz dilli Tortların da olduğunu inançla söyleyebiliriz. Torklar da Tatarların bir kökü olarak esas köke dahil olmuşlardır.

M.Ö. VIII. asırlarda tarihe güçlü kabileler olarak geçmiş agadir akatsirler de Tatarların bir kök ucu olarak *Mişer* adı ile bugüne kadar gelirler. *Akatsir* ve *Mişer* aynı anlam yapısına dayanır: *Akad-akats-ağaç* "ağaç, orman" *Mise* "meşe ağacı, orman" *ir-er* "insanlar". Ötekiler de, bunlar da "Orman insanları" ya da totemi ağaç veya orman olan insanlar"dır.

Skiflerin bir grubu *sak* adı ile bilinir, Farslarda işte bu kavimadı Skiflerin umumî adlandırması olarak girer. Sak kabileleri çok yerlere yayılmıştır ve *akı* veya *kıv saklar kıpçakı kıpsak* şeklinde bizim bölgede de çok çok yaşarlar, onlar burada Arap yazmalarına *Sakalibe* adı ile girerler; İbn-Fadlan'm yazışma göre, Bulgarlar da Kıpçakların-Sakalibaların bir gurubu olarak yani, Tatarın'da eski bir kökü olarak sayılabilirler.

M.Ö. III-II. asırlar, önceleri tarihi kaynaklara geçmiş *Türkler-Unlar-Hunlar*, bize göre *Sön* veya *Hön*'dür. Onlar da bizim bölgede derin iz bırakırlar. *Sön* ırmağının adı işte bu kabile adından gelir, *Sönler* ise Tatar'ın çok eski bir kökünü oluştururlar.

Becenek (Kangar, Kungur) kabileleri de M.Ö. VIII. asırlarda Avrasya'nın birçok bölümüne dağılır yaşarlar. Farslılar arasında onlar atlı posta hizmetini görürler, İdil-Ural civarlarında da eskiden beri yaşarlar. Çulman boyunda (bugünkü Perm ülkesinde) Kungur şehrinin olması, bu bakımdan büyük bir dikkate layıktır.

Sarmat kavim adının Türk olması yukarıda söylenmişti. O *sarma* ve *-ti* bölümlerinden ibarettir ve *sarma-lı* insan olduğunu bildirir. Sahip olma ekini biz *-li*, *-di*, *-ti*, *-ni* şekillerinde biliyoruz. Bu sebeple bizi Tatarlarda ve başka Türk halklarında yer alan *sarman* (*sarma-nı*) kabileleri ilgilendiriyor. Elbette, bugünkü dilde *-ni* sadece nazal sesleriyle biter, sözlere eklenir, *-ti* sedasızlardan sonra gelir. Ancak eski devirde bu kaide sık sık değişmiş ve vokal-

lerden sonra da *-tı* ve *-ni* gelmiş olmalı. Böyle olsa, bizim bölgedeki *sarman* kabileleri isminden doğan *sarman* hidronimi ve yer adı Sarmat kabilelerinden kalmamış mıdır şeklinde esaslı bir soru ortaya çıkar. *Sarman* sözündeki *an* ırmak eki de olabilir. Demek ki Tatar'ın kökünde Sarmat kabilesi de varmış.

Hazarlar da Tatarların büyük bir kökünü oluştururlar. Onlar Bulgar devrinde, İdil-Ural bölgesinde epey çok idiler. Bu kök sadece büyük değil, aynı zamanda belki çok uzun da. Onun bizim bildiğimiz başlangıcı M.Ö. VIII. asırlarda Saklar içine giren Kaspilere dayanır: Hazar'da, *Kaspiy'de* de aynı *kas-has-kaz* kökü "kaya" anlamını verir. *Kaspiy* "kayası çok yerler", (*pi-bi-bay*) bundan *Kaspiy* kavim adı; *hazar* "kaya, dağ insanları".

Tatar köklerinde Kaşan kabilelerinin de payı büyüktür. *Kaşan-Kazan* kabileleri çok eski zamanlarda Kafkas ötesinde kaydedilir, daha sonra bu kavim adından doğan yer adları Avrasya'nın birçok yerinde; Ukrayna'da, Başkurdistan'da, Türkmenistan'da, Batı Sibirya'da, İran'da, Türkiye'de karşımıza çıkar (Gelbullayev G.A., 1986, 35-36). *Kaşan-Koşan* kavim adının Orta Asya'daki söylenişi "*kuşan*"dır; Kusanlar Özbek'e dönüşmeden evvel, Kuşan Devleti'ni kurup yaşayan halktır. Kaşan Hanlığı, Çulman boyunda kurulur. Onun Kazan Hanlığının ismi ile de ilgilidir. Kazan bu Kazan kabilesi tarafından çok eskiden kurulan köyden büyüüp gelişmiş olmalı.

Tatarın Başkrut kabilelerinden gelen kökleri de pek çoktur Onları özel olarak araştırmak gerek.

Halkımız *Tatar* adını kullanınca, onun köklerinden en önemlisini Moğollar ile gelen Tatarları da teşkil eder diye düşünürler. Bu, doğrularla bağdaşmaz. Çünkü Moğollar ile gelen Tatar Orta Asya Türkçesinde konuşmuşlar. Onlar İdil-Ural'a çok sayıda gelmemişlerdir. Onlar çok olsaydı, İdil-Ural'da Orta Asya Türkçesi hususiyetleri baskın olurdu ya da yerli dilde biraz iz bırakırlardı. Böyle işler yoktur, yani Moğollar ile Tatarlar pek az sayıda gelmişler ve onlar yerli halk içinde çok çabuk erimişler. Yine de bugünkü Tatar'ın kökünde, zayıf da olsa, bu Tatar kökü de vardır.

Bu sayılan kökler Biarm devleti zamanında biar (biler) halkı etrafına sağlam bir kökle oluşmaya başlar. Bulgar Devleti zamanında Bulgar köküyle birleşirler, bazıları Mijer dilini oluşturur. Bugünkü Tatar soy ağacının esas gövdesi iki kökten, Bulgar ve Mişer köklerinden yetişip gelir.

Böylece İdil-Ural Tatarlarının etnik kökleri çok dallıdır ve o bölgede M.Ö. uzun yıllar önce teşekkül eder, kendisinin köklerini kuvvetlendirir. O, M.S. bir yerlerden gelmemiş, yerli halk olarak İdil-Ural'da yetişip çıkmıştır.

23. Türklerin ilk yazı dilleri hakkında

Yazının ortaya çıkışı, yazı dilinin kurallaşmaya başlaması doğrudan doğruya devletçiliğin ortaya çıkmasına bağlıdır. Eski halklar kendi aralarında sağlam bir münasebet turmuşlar, hayat tecrübesi değiştirmişler. Devlet kurmak, haberi uzağa göndermek için, yazı sistemini oluşturan tecrübe de bir halktan diğerine çabuk geçmiştir. Bugünkü Türkoloji biliminde ilk Türk devletleri olarak (M.Ö. VII. asırdan M.S. II. asra kadar yaşayan Saka-İskit (Sak-Skif) imparatorluğu, bu çağda kurulup, M.S. V. asra kadar yaşamış Kanglı (Kenwgeves Peçeneg) devletçiliği gösterilir ve oradaki yazı Kök Türk alfabesiyle idi fikri ileri sürülür (Seferoğlu, Müderisoğlu, 1986. İL, 20). M.Ö. VII. asırda kurulup, M.S. I-V asırlara kadar yaşayan Asya-Hun, Avrupa-Hun, Ak-Hun (Eftalit) devletlerinde, yazı Orhon-Rum alfabesine dayanmış diye gösterilir (yline burada 25-27). Orhon Run yazmasının ta eskiden, yani M.Ö. kullanılabildiğini umumiyetle Kök Türk yazısı diye adlandırırılar. Bu yazı ile beraber Türkolojide Asya Hunlarının Çin ve Skiflerin ise Grek yazısını kullandığı hakkında da haberler vardır.

M.Ö. binlerce yıl önce yaşamış ve Roma İmparatorluğuna kadar büyük bir medeniyet kuran Etrüskler de etnik yönden, temelde Türk'e dayanır ve onların yazı dilleri de Türkçe'dir, diye görüş var. Etrüsk medeniyetinin temelinde Roma medeniyeti teşekkül eder, Etrusk yazısı Latin alfabesine temel olarak alınır. Bu düşüncüyü Roma tarihiyle uğraşan Fransız âlimleri söylerler, Etrüskler ile uğraşan Adile Ayda bu düşüncüyü daha da güçlendirir (Adliya Ayda, 1992,215-222).

Türk alfabesinin tarihini öğrenmek yepyeni deliller verir. 1924'te Fransa'nın Vich bölgesinde bir toprak sahibi, yaklaşık üç bin kadar parçadan oluşan yazma bulur. Onlar, M.Ö. 2500 yıllarında yazılmışlar ve şimdi Glozel' Müzesinde korunurlar. Onları dünyadaki en eski yazılara dayanarak çok araştırırlar; fakat hangi dile ait olduklarını açıklayamamışlar. O yazılara Paris'te yaşayan etnomüzikolog Haluk Tarcan dikkat eder ve onların

fotokopilerini Türkiye âlimi Kazım Mirşan'a gönderir. Bu işte çok deneyim kazanan ve kitaplar çıkaran Kazım Mirşan (menşesine göre Sibir Tatarlarından) Glozel' yazmalarının Eski Türk yazısında Eski Türkçe yazıldığını açıklar, onun alfabesini yapar. Bu açıklamayı Kazım Mirşan ve Haluk Tarcan Sorbonne Üniversitesindeki konferansta söylerler. Onların haberleri âlimler arasında tamamen desteklenir. Glozel' yazmalarındaki alfabe Etrüsk harflerine çok yakındır (Elveren, 1993,15).

İdil-Kama boylarında, Doğu Avrupa'nın başka yerlerinde bulunmuş kaplara I-VI asırlarda yazılmış yazıları da bugüne kadar âlimler okuyamadılar. Kazan Üniversitesi âlimi Ezher Möhemmedî, onların Bakteriyedeki M.Ö. II-I. asır paraları yazısı ile karşılaştırıp, Türkçe-Hunca okudu. Bu yazılarda da aynı Kök Türk alfabesi kullanılmış olsa gerek (Möhemmedî E., 1973).

Şimdi artık eski Türk yazısının tam bir sistemini oluşturmak için, Türk medeniyetini daha iyi ve daha esaslı bir şekilde bilmek için Kazım Mirşan ve Haluk Tarcan tarafından açıklanan ve 4500 yıl önce yazılmış alfabeyi, Etrüsk alfabesini, Kök Türk - Run alfabesini ve Hun alfabesini kıyaslayıp öğrenmek âlimlerin övünçlü ve zaruri bir borcudur. Bundan daha büyük borç da bu alfabede yazılmış bütün zenginliği yeniden Türk medeniyetine kazandırmaktır. Elbette, onların bulunanları ve çeşitli müzelerce yerleştirilenleri bile Türk dünyasına çok zengin tarihî-edebî miras verecek seviyededir.

24. Tatar seleflerinin ilk devletleri meselesi

Söylediğimiz gibi, Tatarların selefleri içine çok çeşitli Türk kabileleri girmişlerdir, onların bazıları çok eskiden kendi devletlerini kurup yaşamışlardır. Bunlar, Toharlar (Tavrlar), Akatsirler (Agadir-Mişerler), Gelonlar, Melanhlenler, Skifyer, Kangarlar (Kangaresler-Kangar-aslar), Hunlar, Türkler vb. Bu kabilelerin Tatar'ı oluşturmaya katılan grupları sayesinde Tatar'ın selefleri devlet kurma tecrübesiyle çok eskiden tanışmışlar ve önceden kurulan devletler içinde yaşama alışkanlıkları kazanmışlardır.

İdil boyları, yaşamak için en elverişli yerler olarak, Skif imparatorluğu, Hun devleti, Türk kağanlığı bünyesinde hiç şüphesiz girmiş. Bulgarlar arasında Skif (İskili-İskidi) kabilelerinin korunması,

Tatar yerlerinde Hun (Sön) isimlerinin bugüne kadar korunması bu söylenenlere dayanak olabilir. Tarihî kaynaklarda Hun devletinin başı (V. asrın I. Yarısı) Atilla'nın oğlu Dingizik'in Doğu Hun yerlerine gidip ulaşması verilir. "Fakat o nereye gitmiş? Bugüne kadar bu malum değildi. Perm bölgesi Çardm ilçesi Kirci köyü yanında bulunmuş altına banılmış gümüş kabın arka tarafında yazılmış Hun yazısı Dingiz'in İdil yurt (eskiler böyle adlandırır) hükümdarı olduğunu gösterir." (Möhemeti E., 1974). Hun metinlerinin Milad'ın başlarında yazılanları olduğunu düşünsek, Hunların İdil boylarındaki Türkler arasında yönetici olması (devleti elde tutmaları) Milad'm başlarına dayanır. Onlar Skif-Sarmat dönemlerinden kalmış Türk toprakların akendilerini sahip kılıp o yerleri korumaya kendilerini borçlu olarak hissetmeye başlamışlardır. Bundan dolayı, önceden Türklerin yaşadığı yerlerin Roma imparatorluğu eline geçmesinden rahatsız olmuşlar, bu imparatorluğun sömürgeci politikasına karşı ayaklanmışlar ve onu dağıtmayı başarmışlar. Hunların büyük övgüye layık bu hareketini, imparatorlukları destekleyen resmî tarih bilimi hep kirlitegeldi, Hunları sadece mutsuzluk getiren istilacılar olarak göstermeye çalıştı.

Hunlar, Roma İmparatorluğunu dağıtırken, Türk kabileleri arasında Türkler öne çıkarlar ve onlar önceki Hun yerlerinde de kendilerini baş kabileler olarak sayarlar. Tatar'ın İdil-Ural'daki selefleri, böylece, VI-VII. asırlarda Türk kağanlığı bünyesinde yaşar. Demek, ki, onlarda devletçilik aralıksız devam eder. VII. asırdan itibaren Tatarların Türk selefleri, İdil'in aşağı havzasında Hazar veya İdil-Çulman boylarında Biarm devletleri içinde kalırlar. "*Bulgarlar Çuvaş dilinde konuşmuş, ancak, Bulgar Hazar ile kardeşmiş*" şeklindeki yanlış görüşten yola çıkıp, resmî tarih, Hazarları da genel Türk değil de, Türkçe'den iyice uzaklaşmış Çuvaş dillidir, diye yazmaktadır. Gerçek ise şöyledir: Hazarlar tıpkı Hunlar ve Bulgarlar gibi, genel Oğuz-Kıpçak Türkçesi'nde konuşmuşlar ve onların bir bölümü Tatarların oluşumuna da katılmıştır.

Resmî tarih bilimi, Türkleri, çeşitli yerleri yağmalayıp duran savaş topuzları olarak göstermeye çalışsa da, onlardaki bir özelliğe değinmeden olmaz. Bilindiği gibi, Türk dünyası pek çok kabilelerden oluşmuş ve onlar çeşitli dönemlerde sosyal açıdan kimisi üstün gelip, başkalarına boyun eğdirip, devleti kendi eline alır. Bundan dolayı çeşitli

bölgelerde yaşayanların umumî kavim adları değişip durur. Aynı dili konuştukları ve aynı Tanrı'ya taptıkları için, çeşitli kabilelerin çeşitli dönemlerde devletin başına gelmesi, pek tahrip edici savaflara sebep olmamış, nispeten barış içinde geçmiştir. Tesadüfen toplanmış olsalar da, bu dönemlerdeki yazmalar epey çok toplanmışlardır. Yazı dilinin, sosyal fikrin edebî parçalarının özelliklerini Tatar-Türk tarihine sokmak için, bu yazmaları yeni baştan ilmî-tarihî temele oturtarak araştırmak bizim çağın alimlerinin zaruri bir işidir. Böyle yapılırsa, Türk devletleri hakkındaki bilgiler daha da artacaktır.

25. Tatar seleflerinin ilk devleti: Biarm

Tatarların seleflerinde devlet kurarak yaşamak tecrübesi ne kadar eski olsa da, ne kadar onlar çeşitli Türk devletleri içinde yaşasalar da, İdil-Çulman'lardaki ilk Türk devleti *Biarm* (Rusça: *Biarmiya*, İskandinavca: *Biarmiland*)'dır diye tanımak daha doğru olur diye düşünüyorum.

Biarm ülkesi hakkında bilgilere VIII-IX. asırlardaki İskandinavya'da dilden söylenen tarihte (Sagalarda) rastlanır. IX-XIII. asırlarda bu Rus tarihi yazmalarına da girer. Bu kaynaklarda, Biarm ülkesi, deri ve kürkten, gümüş, demir dökümden ve mamut kemiklerinden yapılmış eşyalarca zengin, yüksek kültürlü bir ülke olarak anılır. Bu dereceye ulaşmak için, uzun yıllar boyunca gelişim devrini geçirmek gerek diye düşünsek, Biarm ülkesi ya VII. asırda kurulmuş veya Türk kağanlığının ekonomik ve ruhî açıdan pek güçlü bir ülkesinin devamı olarak VIII. asırda yükselmiş demek için yeterince delil vardır.

İskandinav sagalarını (destanlarını) ve Rus kaynaklarını bu zamana kadar araştıran âlimler Biarm ülkesini Rusya'nın kuzeydoğusunda, Kuzey Dvina ve Beyaz Denizden Arhangel, Vologda, Vyatka ve Perm bölgesine kadar olan yerlerde görmeye çalışmışlar. Bazıları, Biarm ve Perm sözlerinin aynı kökten olduğunu düşünerek Biarm ülkesini Perm yerleri ile birleştirirler. Etrafıca araştırmaya başlayınca, Biarm merkezinin Perm civarında, Kami topraklarında Kuzey Dvina ve Selaç Oeriç civarlarında olamayacağını da ispatlamışlar. Resmî tarih bilimi Biarm'ın nerede olduğunu bugün bile söyleyememektedir.

Bütün malzemeyi analiz edince, biz Biarm'ın

İdil-Çulman Bulgar ülkesi ile doğrudan doğruya bağlantılı olduğuna dikkat ettik (Zekiyev M.Z. 1986, 36-62). Sagalarda da Rus kaynaklarında da Biarm çok zengin bir ülke olarak anlatılır, ancak o dönemde öyle zengin bir ülke sadece İdil Bulgar'dır, onun sınırları Tuna'dan Cayık'a, Kuzey buz denizinden Hazar yerlerine kadar yayılmıştır. Sagalarda şu yazılır: Biarmiya'yı 1236 yılında Moğol-Tatarlar kendilerine boyun eğdirirler, bundan sonra onu Rus çarı İvan Vasilyeviç kendisine itaat ettirir; bunlar Biarm ülkesinin İdil Bulgarlarına tamamıyla denk düştüğünü gösterirler.

İskandinavya Sagalarının ve Rus kaynaklarının Biarm hakkındaki diğer haberleri de İdil Bulgar devletiyle ilgilidir (age. 36-62). Demek ki, yukarıda söylenen kaynaklar, Biarm ülkesi adı ile, İdil Bulgarları ülkesinden söz etmektedirler.

Fakat burada bir hikmet var: İdil Bulgari ancak IX-X. asırlar arasında oluşur, Biarm ülkesi ise VII-VIII. asırdan beri yaşayıp gelir. Demek ki şöyle olur: İskandinavya Sagalarına Biarmland devleti hakkındaki bilgiler kuvvetli bir şekilde girip yerleşir; çünkü bu iki ülke arasındaki sıkı ticaret ilişkileri yaygınlaşır. Biarmland devletinin Biarlardan Bulgarların eline geçmesi nispeten barış içinde olmuş olmalı; çünkü Biarlar da Bulgarlar da aynı dilde konuşmuşlar, aynı Tanrı'ya tapmışlar. Bundan dolayı İskandinavya tacirleri bu geçişi hissedememişler ve Biar devleti Bulgarların eline geçip, Bulgar ülkesi olarak adlandırılmaya başlanınca da, o ülke İskandinavlılar için Biarmland olarak kalmış. Üstelik, bu geçiş dil değişimini de getirmemiş, çünkü Biarlar da, Bulgarlar da aynı Kıpçak dilinde konuşmuşlar.

Biarm devletinin Bulgar devletiyle devam edip gelişmesi onun Tatar seleflerinin ülkesi olmasını açıkça gösterse de, onun Tatar'a ait olduğu biar kavim adının, bugünkü Tatar'ı adlandıran isim olarak, bizim zamanımıza kadar gelip ulaşması ile de ispatlanır.

Biarm terimi *biar* kavim adından yapılmış "benim biarım" anlamına gelir. Türkler bayağı şekilde, *ülke*, *köy* diye söylemezler, *ülkem*, *köyüm* derler. Bunun gibi, ülke de sadece *biar* olarak değil, *Biarm* diye adlandırılmış. *Kırım* sözündeki gibi; sadece *kır* "memleket" ile değil, *Kırım* "memleketim."

Biar kavim adı Türkçe kalıpla yapılmış ve iki kısımdan oluşur ki "zengin, sahip, güzel, kahraman" + er "insanlar". *Biar'ın biler* şeklindeki varyantı da

var, o *bi* sözüne çokluk eki eklenerek yapılmış. Türkçe *bi* sözünün varyantları *-bek*, *bik*. *Biar* ile beraber *biker*, *biger* varyantı da kullanılmış: Udmurtlar bugünkü Tatarlara, kendilerinin eski komşularına bugün de *Tatar* değil de, eskisi gibi *biger* derler.

Biarlar bu topraklarda çok eskiden yaşamıştır. "Zengin, sahip" manasındaki bu kavim adının *ürk* (*iyi-erk* "zengin, kuvvetli kişiler") varyantı M.Ö. VIII. asırlarda İdil boylarında yaşayanlar arasında Herodot tarafından tespit edilmiştir.

Biarm ülkesinin esas şehri Biler'dir. O yavaş yavaş Bulgarların eline geçer ve bir zaman Bulgar'ın da başkenti olmuş şeklinde görüş var.

Biarm devletinin toprağı Orta İdil'den Çulman boylarına yayılmıştır. Bulgar Devleti başta Çulman boğazı civarlarında kurulur, sonra hemen Biarm'ın baş şehri Biler de Bulgar'a geçer; fakat Bulgar ülkesi Çulman'ın daha yukarı havzası bölgelerine ulaşmaz. Çünkü XI. asırda bu günkü Perm' civarları Moskova Devleti eline geçmeye başlar. Önceki Biarm'ın yeri olduğu için, daha sonra burada kurulan şehir de, *biarm* sözünden alınarak, *Perm* diye söylenmeye başlar.

Biarm Devletinde Türklerin Alıp Batır efsanesi çok fazla yayılmıştır, diye söyleyebiliriz; çünkü bu konuda İskandinav sagalarında açık bilgi korunmuş. Aynı Biarların, tıpkı Kıpçaklar gibi, balbala taptıkları da kaydedilmiştir.

26. Bulgarlar hakkında genel bilgi

Bulgarlar, tıpkı diğer Türkî kabileleri gibi, Avrasya boyunca, pek çok yerlere yayılmışlardır. Onlara üç yerde devleti ele geçirmek ve diğer Türk lobilerini birleştirip, onları Bulgar devleti etrafına toplamak nasip olur. Bu yolla çeşitli kabilelere *Bulgar* diye kavim adını da verirler, *Bulgar* kavim adı devletin ve oradaki halkın umumî ismine dönüşür.

İlk Bulgar devleti eski Akatsir devletinin merkezinde, Kara Deniz'in kuzeyinde ve Kuzey Kafkas bölgesinde VII. asırda oluşur, daha doğrusu devleti idare etme Akatsir (*ağaç ed-mişer*) kabilelerinden Bulgar (diğer bir söyleyişe göre, Alan-Hazar arasında as diye tanınmış) kabilelerine geçer. Devletin başına Bulgar kabilesinden olan Kubrat Han oturur, bu dönemde devlet gelişip Bizans ile yarışacak duruma gelir. Bizans'ın Kara Deniz

civarlarındaki kolonileri için tehlike doğurur. Bundan dolayı Bizans'ın diplomatik faaliyeti ve Kuzey Kafkas'a Arap hücumlarının başlaması sebebiyle ortaya çıkan hareketler Bulgar devletinin çabuk dağılmasına sebep olur. O, VII asrın 20-70 yıllarına yaşar. Tarihte de Büyük Bulgar olarak bilinir.

Büyük Bulgar hanı Kubrat'ın oğlu Asparuh, Büyük Bulgar dağılınca Tuna boyundaki Türk ve Slav kabilelerini teşkilatlandırıp aynı asrın 70'li yıllarında İkinci Bulgar Devleti'ni kurar. Burada birkaç nesil değiştikten sonra devlet karşısındaki Türk Bulgarlar yerli Slav dilini kabul ederler, neticede Slav dilli Bulgar halkı oluşur.

Bulgar adında üçüncü devlet Kama'nın aşağı havzasıyla, Orta İdil boylarında IX. asır sonlarında oluşur. Daha doğrusu, Biarm devletinin kuzey batısında Bulgar kabileleri yönetici derecesine ulaşırlar ve Bulgar devletini kurarlar. Bu devlet X. asırda çok büyük bir bölgeyi kendi elinde tutmaya başlar (Sadece Çulman'ın yukarı havzası civarlarındaki Biarm toprakları Bulgar'a boyun eğmeden kalır ve orada daha sonra bu devletin adı Perm şeklinde konur).

Bu üç devletteki Bulgarları birbirinden ayırmak için, Proto-Bulgar, Slav-Bulgar ve İdil Bulgari adlandırmaları kullanılır.

Önceleri âlimler İdil Bulgarlarını da proto-Bulgarları da normal Türk dilinde konuşan halklardır diye kabul ederler. İdil Bulgarlarını Tatarların selefleri olarak göz önüne getirirler ve Bulgar dönemine de, Kazan hanlığı dönemine de *Bulgar-Tatar* kavim adını kullanırlar. Mesela, 1877 yılında S.M. Şpilevskiy, halkı Bulgar-Tatar diye adlandırıp, onun heykelleri hakkında kitap yazar (Şpilevskiy S.M., 1877).

1863 yılında H. Fayzhanov Bulgar mezar taşları yazmasında, sıradan Türkçe sözler ile beraber, Çuvaş sözlerinin olduğunu da bulur. Bu dönemde İdil boyu halklarını Hıristiyanlaştırma misyonunun lideri N.İ.İlminskiy bu duruma pek fazla itibar eder ve bir görüş ileriye sürer. Onu bu yerlerden Çuvaş, Mari, Udmurtların tesirinden ayırmak için, N.İ. İlminskiy'in Tatarı bir yabancı olarak, bu yerleri işgale almış Tatar-Moğollardan gelen barbarlar olarak göstermesi gereklidir.

Bundan dolayı Bulgarların Çuvaş olduğunu ispatlama işine girer. Bu işi bu dönemde Çar'ın sansürçüsü N.İ. Aşmarin ileriye götürür ve N.İ.

İlminskiy'in düşüncesini açıktan açığa söyleyip, 1902 yılında "Bulgari i Çuvaşi" (Bulgarlar ve Çuvaşlar) eserini çıkarır. Bu düşüncüyü Rus âlimleri, Avrupa alimleri ve Çuvaş tarihi araştırmacıları bütün dünyaya yayarlar. Bugün de bu, resmi tarih biliminde, Bulgar'ı Çuvaş, Tatar'ı ise Tatar Moğol ile gelen istilacı olarak göstermek geleneğine dönüştü. (Zekiyev M.Z., Kuzmin-Yumanadi Ya, R, 1973, 14-18). Bu düşünceye Türk linguisti Talat Tekin de katılır (Tekin, T., 1988). Onların hepsi de Bulgar-Çuvaş teorisini İbn-Fadlan yazmalarında Slav-Bulgar hükümdarlarının isimlerinde, Kafkasya'daki Balkar yazıtında, Macar dilindeki Türkçe alıntılarda, İdil-Ural'daki Ugur-Fin dillerinin "Bulgar" alıntılarında "çuvaş" sözlerini "bulup" da ispat etmeye çalışırlar (Zekiyev M.Z., 1994). Meseleyi ayrıntılı bir şekilde araştırırsak bu görüşlerin doğrulukla bağdaşmadığı ortaya çıkar.

1. Eğer Çuvaşlar Bulgarlardan gelseler, Bulgarların antropolojik özellikleri Çuvaş'ta korunur, Tatar'da olmazdı. Fakat antropolojik açıdan Çuvaşlar kendilerinin Fin-Ugur komşularını hatırlatırlar, Bulgarların kafatası özellikleri onlarda bulunmaz, bu işaretler Tatar'a hastır (Aleksyev V.P., 1971, 241-246; 248-249).

2. Bulgarin Çuvaş olduğu etnolojik açıdan da doğrulanmıyor, Bulgarların bu tür özellikleri doğrudan doğruya Tatar'a geçmiş (Vorobyev N.İ., 1748).

3. Arap yapısı ve İslam medeniyeti Bulgar'dan Tatar'a geçmiş. Çuvaşlarda ise ancak XIX. asırda az çok görünmeye başlar, fakat Hıristiyan misyonerleri bunu da hemen yok ederler.

4. Bulgarin derin izleri Çuvaş mitolojisinde yoktur; fakat Tatar mitolojisi ve folkloru için Bulgar konusu sıradan bir durumdur.

5. Çuvaşlar hiçbir çağda kendilerine Bulgar dememişlerdir, ancak Tatarlar kendilerini Bulgar diye adlandırmışlar, Tatar aydınları kendi isimlerine "*Bolgari*" diye lakap ilave etmişlerdir. Tatar-Moğol'dan devam edip gelen "*Tatar*" ismine de "*hayır, biz Bulgarız*", "*biz Müslümanız*", "*biz Türk'üz*" diye karşı çıkmışlar.

6. Yerleşme sahası itibarıyla da Bulgar Çuvaş'a değil, Tatar'a denk düşer.

7. Çuvaş Bulgardan gelse, Bulgar'ın devletçiliği Tatar'a değil, Çuvaş'a geçmiş olurdu.

8. Bulgar dili Çuvaşça olsa, onu o çağın âlimleri

görmüş olurlardı. Durum tam tersineydi. Kaşgarlı Mahmut XI. asırda Bulgar dilini Peşence dili ile birleştirir, Bulgar dilinde *d* sesi *z* ile söylenir der; ancak konu Çuvaşça r'ye dönüştüğüne dair hiçbir haber vermez (Kaşgarlı Mahmut, 1960,66-68).

9. 1183 yılında Vladimir kinezi Vesevelod Bulgar'a saldırmadan on Kiyev knezi Svyatoslav' dan yardım ister, "*paralı Kıpçak savaşçılarını savaşa almayalım; çünkü onların kökeni de, dilde Balgasunki ile aynı*", diye yazar (Tatişev V.N., 1964,128).

10. Bulgar Çuvaş dilli olmuş olsa, onların Kafkasya'da kalan kısmı olan Balkarlar da Çuvaşça konuşurlardı. Hayır, onların dili bugünkü Tatarcaya pek yakındır.

11. İdil Bulgarini Çuvaş dilli diye tanuyanlar, otomatik olarak proto-Bulgarları da, Bulgar ile aynı dilde konuşan Hazarları da, Hunları da Çuvaş dilli halklar diye ilan ettiler. Fakat bu düşünce tama mıyla yanlıştır. Hazarların ve Hunların sıradan Türk dilli olduğu bilimde tekrar tekrar ispatlamaya gerek yoktur.

12. Bulgar Çuvaş olsa, sıradan Türkçe konuşan *Bulgar* kavim adı yerine, biz şimdi Çuvaşça söylenişiyile *Palhar* kavim adını kullanırdık.

13. Nihayet, Bulgar Kıpçak kabilelerinin biri sidir ve onun Kıpçakça konuşması da pek tabiidir. İbn-Fadlan Bulgar ülkesine gelince, oradaki halkı, kıpçak (ak yüzlü Sak) kavim adını Arapça'ya ter cümeyle sekalibe diye verir. Sadece Almaş hükü metleri, onun Bulgar kabilesinden çıkmasını vurgu layarak, Bulgar diye adlandırır. Devletin başında Bulgar nesli oturduğu için, devlet Bulgar adını alır ve aradaki Kıpçaklar'a da Bulgar ismi girer (Zekiye M.Z., 1994,107-108).

Böylece, Bulgar Tatar'ın selefidir, onun Çuvaşla ilişkisi yoktur. Ancak bir soru doğar: Bulgar mezar taşlarının diline Çuvaş sözleri nasıl gelip girmiştir? Biz bunu şöyle açıklıyoruz: Bulgar Devletinde sadece Kıpçakların ve sadece Bigerlerin değil, Çuvaşların da bir kısmı Bulgarlaşma sürecini geçirmiştir. İslamiyeti Kabul edip, Bulgar'a geçmeye başlayan Çuvaşların yazdığı mezar taşlarında Çuvaş sözlerine gerçekten de rastlanır. Fakat bu Müslüman Çuvaşlar Bulgarlaşıp bitince, mezar taşlarına 1361 senesinden itibaren Çuvaş sözlerinin girmesi durur.

Çuvaş halkı da yerli halktır, o da M.Ö. "İdil-Çulman dil birliğine" girmiş; fakat onun dili kendisindeki Moğol ve Mari etkisiyle Genel Türk dilinden epey uzaklaşmıştır.

27. Egemenliğin Bulgar'daki görünüşü

Türk halkları çok sayıda devlet kurup yaşasalar da, daha eski çağlardan beri onlar kendi aralarında sık sık karışmışlardır, bundan dolayı onların yazı dilleri de bir ortak dil olarak teşekkül etmiş ve o ortak edebî dil XIX. asra kadar kullanılıp gelmiştir. Türklerde, tıpkı diğer halklarda olduğu gibi, her dönem iki eğilim görülür: birleşme ve ayrılma... Ayrılmayı, halk menfaatlerini değil de, sadece hakimiyeti ele geçirme gayretiyle menfaat gözetin devlet adamları öne sürerler. Hakimiyet için mücadele çeşitli Türk kabileleri, halkları çeşitli dönemlerde, çeşitli yerlerde kendilerine pek çok sayıda Türk devletleri biliriz (Seferoğlu, Müder-risoğlu, 1986). Onların yöneticileri kendi neslinin, kendi kabilesinin devlet başında bulunması için mücadele etmiş, bunu egemenlik için mücadeleyle aynı yapmaya çalışmışlardır.

Böyle bir mücadeleye Bulgar devleti daha kendi oluştuğu dönemde başlar. Hazar devletine boyun eğmemek ve oradaki Yahudi dinini kabjul etmemesi için, İslam dininin iyice yerleşmesini beklemeden 922 senesinde Arap hilafeti elçiliğini çağırıp, İslam dinini resmen kabul eder. Bu, ona bu dönemde en güçlü kabul edilen Arap hilafetine sığınma, başkalarına boyun eğmeme imkan verir, yani o egemenlik kazanır, kendi kullandığı toprakları, "sınırlarını" (henüz, o dönemde resmi sınırlar yoktur) genişletir. Onun kuzeyi önceki Biarm sınırları içine alıp, Kuzey Divina ve Beyaz Deniz civarlarına; güneyi başta Hazar yerlerine, daha sonra Hazar denizi, Kuzey Kafkas bozkırlarına kadar ulaştır. Batıda, Tuna boyunca, doğuda Cayık (Ural)a ırmağına (bazı kaynaklarda İrtiş'e) kadar uzanmıştır.

İslam dinini resmen kabul etmek Bulgar'a sadece egemenlik kazandırmaz; onun varlığına yeni ruh da katar. Mescitler yapmak, İslam esasında halkı eğitmek iktisadî ve ruhî gelişmeyi de sağlar.

Demir dökümü yapmak, demirden, gümüşten, bakırdan, mamut kemiklerinden gündelik araç-gereç yapımı, merkezden ısıtılan binalarla şehirler kurmak bakımından, Bulgar bu dönemdeki Avrupa ülkelerini epey geride bırakır. Biarm döneminden gelen Biler şehrini alınca, Bulgarlar onu çok büyütürler ki, bu dönemdeki Londra ve Paris'ten daha büyük ve daha mamur bir şehre dönüşür.

Bulgarlar daha çok deri işlemede, deri eşyalar

dikmede bütün çevrede şöhret kazanır. En güzel deriler Bulgar'dan geldiği için, öyle derileri Orta, Merkez ve Küçük Asya'da *bulgarlık* diye adlandırılırlar. Orta Asya'da bu söz günümüze kadar korunmuştur.

Çoğu ülkelerin kendi aralarındaki ticaret yolu üzerinde oldukları için Bulgar ülkesi kendi ticaretini de çok geliştirir ve çeşitli ülkelerin kültürlerini de çabuk benimser. O, Avrasya'daki en güçlü devletlerin birine dönüşür. İskandinavya sagaları onu önceki ismine göre Biarmland diye adlandırır, onunla ticaret yapmanın çok olumlu taraflarını yazarlar, onun zenginliğine hayran kalırlar. Rus yıllıklarında da Bulgarların zenginliğinden hayranlıkla bahsedildiği kaydedilmiştir: Çarıklı Rus birlikleri, Bulgarlara hücum etmeyi göze alamazlar.

XIII. asrın başında Cengiz Han'ın askerleri pek çok yeri işgal etmeye başlar. Onlar Çin'de de, Kore'de de, Orta Asya'da da, İrlanda'da da, Kafkasya'da da, Kuzey Kafkasya'daki Rus ve Kıpçak askerleri ile karşılaşınca, kuvvetli bir karşılık görmeden, galip gelerek ilerlerler, pek çok ülkeyi kendilerine tâbi ederler. Bundan dolayı yenilmez diye nitelendirilen Cengiz Han askerlerini kendi yollarında ilk defa 1223 yılında Bulgar ülkesine gelip çıkarlar ve hurdahaş olurlar. Egemenlik sayesinde çok büyük güç toplayan Bulgarlar Cengiz Han'ın ordusunu İdil boyunca Jiguli dağları yanında tarumar ederler. Bundan sonra Moğollar çok az kalan askerler ile Karakurum'a geri dönüp gitmeye mecbur olurlar. Böylece İdil Bulgarları Ruslar'ı ve Avrupa'nın diğer ülkelerini Cengizliler'in saldırılarına 13 yıl boyunca kurtarıp korurlar. Ta ki 1236 senesinde Moğol orduları, kendilerine tabi olan bütün yerlerden pek çok asker toplayıp Bulgar'ı boyun eğdirmeye başarırlar. Ülke hezimeteye uğrasa da, Bulgar devleti Altın Ordu diye adlandırılan Tatar devleti zamanında da, tâbi edilmiş ülke olarak yaşamını sürdürür; çünkü onun gelişmiş iktisadi ve ruhi kültüründen Cengizliler de pek çok faydalanmışlardır.

İslam'a dayanan egemenlik Bulgar'da eğitim işini ilerletmeye, medreselerde aydınlar yetiştirmeye, bilim ve edebiyatı geliştirmeye de imkan verir.

Bulgar'da henüz Kök Türk Run yazısı da çok kullanılmaktadır, ama Arap yazısına geçme nispeten daha çabuk olur. Önceden gelen halk edebiyatı eserleri İdil-Ural Türkçesi özelliklerine sahip olan Biler-Bulgar konuşma dilinde geliştirilir, yazılı eserler verirken de yazarlar Türkler için daha

umumî ve ortak olan Türk dilinde yazarlar. Bu dilin örneklerini Kul Ali'nin "Kıssa-i Yusuf" manzumesinde açıkça görürüz. Manzume ortak dilde ortaya konulmuş olsa da, biz orada İdil-Ural dili, yani Bulgar dili hususiyetlerini de ayırabiliriz.

28. Tatar tarihinde Altın Ordu'nun yeri

Don-Tuna'nın aşağı havzası civarlarında pek çok Türk devleti, hakimiyete yeni kabileler geldikçe, kendi isimlerini, cisimlerini değiştirip dururlar. Değişip duran devletlerin başında da, onların asıl halkı Türk olarak kalır. Moğollardan olan Cengizlerin gelip, onların bu bölgelerde Altın Ordu devletini kurması demek, bu devletin başına Türklerin değil Moğolların geçmesi demektir. Bu nispeten barış yoluyla değil, sert savaşlar, büyük saldırılarla tahta çıkma demektir. Fakat ülkede halk değişmez, İdil-Ural Türkçesinde konuşan halk korunup kalır, o kısa sürede devlet başındaki Moğolları da yutar, asimile eder. Böylece Altın Ordu çabucak Türk devletleri zincirinin bir halkasına dönüşür.

XIII. asrın 40'lı yıllarında kurulan Altın Ordu, Bulgar'ın önceki geniş yerlerini çok aza indirir, kendisi pek fazla yayılır: Bugünkü Kırım, Kafkas, İdil-Ural, Batı Sibirya, Kazakistan, Özbekistan, Rusya yerlerini içine alır. İşte bu yerlerdeki halkları da Batı Avrupa'da Altın Ordu Tatar Devleti adından hareketle, *Tatar* diye adlandırmaya başlarlar. İşte bunu görüp, bugünkü bazı Tatar tarihçileri Altın Ordu'yu Tatar halkının ilk kurulan yeri diye göstermeye çalışırlar, bu düşünceleriyle onlar N.İ. İlmiskiy ve N.İ. Aşmarin'lerin Tatar'ı İdil-Ural'ı işgal eden yabancılar olarak görmelerine katılmış olurlar. Onlara göre, güya, Altın Ordu çok geniş bölgede yaşayınca, o Tatar'ı da pek geniş bölgede şekillendirmeye başlamış, bundan dolayı Altın Ordu Tatar için değerli imiş. Fakat onun ikinci tarafını da unutmamak gerek: Cengiz neslinden gelen hanların hakimiyet için kendi aralarında savaşması, Türkleri de kendi aralarında savaşması Altın Ordu'nun çabuk dağılmasına sebep olmuş, Türk kabilelerinin dağılma ve güçsüzleşme devrini başlatmıştır. Eğer Moğol saldırıları pek geniş yerlerde çiçek açan Bulgar devletini dağıtmamış olsalar, bugün Tatar diye adlandırılan Bulgarlar belki şimdi de çiçek açan bu zengin devlette yaşarlardı. Bundan dolayı Altın Ordu'yu bizim tarihçiler pek özmezler. Mesela,

Rızaeddin Fahreddinov kendisinin "Bulgar ve Kazan Türkleri" adlı eserinde aşağıdaki gibi fikir yürütür:

"Herhalde Moğollar (Tatarlar) tarafından hükümetleri yıkıldıktan ve cemiyetleri dağıtıldıktan sonra; Bulgar Türkleri zayıfladılar, aşağı seviyeye düştüler ve büyük faciaya uğradılar, sonunda Ruslar'ın hükmü altında kaldılar. Moğolların bu memleketi düzeltmek ve bir yola giren medeniyeti yakalamak ve devam ettirmek, zanaat ve zanaatkarlığı geliştirmek ellerinden gelmese de, çarlıklı Rusları çizmeli yapmada, az sayıdaki Slav kavminin yarım dünyayı yutabilir bir hale getirilmesinde hizmetleri büyük oldu." (Fahreddinov Rızaeddin", 1993, 50). "Birbiri ile sürekli savaşan köpek ile kedi gibi yaşayan Rus kinezlerini bir merkeze toplayanlar da Tatar hanları idi" -der (age, 51).

Evet, Moğol saldırıları Bulgar'ın sürekli gelişmesine balta vurur, bizim halkın dağılıp güçsüzleşmesi de Altın Ordu'dan başlar, önceden Bulgar adındaki pek çok Türk kabilesi bu devlet içinde 200 yıl boyunca, bir şu hanın bir bu hanın tarafını tutup, birbirinin sayısını azaltırlar. Altın Ordu tarihini araştırmak Türklerin bugünkü egemenlik mücadelesine ondan ibret almak için çok faydalıdır.

Altın Ordu'nun kendi dönemi için çok gelişmiş, yüksek kültüre ulaşmış bir ülke olduğunu da unutmamak gerekir. Bu gelişmede ilk olarak yerli halk geleneklerinin rolünü görmek gerekir. Bu gelenekler ve Orta Asya tecrübelerine dayanarak Altın Ordu'da büyük büyük şehirler kurulur, kendine has medeniyet gelişir, Bulgar zanaati devam eder.

Merkezi Orta Asya ve Azerbaycan ile sıkı münasebetler bu dönemdeki ortak Türk yazı dilini Bulgar hususiyetleriyle daha geniş kullanma imkanı sağlar. İşte bu dilde Altın Ordu'da pek çok edebî eserler yazılır veya tercüme edilir: Kutbî'nin "Hüsrev ve Şirin" (1342), Harezmi'nin "Muhabbetnâme" (1354), Mahmut Ali Es-Saraî El-Bulgarî'nin "Nehcü'l-Feraadis" (1357), Seyf Sarayî'nin "Gülistan bit-Türkî" (1391) eserleri ortaya konur. Folklorun destanî türleri gelişir. Onların hepsinde de ülkeye sahip olacak kişiler problemi işlenir. Bu açıdan "İdigey" destanı farklı bir öneme sahiptir. Cengiziler neslinden çıkan hanlar, umumî ülke ve halk menfaatlerini unutup, hakimiyet için mücadele ederken, halkın ülke hakkında endişelenen kişileri terennüm etmesi o devir için pek tabiidir.

29. Bulgar Hanlığının Kazan Hanlığına dönüşmesi ve onun işgal edilmesi

Bulgar hanlığı Moğol-Tatarlar saldırıları neticesinde toprak bakımından pek küçülür, iktisadi ve zanaatkarlık açısından da epey zayıflar. Fakat Cingizilere bu yerlerde devlet kurmak için örnek olarak, o her açıdan boyun eğdiği halde yaşamasına devam eder. Onun güçsüzlüğünü görüp Bulgar'a Altın Ordu hanları da, Rus talan birlikleri de Altın Ordu'ya bağımsızlık hareketleri yürütürler. Rusların yağmalayıcılarına da karşı koyarlar. Fakat kuvvetler denk değildir, 1431 yılında Rus knezi Fedor Pestriy, Bulgar şehrini yıkar, bundan sonra Bulgar ülkesinin de Bulgar olarak önceki merkezinde yaşaması biter. Devletin merkezi Kazan şehrine taşınır ve o başta *Cedit-i Bulgar* (Yeni Bulgar) olarak adlandırılmaya başlar. Böylece, epeydir çiçek açan Biarm, daha sonra Bulgar ülkesi, önce Moğolların hücumu, daha sonra Altın Ordu ve Rus yağmalayıcıları baskısı altında zayıfladıkça zayıflar ve kendi tarihî vazifelerini Kazan kabilelerine devreder. Biar (*biger~biler*), Bulgar ve Kazan kabileleri aynı dili konuştuklarından, aynı Tanrı'ya tapıp, beraberce İslam'ı kabul ettiklerinden, bu geçiş nispeten barış içinde yapılır. Bulgar kavim adı yerine *Kazanlı* veya *Kazan kişisi* şeklindeki isimler yerleşir. Rus kaynaklarında da Kazan hanlığı halkını sadece *Kazanlı* diye adlandırmaya başlarlar.

Altın Ordu sadece Bulgar'ı dağıtmakla kalmamış, kendisini de aynı hale sokmuştur. Moğol'dan çıkan hanların milliyetçilik temayülleri yok derecesindedir; çünkü gen bakımından onlar Türk değildiler, onlarda Türkü Türk olarak, büyük halde korumak fikri değil, sadece hakimiyeti ele alıp, Türklere hesabına yaşama temayülü üstünlük alırdı. Bu temayül için kendi aralarında mücadeleyle, Cengiziler hatta kendilerine boyun eğen ülkelerden vergi toplamak için dahi vakitleri ve güçleri kalmaz. Bundan dolayı Rus knezliklerinden vergi toplamayı onlar Moskova knezliğine devrederler. Ancak Moskovalılar bu durumdan pek usta şekilde faydalanırlar. Verginin daha çok kısmının kendilerinde kalması için, diğer knezlere vergiyi Altın Ordu adına artırıp dururlar. Bununla onlar bütün Rus knezliklerinde Tatar devletine karşı nefret uyardırırlar, kendileri zenginleşip güçlenirler ve diğer knezlikleri Moskova civarına toplayıp, merkezî Rus devleti kurmak için yol açarlar. Altın Ordu hanları,

kendileri farkında bile olmadan, kendilerine mezar kazanları hazırlarlar.

Ruslar kendi sözlerini daha sonra söylerler. Önce kendi iç kargaşası Altın Ordu'nun tabii dağılışını getirir. XIV. asır sonunda onda Kazan ve kısmen Özbek hanlıklarına kaynak olan Ak Ordu ayrılır, Cengizî'lerin dağılıp durmasında bazen Nogay Ordası meydana gelir. XV. asır ortasında Altın Ordu'nun diğer yerlerinde Sibir, Astarhan ve Kırım hanlıkları oluşur. Zayıflayan umumî Tatar devleti viranelerinde kurulduğundan, bu hanlıklar da çok gelişemezler, kısa zamanda Rus devletinin sömürü politikasının tesirini hissetmeye başlarlar.

Kuzey-doğuda pek çok Fin-Ogur halkının yerleştiği yerleri sömüren Rus devleti, en önce, doğuya doğru kendi sınırlarını genişletme yolunda olan Kazan Hanlığını "almayı" bir borç olarak görür. Kazan Hanlığı şöyle rahatça yaklaşık 30 yıl bile yaşayamaz, Ruslar Kazan'a Kasım Han'ı sefere gönderirler, bundan onra artık Kazan ile Moskova arasında hemen hemen mücadele hiç durmaz. 1547-1550 yıllarında Korkunç İvan Kazan'a devamlı seferler açar, onu alamayınca, 1551 yılında Kazan'dan uzak olmayan Zöye (Sviyaga) boğazında Tatar'a karşı kuvvete toplamak için Sviyajsk kalesini kurar, nihayet 1552 yılının 2 Ekim gününde Kazan düşman eline geçer. Çok geçmeden de 1556 yılında Astarhan Hanlığı, 1582 yılında Sibir Hanlığı, 1783 yılında Kırım Hanlığı Rus devletinin kolonisine dönüşür.

Altın Ordu'nun Desti Kıpçak yerlerini 200 yıl boyunca idare etmesi halk için izsiz bir şekilde kaybolmaz. Birincisi, pek çok çeşitte, çok isimli kabilelerden oluşup, Biarm devleti zamanında *-biar* (biger~biler) Bulgar zamanında *Bulgar* kavim adlarını almaya başlayan halk *Tatar* adı ile adlandırılan Altın Ordu'ya yavaş yavaş resmî Tatar adı ile bir halk olarak oluşmaya başlama sürecini geçirir. Resmî dairelerde edebiyatta kullanılan ortak Oğuz-Kıpçak edebî dili ile yan yana gündelik konuşma dili olarak, onun Kıpçak varyantı da yaygın bir şekilde kullanılır. Halk edebiyat eserleri, destanlar bu umumî edebî dilin Kıpçaklaşan varyantıyla yayılır. İdil-Ural bölgesinde sürekli gelişen yerli Türk dili de yavaş yavaş edebî dilin düsturlarına geçer. İşte böyle hususiyetleri kendisinde sindiren edebî dil, Altın Ordu dağılınca da bütün hanlıklarda kullanılır. Demek ki, kökleri daha M.Ö. şekillenen İdil-Ural, Kafkas, Batı Sibirya civarlarında yaşamış

ve çeşitli umumî kavim adları (*iskili-iskit, hön-sön, kenger, alan, hazar, biar~biger, bolgar*) kullanmış yerli halk bir halk olarak yaşama temayülünü yitirmez. Bu ortak dilde Halk edebiyatı eserleri, yazılı edebiyat korunur ve yenileri ortaya çıkmaya devam eder. Kazan Hanlığında eser yazan yazarların en meşhurları, Muhemmedyar, Kulşerif, Muhammed Emin, Ömmi Kamal da bu dilde yazarlar. Ömmi Kamal'm hayatı, çeşitli hanlıkların kurulmasına rağmen, Türk dünyasının temelde aynı kaldığını gösterir. O, tıpkı pek çok Türk şairi gibi, bütün Türk dünyasını aynı görüp, ülkeler gezip eser verir.

30. Tatarların Rus Çarlığında sağ kalmak için mücadelesi

1552 yılında Kazan alınınca, Tatarlar kendi devletlerinden mahrum kalırlar. Kazan ve onun yakın çevresindeki Kazanlılar Rus askerleri tarafından yok edilirler. Kazan'dan 50 km uzaklıktaki yerlerden, büyük yol ve su boylarından, en verimli yerlerden yerli halk kovulur ve onların yerine Ruslar yerleştirilir. Bu yolla Tatar yerlerini ele geçirme işi halledilir. Kalan halk amansızca Hıristiyanlaştırılmaya ve Ruslaştırılmaya başlanır. Bunu Rus metropolit Makariy şevkleştirir. O işgal etme politikasını "kutsal iş", "Allah'sız pagan" Müslümanları Hıristiyanlaştırmak Allah'ın emrettiği iştir, diye propaganda yapar.

Tatarlarla Başkurtların, Çuvaşlar, Mariler, Udmurtlar ile beraber sömürgecilere karşı Büyük Vatan Savaşı da acımasızca bastırılır. Bu halkların Stefan Razin (XVII. asır sonu) ve Emiliyan Pugaçev (XVII. asır sonu) asileri bünyesinde mücadele etmesi de galibiyet getirmez, halk pek çok kayıp verir. İşte bu hali göz önünde bulunduran Tatar aydınları halkı koruma ve geliştirmenin başka türlü daha zararsız yollarını seçmeye mecbur olurlar.

Tatar hanlıkları topraklarının aynı Rus devleti içinde kalmasından faydalanıp, Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırmaya daha iyi karşı koymak için Tatarlar önceki Büyük Bulgar, Altın Ordu sınırları içinde sıkı ilişkiler kurarlar, birleşmeye gayret ederler. Bu kutsal işe önderlik edenler Kazanlılardır; çünkü Kazan alınca memleketlerinden kovulmak, Hıristiyanlaştırılanların eziyetlerinden kaçma sayesinde, onlar Doğu Sibirya'ya, Astarhan, Kafkas, Kırım, Balkan civarlarına, Kazak bozkırlarına, Orta Asya'ya yayılmışlardır.

İşte Kazanlıların faaliyetleri sonucunda, Tatar halkında tekrar güçlenme başlar ve Çar hakimiyetinin Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma için zor kullanmaya çalışmasına rağmen, XIX. asır ortalarında Rusya'nın pek geniş topraklarında, önceki Büyük Bulgar, kısmen Altın Ordu yerleri olan Kazan, Ufa, Orenburg, Şamara, Astarhan/Yekaterinburg, Tomsk, Tubıl, Perm, Moskova bölgelerinde Tatar halkı şekillenir. Rus devletinin Tatar mektepleri, medreseleri, basımhaneleri, neşriyatları için tek bir kuruş bile para vermemesine rağmen, bunların hepsi de Tatar zenginleri tarafından kurulur, açılır ve çalışır. Bunların faaliyetleri sonucunda çok geniş bölgede bir edebî dil, bir millî dil olarak kabul edilir, bu dilde basılan ders kitapları, okul kitapları ve edebiyat çeşitli bölgelerde yaşayan yerli Türklerde bir millet psikolojisi doğurur, onların hepsini Tatar kavim adı birleştirir.

Sömürü şartlarına rağmen, Tatarların her yönden gelişmesi ve onların Kazaklara, Özbeklere medeni ve dini tesiri Rus hükümetini de hatta bolşevikleri de rahatsız etmeye başlar. İdil Tatarlarının o dönemde medenî gelişmesini istatistikî bilgilerle gösteren Alman âlimi Otto Getç, Rus devlet Tatar Müslümanlarının gelişmesinden çok korkar ve onları Türkistan'a sokmamaya çalışır, diye yazar. Getç'in bu yazdıklarını V.İ.Lenin de destekler ve Türkistan'da Tatar tesirini değil, Rus tesirini güçlendirmek gereğini söyler.

Otto Getç'in 1913 yılında çıkmış bu bilgilerden Lenin aşağıdakilere dikkat eder.

O, Tatarlar İslamiyet etkisiyle medenî açıdan bu bölgede en ileri halk derecesine yükselirler, der. 1880 senesinde Rusya'da 11 milyon Müslüman vardır, onların bütün kitapları 7-8'den fazla değildir, bir matbaaları, 4 rehberleri, Avrupaî, üstün bir ilme sahip 12 aydınları vardır, bunların biri Batı Avrupa'da yüksek okul bitirir.

1910 senesinde Müslümanlar 20 milyara ulaşır. Onlar binden fazla basma kitap çıkarırlar, 14 matbaa, 16 süreli yayma sahiptirler; 200 kişi Rusya yüksek okullarını, 20 kişi Batı Avrupa üniversitelerini bitirir; 100'e yakın yazarları, 6 yüksek ve 5000 alt derecede mektepleri vardır (Lenin V.İ., 28. t.313-314). "Kazan Tatarlarında bugün 150 kişiye bir cami ve bir hoca düşerken, bu bölgedeki Ruslarda ve diğer Hıristiyanlarda 1500 kişiye bir din adamı düşer. Tatarlarda 100 kişiye bir mektep, Hıristiyanlarda 1500-3000 kişiye bir mektep düşer. Kitap

ve gazete yayınında Tatarlar yine üstündürler." (age., 314-315). 1905-1907 yılları arasında Tatarca gazete ve dergilerin çıktığı yerler de Tatar halkının nerelere kadar dağılıp yaşadığını açıkça gösterir. Bu yerler: Sankt-Peterburg, Moskova, Kazan, Ufa, Sambir, Şamara, Orenburg, Astarhan, Uralski, Yekaterinburg, Troitsk, Tomsk, Tömen, Semipalatinsk, Taşkent.

Çar hükümetinin Ruslaştırma politikası şartlarında bile Tatar halkının gelişmesi elbette, Bolşevikleri pek rahatsız eder. Bundan dolayı onlar Rus İmparatorluğunu korumada yeni, tesirli usuller kullanmak isterler.

31. Bolşevikler zamanında Tatar halkı

Hakimiyeti ele geçirmek için bolşevikler halkların hürriyete tabii yönelişlerini, pek ustaca kullanırlar: Onlara eşitlik, hatta kendi müstakil devletini kurma derecesinde kendini tayin hakkını vermeye söz verirler. Bu politika sadece Ruslarda değil, diğer halklar arasında da bolşevistik teşkilatların doğmasına sebep olur. Onların yardımıyla 1917 yılının Ekim'inde bolşevikler hakimiyeti ele geçirdiler. Bu yılın Kasım'ında "Rusya halklarının hukukları beyannamesi" kabul edildi. Orada, bolşeviklerin vaatleri az çok kanun şekline girdi. Kendini tayin hakkından Finliler ve Polonyalılar Beyaz Ordu yardımıyla çok çabuk fayda sağladılar, diğerlerinin böyle bir şansı olmadı.

Eşitlik ve kendini tayin hakkını tamamen unutup, 1918 yılının Ocak'mda bolşevikler Rus İmparatorluğunu ayakta tutmak işine girişirler. Hiçbir halka sormadan merkezi Rus metropolüne hakim olup, Rusya Federasyonunu kurdular. Ona otonom olarak, Kazak-Kırgızlar, Özbek, Türkmen ve Tacikler de dahil edilmişlerdi. 1922 yılında imparatorluğu daha da büyültüp SSCB diye kurma imkanı ortaya çıkınca, bu halklar müttefik cumhuriyetler olarak ayrıldı. 1936 yılında milletleri sınıflara (kalitelere) bölme işi tamamlandı. Birinci sınıf halk: Ruslar; ikinci sınıflar: İttifak cumhuriyetleri halkları; üçüncü sınıf: Otonom cumhuriyet halkları; ondan sonra - otonom ülke, okurg (bölge) halkları; beşinci sınıf: Devlet düzenine sahip olmayan halklar.

Bu düzen bolşeviklere diğer halkları Ruslaştırma politikasını hile yolu ile yürütmek için, kendine göre bir "esas" teşkil etmiştir. En önce ülke

çapma dağılıp yaşayan halkların, özellikle de Tatarların asimile edilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı halkları memleketlerinde göçürmek, onları Ruslarla karıştırmak metodu da yaygın olarak kullanıldı. Dağılmış halkların kendi aralarında münasebet kurma ve yaşamını temin etme yolu olan millî-medenî muhtarlıkları bolşevikler tamamen yasakladılar. Bu durum halkları Ruslaştırma sürecini çok hızlandırdı.

Çeşitli milletlerin toprağının çok az bir bölümünde otonom cumhuriyetler kurmak, bir taraftan Rus olmayan milletlere devlet vermek, diğer taraftan da bu yerdeki zenginliği, bu halkın kendi eli ile yağmalamak, oradaki halkları çabukça karıştırmak ve asıl halkı azınlığa dönüştürmek halini aldı. Elbette ki, kendi eski ülkesinde azınlık olarak kalan halkı Ruslaştırmak çok kolaydır.

Rusların hafızasında Altın Ordu için cevap vermeye mecbur bir halk olarak görünen Tatarlar, Rusya'da nüfus bakımından sadece Ruslardan geri kalsalar da bilhassa zor durumda bırakıldılar. Bilindiği gibi Tatarlar safdilliklerinden ötürü Ruslara inandılar. Onların işlerini başarmak için çok güçlü Tatar-Başkurt tugayları da kurdular. Bu tugaylar İdil-Ural bölgesindeyken, bolşevikler, Tatar aydınlarının İdil-Ural devletini kurma idealine de önce müspet şekilde bakıyormuş gibi yaparlar. Fakat daha sonra devletlerin yerine millî cumhuriyetler kurma prensibi kabul edilir. Tatar-Başkurt ittifak cumhuriyetini oluşturma hareketini de Lenin ve Stalin destekler gibi davranırlar. Fakat Tatar-Başkurt tugaylarını Orta Asya'ya savaşmaya gönderdikten sonra, bolşevikler, Kazan'ı ve onun yalcın çevresini Beyaz Çekler işgal etti bahanesi ile 1919 yılında Başkurt Otonom Cumhuriyetini kurarlar. Bundan sonra artık 1920 yılında, eski Tatar yerlerinin pek az bir kısmında Tataristan otonomisini kurmakla yetinirler. Buna Tatar da Başkurt da sessizce razı olsun ve Tatarlar ittifak statüsü istemesinler diye, Tataristan ve Başkurdistan'ın Kazakistan ile kesişen sınırlarını ortadan kaldırır; ikisinin araşma Orenburg ülkesini kurarlar, yani maksat Tatar-Başkurdun dış sınırı olmasın.

Tatarlar Tataristan'a ittifak statüsünün verilmesini isteyerek birkaç defa KPSS Merkez Komitesine müracaat edseler de, "Tataristan'ın dış sınırları yok, size izin verirseniz başkaları da ister" diye kesin bir şekilde karşı çıkarlar.

Böylece, hayatın umumî olarak gelişmesi Tatarlara da tesir eder: Otonomluk şartlarında onlar da belirli derecede gelişme kaydederler; fakat bu gelişmenin hızı Rus ve ittifak cumhuriyetlerinin gelişme hızından çok geridir, halkın ilerleme hızı da çok düşer. Mesela, XX. asrın 20'li yıllarında SSCB'de İdil Tatarları dördüncü sıradayken, 1959 ve 1970 sayımlarında beşinci, 1980 yılında altıncı, 1989 yılında yedinci sırayı alırlar. Tatar mekteplerinin azalması Tatarların kendi dilinden vazgeçmesini arttırır. Tatarların Tatarca bilmeyenlerinin gelişme hızı Tatarın umumî gelişmesinden daha fazladır.

Otonomluk döneminde Tataristanda egemenlik tamamen bitmek üzere idi. Cumhuriyet kendi ekonomisinin tamamını sadece % 1.6'sına sahip, kalan 98.4 bölümü birlik ve Rusya bakanlarının mülkü olarak kabul edilirdi.

Totaliter yöneticilik yapmak SSCB'yi yavaş yavaş dilenci haline getirdi, sosyalist sistem yıkıldı. Cemiyeti yeniden inşa etme (Perestroika) başladı. Rus olmayan milletleri yok etme durduruldu, aksine, yok olmaya yüz tutan milletleri uyandırma, koruma, geliştirme problemlerini çözme işi yaygınlaştırıldı. Tatarların da kültürlerini, dilini korumak için bazı çareler aranmaya başlandı; fakat Rus'un büyük devlet şovenizmi henüz eski kuvvetinde kalır.

32. Tataristan'ın egemenliği için mücadele

Er geç bütün imparatorluklar dağılır, koloniler serbest bırakılır. Kapitalist dünyada bugün bir tek koloni bile kalmadı, 1990 yılında son koloni Namibya serbest bırakıldı. Koloni sahibi ülke, yani imparatorluk olarak sadece SSCB kalmıştı; o da 1991 yılında yıkıldı, fakat sadece % 25'i, % 75'i Rusya İmparatorluğu olarak halen yaşamaya devam eder; çünkü orada Rus metropolüne pek çok halkların yerleri koloni olarak tabi edilmişti.

Bugün Rusya'da, bir taraftan milletleri uyanıtarma, geliştirme ve koruma problemine önem veriliyor; diğer taraftan Rus şovenizmi kendi pozisyonundan vazgeçmeyi istemiyor. İşte bu şartlarda 1990 senesinde Rusya Federasyonu devlet egemenliği hakkında deklarasyon kabul etti, orada olmayan eyaletler bırakmak öngörülüyordu.

Bu deklarasyona kadar Tataristan'ı egemen müttefik cumhuriyetine dönüştürmek hakkında

sadece Tatar İçtimai Merkezi bir halk hareketi başlatmıştır. RSFSR (Rusya Federasyonu)'nin şovenist deklarasyonunu görünce, Tataristan hükümeti de egemenlik için mücadeleye girer. İşte burada bizde ve Rusya'da "demokratlar asıl yüzlerini açıkça gösterirler; onlar Tataristan Rusya'dan ayrı yaşayamaz, Tatarlar bir millî cumhuriyeti idare etme derecesine ulaşmamışlar deyip, Tataristan'ı ittifak cumhuriyeti statüsüne ulaştırma fikrine karşı çıktılar. Sanki Rusya, Tatarları kendi cebinden beslemek için kendi otonomisinde, gubernasında (eyalet) yaşamaktadır.

Bu ihtilaflara rağmen, 1990 yılının 30 Ağustos'unda Yüksek Sovyet, Tataristan'ın devlet egemenliği hakkındaki deklarasyonu kabul eder. Otonomluk yerine ittifak statüsü alınır; yer altı ve yer üstü tabii zenginlikleri Tataristan halkının mülkü olarak ilan edilir; herkese, kim olduğuna bakmadan, insan hakları ve hürriyet vaat edilir; Tatar ve Rus dilleri eşit haklara sahip devlet dili derecesine yükseltilir, diğer dilleri de korumak ve yaşatmak garanti altına alınır; cumhuriyette Tataristan Anayasası hakimdir, denilir.

Fakat Tataristan'ın bu deklarasyonunu Rusya da başka ülkeler de tanımaz, Tataristan hükümeti de onu kabul ettirmek için tek bir devlete, tek bir halka anlaşmak için başvuramaz, kendi deklarasyonundan kendisi korkar.

Yine de deklarasyon kısmen de olsa işlemeye başlar. Mesela, 1991 yılına kadar Tataristan'da tamamı 2.5 milyar ton petrol çıkarılıp, ondan elde edilen gelirin tek bir kuruşu bile cumhuriyete girmemiş, aksine, ondan Tataristan zarar bile görmüştür. Deklarasyondan sonra 1991 yılında çıkan 31 milyon ton petrolün bir milyon tonunu cumhuriyet kendi adına kullanma şansına ulaşır. 1994 yılında Tataristan, petrolü çok çok satma hakkını kazanır; fakat Rusya, petrol sevkıyat borularından faydalanmak için izin vermez. Cumhuriyetle önceden petrol işleme fabrikaları da kurulmamış, İdil'den taşımak için de tankerler yetişmez. Rusya, bu işlere yapma engeller koyup Tataristan'a egemenliğini vermemeye çalışır; çünkü Tataristan gibi diğerlerinin de egemenlik için mücadele edeceğinden korkar.

Tataristan'daki egemenlik için mücadeleyi bastıramayınca "demokratlar" cumhuriyette referandum yapılmadı, Yüksek Sovyet kararı ise kanuni değildir, derler. Buna cevap olarak, 21 Mart 1992

tarhinde Tataristan'ın egemenliği hakkında referandum yapılır. Rusya Hükümeti buna karşı koymak için neler yapmaz. Bir örnek: Referandum için Tataristan 20 milyon ruble ayırırken, Rusya'nın referandumu engellemek için çabaları 60 milyonu tutar. Buna rağmen, Tataristan'daki referanduma seçmenlerin % 81.6'sı katılır, egemenliği destekleyerek % 61.4 oy verilir. Böylece, Tataristan'da yaşayan halklar kendi zenginliklerine kendileri sahip olma hakkını alırlar. Artık, Rusya ile eşit haklara sahip şartname düzenlemek işi kalır.

Diğer cumhuriyetlerle eşit haklara sahip şartnameler kurmak kolay hayata geçirilse de, Rusya, Tataristan ile şartname oluşturmaya uzunca bir süre karşı gelir. Nihayet, 15 Eylül 1994'te böyle bir şartnameye imza atılır. Bir taraftan Tataristan, Rusya'nın cumhuriyet, gubernası ile eşit hukukludur diyen Anayasasını kabul eder, Rusya ise Tataristan egemen bir cumhuriyettir diyen Anayasasını kabul eder; bu, eşit hukuklu şartname denen şeyin bir tür yansımasıdır; diğer taraftan, Tataristan'ın yeniden Rusya'ya ait olduğu resmileştirilir. Böylece, Tataristan hükümeti halk egemenliğine ulaştıracak diye sürdüğü ata binip egemenliğe doğru sürer; fakat yeniden Rusya'ya gelip girer ve kısmî egemenlikle yetinir; ancak, atı elden kaçınca millî içtimai merkez kaybolur gider.

Bilindiği gibi, mutlak egemenlik umumen olmaz. Bu açıdan bakıldığında, Tataristan bugün, önceki otonomluk hali ile karşılaştırıldığında, egemenlik kazandıktan sonra çok ilerledi. Kendi zenginliğine kendi sahip olmak, kendi kanunlarını kendi yapmak, dış ülkelerle eskisi gibi sadece Rusya vasıtasıyla değil, doğrudan kendisi bağlantı kurmak; bunların hepsi de Tataristan halkının sosyal-iktisadî durumunun Rusya'dakinden biraz daha iyi olması imkanını verir; fakat millî meseleleri çözmeye Tataristan hükümeti önceki komünist metotlardan fazlaca uzaklaşmadan kıvranıp durur.

33. Tatar milliyetçiliğinin gelişmesi

Bolşeviklerin öğretilerine göre milletler önce geniş hürriyet kazanırlar, kendi dillerini ve medeniyetlerini çiçek açtırırlar; fakat daha sonra kendi istekleriyle dillerinden, medeniyetlerinden vazgeçip, komünist cemiyette korunacak bir millete karışıp giderler. Komünizm yeryüzünde hakim olduğu müddetçe, milletler mefhumu ortadan

kalkar, ortada komünist diye isimlendirilen tek bir dil, tek bir medeniyet korunup kalır. İşte bu öğretiyeye inanıp yaşanıldığı dönemde milliyetçilik, yani kendi milletini sevmek, onu korumaya, geliştirmeye çalışmak, komünizme karşı gelme şeklinde düşünü-lüyordu. O dönemde milliyetçilerin hepsini de yok ettiler, ya da onlar dış ülkelere kaçtılar.

Perestroika başlayıp iç ve dış siyaset meselelerini sınıfa göre değil de, belki genel menfaatlerden yola çıkarak çözmeye çalışmak, milletleri canlandırma, koruma ve geliştirme işi de ülke çapında büyük bir probleme dönüştü. Yani, milliyetçilik sosyal mücadele meydanına yeniden geri döndü. Fakat bir şeyi unutmamak gerekir: Millet menfaatleri için mücadele diğer milletlere zarar vermeden olursa o zaman milliyetçiler olur, eğer o diğer milletlere zarar verme yoluna giderse, bu elbette milliyetçilik olmaktan çıkıp, şovenizme dönüşür. Millî harekette, milliyetçilik müspet, fakat şovenizm ters bir görünüştür.

Tatar milliyetçiliği, yani Tatar milletini koruyup gözetme ve geliştirme işinde, onun dilini canlandırmak, korumak ve geliştirmek için çareler bulmak en önemli yerlerden birini tutar. Daha SSCB hayattayken dil ve etnoloji âlimleri millî dilleri korumanın milletler arası tecrübesini öğrendiler.

Eskiden beri demokratik olan ve sanayinin çok geliştiği ülkelerde de XX. asrın 60'lı yıllarında ülke zenginliğinden sadece esas milletlerin tamamen faydalanması, daha ufak milletlerin bundan mahrum bırakılması sezilir. Bunun sonucu olarak, İngiltere'de, Fransa'da, Belçika'da, İspanya'da, Kanada'da daha ufak milletlerin eşit haklar için milliyetçilik hareketi ortaya çıkar. Bu mücadele daha ufak milletler kendi dillerini, kültürlerini koruyup gözetmek için pek çok imkan elde ettiler; fakat yine de onlar hemen susmadılar, kendi hakları için mücadeleyi bırakmadılar.

Millî dillerini koruma, geliştirme problemlerini çözmede, bizde İspanya örneği müspet algılandı. Faşistler zamanında İspanya'da komünistleri örnek alarak, ufak milletleri, onların dillerini yavaş yavaş yok etmeye çalışırlar. Faşistleri kovunca, İspanya Anayasasında millî diller, ülkenin zenginliği olarak ilan edilir, onları korumak ve geliştirmek gerek diye ayrı bir madde yer alır. Bu itibarla her millî eyalette millî dil resmi (devlet) dili olarak, İspanyolca bütün ülkenin resmî dili olarak tanınır. Örneğin, Katalonya'da Katalon dili bu millî eyaletin resmî dilidir,

bütün işler bu dilde yürütülür, İspanyolca merkezi devlet ve diğer eyaletlerle bağlantılı dili olarak tanınır. Katalonya'daki her insan Katalon dilini de, İspanyolcayı da bilir, yeni gelen bir insan iki dille sınav olur, onu bundan sonra işe alırlar.

İşte bu sistem eski SSCB'de de yerleşti. İttifak cumhuriyetlerinde, millî devlet dili olarak, esas halkın dili, umumî devlet dili, milletler arası münasebet dili olarak, Rus dili takdim edildi. Sadece Tataristan'da bu halklar arası tecrübe ve ittifak cumhuriyetlerinin tecrübesi bozuldu. Tatarca da, Rusça da eşit haklara sahip devlet dili olarak bildirildi. Bunun artık yok olmaya yüz tutan Tatarca'yı diriltmeye faydası olmadı, Rus dilinin bir çok alanlarda sadece kendisinin kullanılmasını güçlendirdi. Buna rağmen Tatarca, kendisinin kullanılma alanlarını genişletsin diye, devlet tarafından çareler aranmaya başlandı. Tataristandaki okulların hepsinde Tatarca okutulur, yüksek okullarda da Tatarca okuyan gruplar bulunur. Fakat, Tatarca'yı bilmeyi hayat herkesten talep etmez, sadece Rus dilini bilerek Tataristan'da istediği işe yerleşip, istediği yönetici organlara seçilebilir. Bugüne kadar sadece cumhurbaşkanından iki dil bilmesi istenir.

Daha 8 Temmuz 1992 tarihinde Tataristan halklarının dilleri hakkında kanun kabul edilmiş olsa da, bu kanunun hayata geçmesini sağlayacak olan devlet programı ancak 1994 yılının Temmuz'unda parlamentoya sunuldu. Görülüyor ki, Tatarca'yı canlandırma, koruma ve geliştirme işine bizde yeterince önem verilmiyor.

Bütün dünya tecrübesinin gösterdiğine göre, milletin dilini korumak, onun psikolojisini dünyaya, hizmete bakışını güçlendirmek demektir. Millî dili korumak için para kaynaklarını sarf etsen de bu kendini fazlasıyla temize çıkarır; çünkü millî bağımsızlık kazanmış milletin hizmete kabiliyeti, isteği gitgide artar, bu ise ülkeyi zenginleştirmenin, millî medeniyeti geliştirmenin çok geçerli bir yolu kabul edilir. İşte, bunun için milliyetçilik mücadelesinde millî dili koruma ve geliştirmeye ayrı bir önem veriliyor.

Tatar millî dilinin kendisinde de çeşitli değişmeler başladı: Onun terminolojisini, Türkçecilik yönünde geliştirmek için yollar aranmaya başladı, bununla Tatar'ın milletler arası arenaya gündene daha çok çıkma hareketi dikkate alınıyor. Bu alanda bugünkü edebiyat ustalarının rolü çok büyüktür.

Eğer Tataristan Tatarları (bütün Tatarların çeyreği) kendi içlerine kapanmadan, bütün Tatarlar birlik olup kendi dillerini, kendi medeniyetlerini koruma ve onları bütün diğer Türklerde ve halklarda bulunan iyi yönleriyle her zaman zenginleştirme yollarını bulsalar, aydınlar da halkı bunun için teşkilatlandırabilse, Tatar halkı yaşar ve gelişir diye ümidimiz var; çünkü bizim halkımız, 440 yıl boyunca asimilasyon siyaseti etkisinde yaşasa da, kendini halk olarak koruyabilmiş, kendi devleti olmadığı zamanda dahi birlikte teşkilatlanabilmiş, millet derecesine yükselebilmiştir.

34 Tatar halkının konuşma dili ve ağızlan

Millet olarak gelişene halkın kendi dili vardır, o sözlü ve yazılı şekillerinde yaşar. Günlük konuşma dili ağızlara bölünür. Ağızlar yazı diline doğrudan doğruya kaynak olamazlar, onlar önce genel halk dili şeklinde gelişir ve ancak bu kaynaktan yazı dili meydana gelir. Böylece konuşma diliyle yazı dili arasında, geçiş bölümü olarak, genele halk dili bulunur. Bunları daha ayrıntılı bir şekilde konuşma geçmeden, evvela Tatar konuşma dilinin çeşitleri, yani ağızlarıyla tanıştırmak yerinde olur.

Tatar'ın konuşma dili üç ağızdan oluşur: Orta (Bulgar), batı (Mişer), doğu (Sibir Tatar'ı).

Orta ağız çok önceden yerli Türk kabilelerinin Fin-Ugur'lar tesiri sonucunda oluşur. Bu ağızı kullananlar önceden *Şuas, Biger, Biar, Biler, Bulgar* gibi kavim adlarıyla da bilinirler. Başkurtların sefelleriyle birlikte Biar ve Bulgar devletlerinde esas halkı oluştururlar. Kıpçakların bir grubu sayılırlar ve bu önemlerde bu devletlerin merkezinde yaşayan, hakimiyetinde olan kabileler olarak, diğer pek çok kabileyi kendi etrafında toplarlar. Orta diyalektin yerli (göçmen olmayan) ağızları sekiz türdür: 1) Dağ tarafı ağızı, 2) Kazan ardı ağızı (Tataristan'da), 3) Minzele ağızı (Tataristan'da ve Başkurdistan'da), 4) Bõri ağızı (Başkurdistan'da), 5) Nokrat-Glazov ağızı (Kirov eyaletinde ve Udmurdistan'da), 6) Berengi ağızı (Mari ülkesinde), 7) Gayne ağızı (Perm ve Sverdlov eyaletlerinde), 8) Kamışlı ağızı (Şamara eyaletinde).

Orta ağızın yerlerinden göçen temsilcileri türlü yerlerde yedi ağız daha meydana getirirler: 1) Kasım ağızı (Ryazan eyaletinde), 2) Nugaybek ağızı (Çilebi eyaletinde), 3) tçkan ağızı (Çilebi ve Kurgan eyaletinde), 4) Sofakul ağızı (aynı yerde), 5) Zlatoust

ağızı (Başkurdistan'da), 6) Kargalı ağızı (Orenburg eyaletinde), 7) Abdullin ağızı (aynı yerde).

Orta ağız diğerlerinden, Vyı o'laştırma (ba (o)la(o)lar), "y" sesini eleştirme, kalın *k*, *ğ* seslerinin olması ve *c* sedalısının sedasız *ç* varyantı olmasıyla ayrılır. Morfolojik açıdan orada mastar şekli çok varyantlı (*banrga, barmalı, barmaga, barma*, v.b) olarak kullanılır.

Batı ağızı konuşan Mişerler eski Agadik (*akadır ~ akatsir ~ ağaç eri*) kabilelerine dayanırlar, Oğuzlara yakın olan Alanlar, Hazarlar bünyesinde de vardılar. Mişer ağızının su yapısı, bu yüzden; Oğuz ses sistemine yakındır, orada Vyı o'laştırmak, kaim *k*, *g* sesleri yoktur; Ortlar araşma da, Kazanlılar arasına da girerler. Fakat onların orta ağız temsilcileriyle karışması özellikle Rusların Bulgar topraklarını kolonileştirmesi döneminde daha güçlüdür. Rus sınırları batıya doğru genişledikçe, Mişerler, bekçi sıfatıyla, bu sınırlara göçürülmeye başlanırlar, önceki Mişer yerlerinde Ruslara yer de boşalmış olur böylece.

Mişer diyalekti şu ağızlardan oluşur: 1) Sirgaç ağızı (Nişgorad ağızı), 2) Çistay ağızı (Tataristan'da ve Şamara ülkesinde), 3) Çüpreli ağızı (Tataristan'da ve Çuvaşistan'da), 4) Melekes ağızı (Ulyanovski ülkesinde), 5) Hvalin ağızı (aynı yerde), 6) Temnikov ağızı (Mordoviya'nın kuzey batısında), 7) Lembir ağızı (Mordoviya'nın kuzey doğusunda), 8) Kuznetski ağızı (Penza, Saralar ve Volgograd ülkelerinde), 9) Mordva-Karatay ağızı (Tataristan'da), 10) Baykıbaş ağızı (Başkurdistan'da), 11) Şarlık ağızı (Orenburg ülkesinde), 12) Sterlitamak ağızı (Başkurdistan'da).

Son üç-dört asırdır Kazakistan'a, Özbekistan'a, Kırgızistan'a, Ukrayna'ya ve diğer yerlere göç eden Tatarlar, kendi başlarına yaşamadıkları için farklı ağızlar oluşturamamışlardır.

Doğu ağızı diye hep Sibir Tatarlarının dilini kabul ettik. Sibir Tatarlarından toplanan folkloru da umumî Tatar folkloru olarak özel külliyatlara yerleştirdik. Fakat Sibir Tatarları İdil Tatarlarının asıl kütlésinden daha uzakta yerleşmişler, onlarla günlük bağlantı yoktur. Yine de Sibiryaya sürülen Kazan Tatarları etkisinde olsa gerek, Sibir Tatarları XIX. ve XX. asır başlarında kendilerinin millî okullarında birbirlerini Tatar edebî dilinde okutmaya başladılar, yani İdil Tatarına benzediler. Fakat sonraki yıllarda Sibir Tatarları kendi devletçiliğini

teşkil etmek için mücadelede İdil Tatarlarından farklı olan Sibir Tatarı teşkil etmek için mücadelede İdil Tatarlarından farklı olan Sibir Tatarı halkını oluşturmak, kendi ağızlarını edebî dil seviyesine çıkarmak için mücadele başlattılar. İdil Tatarları da, kendi edebî dillerini kurarken Sibir Tatarlarının dil özelliklerini edebî normlara sokmadılar. Bu yüzden edebî dile nazaran Sibir Tatarlarının dili sadece pasif diyalekt olarak kaldı.

Sibir Tatarlarının devletçilik için mücadelesini takdir ettiğimiz halde biz onların, yeni edebî normlar koymadan, İdil Tatar edebî dilini kanunlaştırması taraftarıyız. Zira yeni edebî dil teşkil etme sürecinde Sibir Tatarlarının Rusça'ya meyledip yok olma tehlikesi vardır.

Sibir Tatarları dili, yani Tatarcanın doğu ağzını kullananlar *Tubil-trtış Baraba, Tom* (Tomsk) mahallî gruplardan oluşur. Tubal-İrtış grubuna Tömen, Tubil, Saz tarafı, Tevriz, Tara ağızları girer. Baraba grubu ağızlara ayrılmaz. Tom grubuna Kalmak ve Yuyıştı-Çut ağızları dahildir.

Doğu diyalekti sedalıları sedasızlaştırma, üçüncü şahsın şimdiki zamanında *-atı* kullanmasıyla diğer ağızlardan ayrılır: *paralı* - edebîce *hara* "gidiyor".

35. Umumî halk dili ve folklorda görünüşü

Her bir edebî dil, konuşma diline değil, onun farklı bir ağzına da değil, yalnız umumî halk diline dayanarak meydana gelir ve onunla türlü münasebette bulunarak gelişir.

Umumî halk dili çeşitli diyalekt ve ağızların ortak unsurlarına dayanarak oluşur, kullanılma sırasında farklı ağızlara ait özellikleri de umumî halk derecesine yükseltir. Bundan dolayı umumî halk dili tek tek ağızlardan çok daha zengin olur, olgunlaşma derecesine ulaşır.

Umumî halk dili iki türlü oluşur: Folklor dili ve *koyne** olarak. Eğer halk koyne oluşumunu sağlayabilecek derecede yakınlaşma yerlerine sahip değilse, umumî halk dili yalnız folklor dili olarak yaşar.

Folklor türlü ağız temsilcilerinde meydana gelir de, çok çabuk diğer ağız temsilcilerine de ulaşır, hatta onu dağıtan özel hikayeciler, fıkra anlatıcıları, türkücüler vardır. Bundan dolayı herhangi bir folklor dili umumî halk dili olarak çok çabuk gelişebilir.

Çeşitli tarihi dönemlerdeki folklor dilini açık olarak göz önüne getirmenin zor bir tarafı da vardır. Eski devrin folkloru dilden dile, boydan boya geçer, kendisinin dilini de çağın dilinin hizmetine sunar, yani onun dili halk diliyle beraber gelişir, serpilir. Bundan eski folklor dili bizim zamanımıza önceki şekliyle ulaşamaz. Ancak kendi zamanında yazılıp bırakılan folklor dili, o devrin folklor dilini (yani umumî halk dilini de) belli derecede yansıtabilir.

İdil boyu Türklerindeki umumî halk dilinin en eski örnekleri Kaşgarlı Mahmut tarafından 1072 yılında kaydedilen folklor eserlerinde korunmuşlar. İşte birkaç ata sözü: *Kuş kılıç kanga sıgmac*. "Çift kılıç kına sıgmac." *Öküz adakı bolgınça, buzağı başı bolsak* "Öküz ayağı olacağımıza, buzağı başı olsaydık."

İdil hakkındaki türkünün de İdil boyu Türklerinin dilini yansıttığı düşünülebilir:

İtil suvu aka torur.

*Koyu tübi kaka torur. Balık
telim, baka torur, Kölün takı
kuşerür.*

"İdil suyu akıp durur Kaya
dibini dövüp durur Balık,
kurbağa çok olur Suları da
dolup durur."

XIII. asır sonunda ve XIV. asır başlarında batıdan gelen misyoner (yani Türk edebî diline alışık olmayanlar) tarafından yazılmış "Codeks Cumanicus" külliyatında Kuman (Rusça-Polavets, Türkçe-Kıpçak, Batı Avrupa'ca-Kuman) umumî halk dili örnekleri kaydedilmiştir. İşte birkaç cümle: *Men sizinip eytip idim sizge tenri süzin, til bilmeyim, tilmaç yok... Kaçan anı taş bilen taşlap idi, ul ey tir idi: Yukarı bakıp küriniz! Men kürirmen kim, kük açılıptır... Tenri katına kirirbiz, ul yol bilene barsak... Kaçan kürdiler ul yoldızni, oh söyiniç, söyindiler, kirdiler ul öyüğe, taptılar, ul uglannı..* (Borngı, 1963,182).

Bugünkü umumî halk dilinden pek fazla ayrılmayan dili, biz yazılı edebî dile giren atasözlerinden de bulabiliriz. Bu çeşit folklorun dili Biarm, Bulgar, Altın Ordu, Kazan Hanlığı ve ondan sonraki dönemlerde de hemen hemen aynıdır... Yani, folklor dili (umumî halk dili), çok vakit geçmesine rağmen çok büyük atılımlar yapmadan, yavaş yavaş gelişmesine devam eder.

Bu kitapta Tatar folklorunun çeşitli dönemlerde yazılmış örnekleri veriliyor, bunlardan hareketle, Tatar umumî halk dilinin çağlardaki görüntüsünü göz önüne getirmek mümkündür.

36. Umumi halk dili ve "ortak dil"de görünüşü

Umumî halk dili, sadece folklorda değil, çeşitli ağız temsilcilerinin kendi aralarında münasebet kurduğu yerlerinde de meydana gelir. Bu yolla oluşan umumî halk dilini dil biliminde "ortak dil" (koyne) diye adlandırırılar. Çoğu halklarda ortak dil kabile birliklerinin, halkların ve milletlerin iktisadi, medeni merkezlerinde oluşur, bundan dolayı umumî dilin bu türünü "*şehir koynesi*" diye de adlandırırılar. Diğer halklardan farklı olarak, Tatarlarda çoğu yerlerde köy koynesi de oluşur. Kazan Hanlığını Ruslar alınca, Tatarlar yaşamaya müsait yerlerden kovulurlar, yani Hıristiyanlaştırılmaktan korkup kaçarlar, sonuçta çoğu yerlerde Tatar'ın türlü ağız temsilcileri bir köy kurup yaşamaya başlarlar. Böyle köyler daha ziyade Cayık ırmağı boyunda çok kurulur. Bu köylerde türlü ağızlardan ortak umumî halk dili, yani köy koynesi oluşur.

Bizdeki eski koynenin örnekleri belli derecede mezar taşı yazmalarında korunup kalmış. Bilindiği üzere, defnetmek ve taşları yazmak geleneği din ehillerinin elindedir. Bulgarlarda mezar taşlarının dikilmesi, ancak İslam dini kabul edilince başlar, bundan dolayı onlarda Arapça sözler ve cümleler fazladır. Fakat bunlar arasında yazılma zamanından daha önceki dönemin halk dili de akseder, hatta orada çeşitli ağızların izleri de korunur. Örneğin 1311-12 yıllarında Bulgar şehrinde dikilmiş mezar taşına aşağıdaki satırlar yazılmış (tamamen Arapça kısmı çıkarıldı): (...) *Fatima ilci benat Eyüb ibn, Möhemmed ibn Yunus El-Bolgari, alohm arrahmha rehemet ve esgat tufi eli rehmet alla tegale yigirmi iki yeşinde vefat buldı rebig-el-ehr höreside hicretle yiti yüz un birde "Fatima elçi Eyüp kızı Muhammet oğlu, Yunus oğlu El-Bulgarî oğlu. Allahü Taala başışla onu kendi rahmetinle Allah'ın rahmeti karşına çıktı yirmi iki yaşında. Öldü Rebiul 11-ayında hicri yedi yüz on birde"* (Yusupov G.V. 1960,10 tablo).

Umumî halk dili 1314,1317 yıllarında yazılmış aşağıdaki yazıtlara daha da çok girmiş.

... *Galimnemi terbiye kalgan, olarnı sügen, mescidler giymaret kalgan, ukuş heyir sehibi miskinlerni asragan Huca uğlu Gosman uğlu tumagçı İbrahim El-Suvarî vafat bulgan. Bu tarih yiti yüz türtinçide cemadiel-eveli ayının un altıncı kün irdi* (1314 yılda yazılmış, bugünkü Ulu Tarhan köyünde bulunmuş. Yusupov G.V. 1960, 15 tablo).

... *Yiğitler kürki, küftüler üzegi, galimnemi ağırlagan, yetim, tol, üksizlerni aşragan Musa uğlu altıncı Şehidulla ziyaretı...* (Bulgar'da 1317 yılda yazılmış, Yusupov G. V., 1960,61 tablo).

Kazan Hanlığı Rus devleti içinde kaldığında, umumî halk dili büyük değişikliklere uğrar, temelde aynı şekilde gelişmeye devam eder. Buna örnekler de getirmek mümkündür. 1767 yılında II. Katerina, Kazan'a gelir, onu karşılarken, Kazan gölü boyundaki yeni Hıristiyan okulu öğrencileri kendi dillerinde (Tatar, Çuvaş, Mordva, Mari ve Udmurt dillerinde) konuşma yaparlar. Bu konuşmanın metni bu güne kadar bir kitabede korunmuştur. Bu, o zamanın Kazan koynesini (umumî halk dilini) pek açık gösterir: *Rehimni padişa heezretleri! Barca cemegatlere öçin sin kaynasın. Bez kürebiz: üzinni üzün kızganmayınca, küp-küp yirlerge yörisin, karap yörisin kişinin nirevişi torgannığın. Anay sin bizniki rihimni. Sin kuştın bizni mektüpte ukıмага, biz akıllı bulsagide, biz bilsegiyi dinnin nirevişli ikennigin. Biz ukıp bildik dinnin nirevişin sinin rehiminde, anın öşin sini tenri carhkasın.* (İleninskiy N.İ., 1883,344).

XIX. asırdaki umumî halk dili temelinde Tatar'ın bugünkü edebî dili şekillenir, ve biz onu bu dönemin edebî eserleri boyunca tamamen göz önüne getirebiliriz.

37. Yazılı edebî dilin doğuşu, eski ortak Türk edebî dili

Edebî yazılı dil umumî halk konuşma diline dayanarak ortaya çıkar. 23. bölümde Türklerin yazı dilleri hakkında umumî malumatlarla tanışmış idik. O çok eski çağlara aittir; fakat o çağlardan yazılı belgeler ekalmamıştır. Ancak Miladın başlarında Hunların yazdığı metin korunmuş (23. s. Bakınız). Onun umumî Türk diline yakınlığı hiçbir şekilde şüphe doğurmaz. M.Ö. III. asırlarda Çin ile yan yana yaşayan Hunların da yazı dili kullandıkları bilinir; fakat onlar Çin hiyeroglifleri kullanmışlarsa, şimdi bunlar arasından Hun dilini ayırmak mümkün

değil; çünkü hiyeroglifte sözün fonetik yapısı yazılmaz, belki sadece fikri muhtevası verilir.

Bizim zamanımıza çokça ulaşan Türkçe belgeler VI-VIII. asırlara aittir. Runik diye adlandırılan Kök Türk harfleriyle yazılmış bu abideler, Orhon ve Yenisey ırmakları boylarında bulunmuşlar, bu yüzden onları Orhon-Yenisey yazıtları diye isimlendirirler. İşte bu yazıtlardan *eski ortak Türk edebî yazı dilinin* bizim bildiğimiz gelişme çağı başlar, ve o X. asra kadar devam eder.

Eski Türk edebî yazı dili Orta Asya Türkleri diline daha yakın olsa da, ortak Türk diline dayandığı için, bütün Türklerin ortak edebî yazı dili olarak oluşur ve yaşar (Tenişev E.R., 1975). Bunun böyle olduğu eski Türk dilinde yazılmış runik âbidelerden sadece Orta Asya'da değil, diğer bölgelerde de; Yakutistan'da, Altay'da, Doğu Türkistan'da, Orta Asya'da ve Doğu Avrupa'da ve bu cümleden de İdil Bulgarlarının topraklarında da bulunması ispatlar. Aslında eski Türk edebî dilini N.A. Baskakov *tukyyu* (VI-VIII asırlar), eski Uygur (VIII-DG. asırlar), eski Kırgız (IX-X. asırlar) diye çağları bölerek inceliyor, fakat bu bölünme dil değişmesinden ziyade, politik iktidarın değişmesini yansıtır. Mahsus araştırmalar bu çağ içinde siyasi hegemonya değişse de edebî yazı dilinin aynı olarak kaldığını ispatlarlar (Kondratyev V.G., 1973, 26). Gerçekten de eski Türk devrinde birbirinden çok uzak bölgelerdeki Türk kabileleri kendi aralarında sağlam ekonomik ve kültürel ilişkilerde bulunmuşlardır (Graç A.P., 1966, 172). Bunun yanında Türk kabile dillerinin umumiyetle birbirine çok yakın olmasını da unutmamak gerekir. Daha da önemlisi, bütün dillerin gelişmesinde gözetilen umumî sistem hakkında da konuşmadan olmaz. Hiçbir yazılı edebî dil farklı bir bölgedeki bir kabile diline dayanmaz, umumî halk diline dayanarak ortaya çıkar.

Böylece, eski Türk edebî dili asıl Türk kabile dillerinin hepsinin katılımlarıyla ortaya çıkan ve gelişen karışık, ortak dil olmuştur. Bundan dolayı o, bugünkü bütün Türk dillerinin tarihini araştırmak için, en eski kaynaktır. Bu dilde yazılmış edebiyat kendisinin kutlamış özelliğiyle abidevî karakterde olsa da, içeriği ve tasvir etme yolları bakımından estetik edebiyata aittir. Hatta onu şiir türüne dahil edenler var (Stebleva İ.V., 1965). Böyle olunca sadece bugünkü Türk dilleri değil, hatta Türk edebiyatları da kendilerinin tasvir etme yolları

bakımından işte bu eski Türk edebiyatına dayanırlar. Demek ki runik yazılar sadece bütün Türk dillerinin tarihinde değil, edebiyatları tarihinde de gereken yerlerini almalıdırlar.

Run harfleriyle yazılmış eski Türk edebiyatının dilini bir iki söze tasvir edip anlatmak imkansız, onu göz önüne getirmek için Türkiye dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi'nin I'inci cildine başvurmak mümkün. Burada runik yazılı âbidelerden sadece birkaç söz grubunu gösteriyoruz:

Eski Türk edebî dilinin sayıları: *bir, eki, üç, dört, beş, veya bes, altı, yeti veya yiti, sekiz, tokuz, on, yigirmi, otuz, kırk, elig, yetmiş, sekiz on, yüz, yeti yüz, bin, tümen (on bin), üç tümen (otuz bin), üçinç (üçüncü), onunç (onuncu), üçegü (üçü beraber)* vs.

Zamirler: *Ben veya men, benim veya benim (benim), bana veya mana (bana), sen, sana, sini, ol, anaru, biz, bizin, bizni, siz, bu, kem, ne, kanı (kaya)* vs.

38. Eski ortak Türk edebî yazı dili

X. asırda Türkler arasında İslam dini iyice yayılır. İslam ve Arap medeniyeti etkisinde Türk yazı dilinin kullanılış daireleri de iyice genişler.

X. asırda çok büyük bir alanda, Doğu Türkistan'dan başlayıp Kuzey Tyan'şan boylarına kadar olan yerlerde, Karahanlılar devleti kurulur. Onun siyaset ve kültür merkezi Kaşgar ve Balasagun şehirleridir. Bu merkezlerde Karahanlı umumî hali konuşma dili oluşur. Kaynağını Uygur-Karluk kabile dilleri oluştursa da, ona diğer bütün esas bölgelerdeki Türklerin dilleri de karışır. Çünkü bu çağlarda çeşitli bölgelere dağılmış Türk kabile birlikleri ve devletleri arasında sağlam münasebetler yaşanmaktadır. Bundan dolayı Karahanlı devletinde oluşmuş umumî halk dilinin esas bölgelerdeki Türklerde belli derecede ortak bir dil olduğunu göz önüne getirmek zor değildir.

Bu dilde konuşanlara, Orta Asya konuşma diline dayanarak gelişen eski Türk yazı dili yetersiz gelmeye başlar. Üstelik, bu edebî dil çağın umumî sistemleri çerçevesinde konuşma dilinden iyice uzaklaşmıştır, bundan dolayı o yeni şartlarda anlaşma vazifesini gerçekleştirmede yetersiz kalır. Sosyal hayatın kendisi eski edebî yazı dilini, dönemin konuşma diline -yani Karahanlı devletinde meydana gelen umumî halk diline yaklaştırma gereğini ortaya çıkarır. Böylece, X. asırda eski Türk dili Karahanlı umumi Halk diline yaklaştırma ve

Arap-Fars alıntılarını aktifleştirme neticesinde yeni edebî yazı dili teşekkül eder ve o nispeten kısa zamanda yazılı eserler vasıtasıyla bütün Türk bölgelerinde yayılır ve onlarda da geniş ölçüde kullanılmaya başlar.

Bu edebî dili Türkolojide, eski Türk dilinden ayırmak için, *umumî eski Türk edebî dili* diye adlandırmak kabul edilmiştir. O, XI-XIV. asırlarda kullanılır ve kendisinin çeşitli bölgelerdeki Karahanlı, Selçuk, İdil-Bulgar, Deşt-i Kıpçak, Altın Ördü, Harezmi ve diğer belgelerdeki Türkler, hatta Mısır'daki Memlük-Türkler için dahi ortak, umumî olmasıyla karakter kazanır.

Bundan dolayı eski ortak Türk edebî yazı dilinden herhangi bir bölgedeki Türk dilinin özelliklerini bulmak mümkün. Yani, onun terkiibinden tek tek bölge özelliklerini ayırıp çıkarmak, onun hangi bölgenin diline yakın, hangisine daha uzak olduğunu belirlemeye çalışmak, tarihî gerçekçiliğe sığmayacak, sınırlı bir davranış olur.

Söylenenlerden anlaşılıyor ki, XI-XIV. asırlardaki eski Türk edebî dilinin ve bu dilde yazılmış eserlerin bugün bütün Türk halklarının (Çuvaşlar ile Yakutlar dışında) dil ve edebiyat tarihlerinde yer alması normaldir. Onları, o dönemde olmayan, daha sonraki dönemde teşekkül etmiş münferit bir Türk halkına (Özbek'e, Tatar'a, Kazak'a, Türkmen'e, Azerbaycan'a ya da Türk'e vb.) bağlamak, kavimler ve onların değişim tarihini hiç anlamamak olurdu.

Eski ortak edebî dilin örneklerini X-XV. asırlarda yazılmış eserlerden görmek mümkündür. Onlar bu kitabın çeşitli ciltlerinde yer almışlar.

XI-XIV. asırlar içinde ortak Türk edebî dili sadece tek bir çeşit olarak kalamamıştır. Devrin ikinci yarısında, yani, XIII-XIV. asırlarda yerine göre, o çeşitlenmeye başlar. Çünkü bu çağda bile bugünkü Türk halkları teşekkül etmemiş olsalar da, farklı bölgelerde çeşitli Türk kabileleri daha büyük halklarla birleşme çağını geçirirler. Daha bu devirde bile mesela, İdil-Ural, Orta Asya, Selçuk bölgelerinde farklı farklı konuşma dilleri teşekkül etmeye başlar ve umumî eski Türk dilinin bu bölgelere mahsus yerel varyantları meydana gelir. Söylenen devirde yazılmış bazı eserlerin ve onların dilinin, tek tek bölgelerdeki halklara bağlanması da işte bununla açıklanır. Örneğin, "Kitabı Dedem Korkut, eseri ve dili eski Türk, eski Azerbaycan, eski Türkmen edebiyatı ve dili olarak tanınır, çünkü o XIII-XIV. asırlardaki Selçuklu birliğine mahsustur.

Diğer bölgelerdeki Türk halkları ve onu kıyaslamak için öğrenilebilirler. "Nehcal-Feradis", "Husrev ve Şirin", "Muhabbet-nâme", "Gülistan bit-Türkî" gibi eserlerin dili Altın Ordu'nun merkezi bölgelerinin ağzlarının tesirini daha kuvvetli geçirdiği içini, eski Tatar edebî diline daha yakın durur. Ama onu diğer bölgelerde teşekkül etmiş Türk halkları (örneğin, Özbekler, Kazaklar) da öğrenebilirler, çünkü bu eserler Altın Ordu devletinin bütün köşelerine yayılmıştır. Bununla umumî eski Türk diline de dahil edilir.

39. Ortak eski Türk edebî dilinden tek tek eski edebî dillere doğru

XV-XVI asırlarda, feodal dağınkılık neticesinde, önceki büyük Türk devletleri yerine daha küçük devletler, önceki büyük halklar yerine daha küçük halklar meydana gelir. Her halkın iktisadi ve medeni merkezlerinde umumî halk konuşma dilleri teşekkül eder. Fakat feodal toplumun yetiştirme usulü okuma-yazma bilen insanların büyük kütllere ulaşmasını gerektirmez. Yazı dilini kullananlar hissedilir derecede artmaz.

Bundan dolayı bu şartlarda her halkın okumuş insanları yazarken, ortak eski Türk dilini veya daha çok onun gerekli mahalli varyantlarını kullanmaya devam ederler. Buna, esas Türk halk dillerinin birbirine yakın olup umumî eski Türk edebî dilinin Türk halklarınca belli derecede anlaşılması da fayda sağlar. Her yerde İslam tesirinde kalıp, eski Türk dili her ne kadar eski halini korumaya çalışıp, yeni sözleri sadece Arap ve Fars'tan almaya gayret etse de, ona diğer Türk halklarında yerli özelliklere dayanarak teşekkül eden konuşma normları da tesir etmeden kalmaz. İşte bu mahalli özelliklerin edebî kurallarda kendilerini hissettirmeye başladıkları dönemde ortak eski Türk edebî dili tek tek Türk edebî dillerine (örneğin, Eski Özbek, Eski Tatar, Eski Türk, Eski Türkmen, Eski Uygur gibi dillere) ayrılır. Tek tek eski Türk edebî dilleri XV-XIX. asırlarda kullanılırlar. Fakat geniş ölçüde kullanma şartları olmadığı için, onlar kendi umumî halk diline sağlam bir şekilde dayanamazlar. Bu yüzden halk konuşma normlarına nazaran, onlar kendi aralarında daha yakındırlar, yani onlarda umumilik, ortaklık iyi korunur. Bu husus bazı alimlere, tek tek eski Türk edebî dillerini, münferit edebî diller olarak değil, umumî Türk edebî dilinin mahalli varyantları

olarak isimlendirmeleri dayanağı verir. Mesela, N.A. Baskakov onları umumî "Türkçe" mahalli varyantları diye adlandırır ve kendi aralarında yakınlıklarını şöyle anlatır: "Yüzde 80 oranında, kendince bir enternasyonal zemin oluşturan Arap ve Fars alıntılarında oluşmuş "Türkçe"nin mahalli varyantları birbirine çok yalandırlar, bunları kullanan her halk tarafından anlaşılırlar" (Baskakov N.A., 1973,138). Bu doğru, fakat her yerde kullanılıp yerli özelliklere sahip olan edebî dili ortak "Türkçe"nin yerli varyantı saymaya imkan vermez. Çünkü tek tek Türk halkları artık teşekkül etmişler, onlar kendi devletlerinin sahasında kendilerinin şehir koynesine (ortak diline) ve folklor diline dayanan umumî halk konuşma dillerini kullanmışlar, umumî ortak eski Türk edebî dilini de umumî halk normlarına yaklaştırmışlardır. Bu yolla onların her birinde yazılı edebî dil meydana gelmiş. Bu, her halkın kendisinin yazılı halk dilinin olduğu anlamına gelir. Şayet birbirine çok yakın diye, halk olarak teşekkül etmiş etnik grupların yazılı halk dilini tanımazsak, bu mantık millet olarak teşekkül eden, fakat dilleri yakın grupların (mesela, Tatar ve Başkurt, Türk ve Azerbaycan vb) millî edebî dillerini de farklı dil olarak tanımanın sonucunu çıkartacaktır.

Yani, XV. asırdan itibaren tek tek Türk halklarında yerel özelliklerle kullanılmış edebî dilleri aynı dilin varyantları olarak değil, farklı Türk halklarının edebî dilleri olarak tanımak gereklidir. Mesela, XV. asrın ikinci yarısında Ali Şir Nevaî tarafından yazılmış eserleri ve onların diline umumî eski Türk edebiyatı ve dili demek yanlış olur, o Özbek edebiyatıdır ve eski Özbek edebî dilinde yazılmıştır. Diğer diller hakkında da aynısını söylemek mümkündür. Mesela, XVI. asırda Möhemmedyar tarafından yazılmış eserleri ve onun diline umumî demek olmaz, onlara Tatar edebiyatı ve eski Tatar edebiyatı dili denmelidir.

Eski Tatar edebî dili, daha önce söylendiği gibi, XV. asırda Kazan Hanlığında Tatar halkıyla beraber teşekkül eder. Tatar halkı, önceden beri yazı kullanma geleneği olan kabilelerden oluştuğu için, daha baştan yazılı edebî dile sahiptir. Bu eski Tatar edebî dili de umumî ortak eski Türk dilini, özellikle de onun İdil-Ural mahalli varyantını, umumî halk konuşma dilini belli derecede yakınlaştırma neticesinde meydana gelir. Fakat başta onlar kendi aralarında pek yakınlaşmazlar, bunun aksine, XIX.

asrın ikinci yarısına kadar yazılı edebî dil halk dilinden epey uzak bir halde kullanılmamıştır. XIX. asrın ikinci yarısından sonra millî edebî dile temel atılınca, o da onunla birlikte kullanılır ve sonunda XX. asrın 20'li yıllarında sosyal arenadan iner.

Eski Tatar edebî dili örneklerini biz Ömme Kamal, Möhemmedyar, Mevle Kalıy, Utız İmeni eserlerinde açıkça görürüz.

40. Bugünkü Tatar, (millî) edebî dili

Tatar millî edebî dili kendisinin temel normlarını eski Tatar edebî dilinden XVI-XIX) alır. Bu normlar, ona, eski ortak Türk edebî dilinden (X-XV) ve kadim ortak Türk edebî dilinden (I-X) gelir. Tatar millî edebî dilini diğer bir şekilde bugünkü Tatar edebî dili diye de adlandırırılar.

XIX. asır ortasında iş bölümünün gelişmesi, üretilen malların alışverişinin yapılmasını doğurur, iç Pazar meydana gelir, halk kendi arasında sıkı münasebet kurmaya başlar, kendisini diğerlerinden farklı bir halk olarak hisseder. Böylece önceleri sağlam şekilde oluşmayan Tatar halkı, XIX. asrın ortasından itibaren, epey sağlam şekillenmiş bir halka dönüşür.

Karşılıklı ilişki kurmayı eski Tatar edebî dili gereğince temin edemez; çünkü o, özel öğrenim görmemiş kişiler tarafından anlaşılammaktadır. Sağlam bir iletişim kurmak, eski Tatar edebî dilini umumî halk konuşma diline yaklaştırmayı, yani Tatar halkının tamamı tarafından anlaşılacak bir edebî dil kurmayı gerektirir.

Eski Tatar edebî dilini umumî halk konuşma diline yakınlaştırırken Tatar millî edebî dili teşekkül eder.

Tatar millî edebî dilinin ilk örneklerini biz Abdülcabbar Kandaly, Kayun Nasıyrî, Yakov Yemilyanov, Abdurrahman İlyasî, Fatih Halidî eserlerinde görebiliriz. Ayaz İshakî, Abdullah Tukay ve onların çağdaşları, eskilik taraftarlarına, eski edebî dilde cevap vere vere, yeni millî edebî dili geliştirmeye başlarlar.

XX. asrın 20'li yıllarına kadar Tatar millî edebî dilini bütün esas stilleri de oluşur. Sadece ilmî üslupta, özellikle sosyal-siyasî terimler sahasında eski Tatar yazı dili gelenekleri daha sağlam saklanagelmektedir,

20'li yıllardan sonra Tatar millî edebî dili bizzat kullanılmaya başlar. Eski Tatar edebî dili bütün stilleriyle kullanımdan düşer.

Tatar millî edebî dilinin fonetik, belagat ve sözlük normları esasen orta (Biger-Bulgar) diyalektten, morfolojik normları batı (Mişer) ağzından, cümle ve üslup normları ise ortak Türkçe'den ve eski Tatar edebî dilinden alınmıştır.

Bugünkü Tatar dilini korumak ve geliştirmek

için gergin bir mücadele sürüyor; onun edebî, ilmi ve resmi sivilizasyonunu zenginleştirme bilhassa önemlidir. "Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi"nde, Tatar edebiyatı örneklerinin de olması bu mücadeleyi daha da neticeli kılacak diye inanmak mümkün.

Türkiye Türkçesi'ne Aktaran: Doç. Dr. Mustafa Öner

Kaynaklar

(Kullanılan kaynaklar metin içinde kısaltılarak veriliyor. Burada, bu kısaltmaların tam isimleri verilmiştir.)
(Kaynaklar, Tatarca'nın alfabe sırasına göre verilmiştir.)

- Abayev V.İ., 1949, Osetinskiy yazılı i folklor. -M.-L.
Agafiy, 1953,0 tsartovaniı Yustiniana. Kir. 5-ya.-M.-L.
Adile Ayda, 1992, Adile Ayda Etrüskler (Tursakalar) Türk idiler, Ankara. Aleksiyev V.P., 1971, Oçerk proishojdeniya tyurkskih narodov
Vostoçnoy Yevropı v sevete dannıh kraniologii // Voprosı etnogenlza tyurkskih narodov Srednego Povdya. - Kazan. Aristov N.A., 1896, Zаметki ob etničeskom sostave tyurkskih plemen i norodnostey i svedeniya ob ih çislenosti // Jivaya starina. Peviodičeskoie izdanie otdeleniya, etnografii russkogo glografıçeskogo obščestva. Vıp. Ş i IV.SPb. Baskakov N.A., 1973, O periodizotsii istorii literaturnago yazıka
"Tyurki" // Lingvoglografiya, dialektlogoliya i istoriya yazıka - Kişinev. Bartol'd V.V., 1963a, Kirgiz, İstoriçeskiy oçerk // Soç. T.2.-Ç.I. - M.T.2.-Ç.I.-M. Bartol'd V.V., 1964. K.voprosu ob yazıkah sogdiyskom i toharskom // Soç. T.2.-Ç. II.-M.-S.461-470. Bartol'd V.V., 1968, İstoriya turetsko - mongolskih narodov // Saç.T.V.-M.
Bartol'd V. V., 1973a., Geografiya İbn Saida // Şaş. T. VIII-M.
Bartol'd V.V., 1973, Vvedeniye izdaniyu "Hudud al-alam" // Soç.T.VIII.-M.
Battal Taymas, 1925, A.. Battal Taymas, Kazan Türkleri, İstanbul.
Borngı, 1963, Borngı Tatar Edebiyatı. - kazan. Boruhoviç V.T., 1972 Nauşnoye i literaturnoye znaçeniye truda Gerodota - Gerodot. İstoriya v devyati knigah. - L.-S.457-499. Budagov B.A., Geybullayev G.A., 1988,
Voprosı tyurkskoy etnonimii v trudah M.Z. Zakiyeva / İzvestiya AN Azerbaydjanskoy SSR. Seriya nauk o Zemle. - No: 3.
Vergnı, 1987, Vengnı v Vostoçnoy Yevrope // Arheologiya SSSR Finno-ugnı i baltı v epohu srednevekoviya.-M.
Vizantiyskiy istoriki, 1861. - SPb.
Vinogradov V.B., 1974, Alannı v Yevrope // Voprosı istori. No:8.
Vorobyev N.İ., 1948, Proishojdeniye kazanskiy Tatar po dannım etnografii // Proishojdeniye kazanskiy Tatar. - Kazan.
Velidi Z., 1981, A.Zeki Velidi. Umumı Türk Tarihine Giriş, 3. Baskı, İstanbul. Geybullayev G.A., 1986, Toponimiya Azerboydjana. - Baku.
Gerodot, 1972, istoriya v devyati lenigah. - L.
Graç A.D., 1966, Hronologıçeskie i etno-kulturnie granitsı drevnetyurkskogo vremeni//Tyurkologıçeskiy sbornik.-M.
Gumilyev L.N., Gunrı // BSE. Z-e izts., t.7.
Gumilyev L.N., 1960, Hunnu. - M.
Gumilyev L.N., 1967, Drevniye tyurki. - M.
Djanaşvili M., 1897 İzvestiya gruzinskiy letopisey o Severnom Kavkaze // Sbornik po opisaniyu mestnostiy i plemen Kavkaza. Vıp. 22.-Tiflis.
Dovatur A.İ., 1982. Dovatur A.İ., Kallistov D.P., Şişova İ.A., Narodı naşey stranı v "İstoriı Gerodota". - M. Yelnitskiy L.A., 1977, Skifiya Yevrazeyskih stepey. İstoriiko arheslogıçeskiy oçerk. - Novosibirsk. Zakiyev M.Z., 1987, K. İzüçeniye problemi voznikoveniya i razvitiya volgo-kamskogo yazıkovogo soyuza // Suşçnost, razvitiye funkstsii yazıka. - M. Zakiyev M.Z., 1986, Problemi yazıka i proishojdenii voljskih Tatar. - Kazan. Zakiyev M.Z., Kuzmin - Yumanadi Ya.F., 1993, Voljskie bulgari i ih potomki. - Kazan'.
Zakiyev M.Z., 1977, Tatar halkı tilini barlık küüvi.-Kazan.
Zakiyev M.Z., 1994, Bolgar paşası ni öçin sekalibe paşası dip atalgan? // Miras.-No:5-6. -102-109 s. İliminskiy N.İ., 1883, Opıt pereloeniya hristianskih verouçitelnih knig na tatarskiy i drugie inorodçeskie yazıki v naçale tekuşçego stoletiya. - Kazan. Karalkin P.J., 1978, O drevneyşem sposoble doeniya skota // Etnografiya narodnov Altaya i Zapadnoy Sibiri. - Novosibirsk. Karamzin N.M., 1988, İstoriya gosidarstva Rossiyskogo. - M. Tom I (1 3)
Kafesoğlu, 1992, Kafesoğlu İbrahim, Türk Adı, Türk Soyı, Türklerin Anayurdu ve yayılmaları // Türk Dünyası El Kitabı, 1. cilt, 2. baskı, Ankara. Kafoyev A.C., 1963, Adıçeskie pamyatniki. - Nalçik. Klyaşatormiy S.G., 1964. Drevnetyurkskie runıçeskie pamyatniki. -M. Kondrotyev V.G., 1973. Ob otnoşenii yazıka pamyatnikov orho-no-yeniseys-koy pisonenosti k yazıka drevneuygurskih pamyatnikov // Sovyetskaya- tyurkologiya. - No: 3.
Kononov A.N., 1958. Radoslavnaya turkmen. Soçineniya Abu-İCazi hana Hivinskogo.-M.-L.
Koşğariy Mahmud, 1960, Turki suzlar devoni.- Toşkent. Krauze V., 1959, Tdhürskey yüzok // Toharskie yazıki. Sb. Statey.-M.
Kuznetsov V.A. Alanı // BSE. 3-e izd., t.I. Kurat, 1992, Kurat Akdes Nimet, Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri // Türk Dünyası El Kitabı, 1. cilt, 2. baskı, Ankara. Laypanov K.T. Miziyev İ.M., 1993, O proishojdenii tyurksih narodov - Çerkessk.

- Latama R., 1854, O rannem vodvorenii v nekotonh chasthah Yevropi tyurksih plemen // Vestnik russkogo geografičeskogo obščestva. T.H.-SPb. Latipov F., 1994, Pratyurskiy mir: nadjpsi na kamnyah Perudji // Argamak, 1994. -No:7. Latışev V.V., 1893, (Ciltler halinde), İzvestiya drevnik, piseteley greçeskih i latinskih o Skifii i Kavkaze. T.I., Vıp. I. - SPb, 1893; T.I, vıp.2. - SPb., 1896; T.2, vıp.I. - SPb., 1900; T.2, vıp.2.-SPB.1906. Leybnits G.V., 1873, Sbornik pisem i materialov Leybnitsa, otmos-yaşçışya k Rossi i Petru Velikomu.-SPb.
- Lizlov A., 1787, Skifskaya istoriya slojena i napisana leta 1692 - M.
- Malov S.Ye., 1951, Pomyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. Telsti i issledovaniya. -M.-L.
- Mololetko A.M., 1992, Paleoaponimika. - Tomsk.
- Mamedova Farida, 1989. K. Voprosu ob albanskom (Kavkazskom) etnose // İzvestiya A.N. Azerb. SSR. Seriya istorii, filosofii i prava. - Baku. - No: 3.
- Neşçerskiy N.A., 1958. İstoriya iudeyskoy voyni İosifa Flaviya v drevnerusskom perevode. - M.-L.
- Miziyev İ.M., 1986, Şagi k istokam etniçeskoy istorii tsentral-nogo Kavkaza. - Nalçik.
- Miziyev, İ.M., 1960, İstoriya ryadom. - Nalçik.
- Miller Vs., 1887, Ekskurs o skifah // Osetinskie etyudi, Ç.Z. İssledovaniya, M.
- Miller V.S. F., 1893, Drevniy asetinskiy pamyatnik iz Kubanskoy oblasti // Materiali po arheologii Kavkaza. Vıp. 3. - M.
- Mitford V., 1838, Mitford W. The History of Greece. Vol. 1-8, London, T.I.
- Mitfi narodov Mira, 1980 Ensiklopediya, T.I., - M.
- Mullogulov M.G., 1979, Vyuçno-Verhovoy transport u yugovostoçnih başkir (konets XIX - naç. XX v.) // Hozyaystvo i kultura başkir v XIX-naçale XX v. - M.
- Möhemmedi Ezher, 1993, Antik çorğa karagan törki elifbasına nizzizlengen yazmalar // "Tataristan Haberleri" II dekabr.
- Neyhardt A.A., 1982, Skifskiy rasskaz Gerodota v oteçstvennoy istoriografii. - Leningrad.
- Nemet Yu., 1960, J. Nemeth. Eine VVorterliste der Jassen, der Ungarlandishen Allanen, Berlin, 1959.
- Nemet Yu., Spisok slov na yazıka asov, vengrışkh alan. Perevod CV.i. abayeva - Ordjonikidze.
- Nemirovskiy A.İ., 1983. Etruski, Ot mifa k istorii. -M.
- Nibur B.N., 1847, Niebuhr B.G. Votrarge über alte Geschichte, Berlin, Bd. I.
- Pogrebova M.N., 1981, Pamyatniki skifskay kulturu v Zakavkaze //Karkaz i Srednyaya Aziya v drevnosti i Srednevekovye. ' -M.
- Potantin G.N., 1884, U. Votyokov Yelabujskogo uyezda // İzvestiya doşçestva arheologı, istorii i etnografii pri Kazanskom universitete. T.Ş. 1880-1882 - Kazan.
- Prokopiyy Kesariyskiy, 1950. Vayna s. Gotami. - M.
- Prokopiyy Kesariyskiy, 1876, İstoriya voin rimlyan s persami, vandalami i gotami. - SPb., Kn. I.
- Ramazamova D.B., 1983, K. İstории formirovaniya govora permskih Tatar // Permskie tatar. Kazan.
- Semenov-Zuser S.A., 1947, Skifskaya problema v oteçstvennoy nauke // Oprt istoriografii skifov. Ç.İ. - Hakrov.
- Serebrennikov B.A., 1972, O nekotorih otliçitelnihh priznakah Volgakamskogo yazıkovogo soyuza // Yazıkovie kontakti v Başkirii. Uçeme Zap.
- Baş G.U. Seriya filol. Narık. Ufa. Vıp. 50.
- Seferoğlu, Möderrisoğlu, 1986, Seferoğlu Şükrü Kaya, Müder-risoğlu Adnan. Türk Devletleri Tarihi (Etnolojik Bir Deneme) // Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, N.21-Ankara.
- Simokatta R, 1957, İstoriya. -M.
- Smirnova J.İ., 1981, K. İmeni Almişa, sına Silki, tsarya, bulgar // Tyurkologiçeskiy sbornik 1977 goda. - M. - 249-255 bitiler.
- Steebleva İ.V., 1965, Poeziya tyurkov VI-VIII w. - M.
- Suhbaatar G., 1976, K voprosu ob etniçeskoy prinodlejnosti hunov (syunnu) Problemi Dal'nego Vostoka. - No: 1.
- Tatışçev V.N., 1962. İstoriya Rossiyskaya, T.I. - M.-L.
- Tatışçev V.N., 1964, İstoriya Rossiyskaya, T.3. - M.-L.
- Tekin T., 1988, Talat Tekin, Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası, Ankara.
- Tenişev E.R., 1975, O naddialektnom karaktere yazıka drevnetyurkskih pamyatnikov / Deklad v İnstitute yazıkoz-naniya A.N. Azerb. SSR. Oktyabr.
- Tolstova L.S., 1978, Otgoloski rannik etapov atnogeneza narodov Sredney Azii v ee istoriçeskoy onomastike // Onomostkia Sredney Azii. - M.
- Tuna, 1990, Osman Nedin Tuna, Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi. - Ankara.
- Fattahov F.Ş., 1990, Zekençukskaya epitafiya... // Yazık utilitarnih i poetçieskin janrov pamyatnikov tatarskoy pismennosti. - Kazan.
- Feofan Vizantiets, 1884, Letopis Vizantiytsa Feofana... / Çteniya daşçestva istorii i drevnostey rossiyskih pri Moskovskom universitete, 3-ya kniga.
- Fettahov F., 1992, Alanı // Tatarstan haberlere. 12 dekabr'.
- Habiçev M.A., 1977, Karaçayev - balkarskaye imennoe formo-obrazovaniye i slovaobrazovaniye. - Çerkesk.
- Halikov A.H., 1969, Drevniya istoriya Srednego Povotjiya. - M.
- Halikova Ye.A., 1976, Bolşe-Tiganskiy mogilnik // Sovyetskaya arheologiya. - No: 2.
- Çernşev E.İ., 1963, Tatarskaya derevnya vtoroy polovini XVI i XVII vv. // Yejegodnik po agronomoy istorii Vostoşnoy Yevropi 1961 g. - Riga. Çiçurov İ.S., 1980, Vizantiyskie istoriçeskie soçineniya. - M.
- Şafarik P.İ., 1948, Slovyanskıe drevnosti. Pev. D. Bodyanskogo. - M.
- Şpilevskiy S.M., 1877, Drevnie goroda i drugie bulgaro-tatarskie pamyatniki v Kazanskoy gubernii. - Kazan.
- Eyhval'd E.İ., 1838. O drevneysih obitalişçah vseh plemen slavyanskıh, finskih, turetskih i mongolskih v Yujnoy Rossi po Gerodotu // Biblioteka dlya çteniya, T.XXVI.
- Erdeyi İ., 1961, "Bolşaya Vengriya" // Açta Archaeologica Akademia Scientiarum Hungaricae, 13, Budabest.
- Elveren, 1993, Muammer Elveren, 4500 yıllık Türkçe bulundu, Hürriyet gazetesi, 1 Nisan.
- Ercilasun, 1994, Ahmet Bican Ercilasun, Türk Lehçeleri Üzerine / Türk Dili, Sayı 509, Mayıs.
- Yusupov G.V., 1960, Vvedenie v bulgaro - tatarskuyu epigrafiku. -M.-L.

